

Η Δημοκρατία σε Αναζήτηση Ισορροπίας:

Από τη Διαβρωμένη Θεσμική Εμπιστοσύνη στη Δημοκρατική Δυσφορία

Βέρα Τίκα

Δεκέμβριος 2025

Η Δημοκρατία σε Αναζήτηση Ισορροπίας: Από τη Διαβρωμένη Θεσμική Εμπιστοσύνη στη Δημοκρατική Δυσφορία - Ελλάδα 2025

Μια εμπειρική μελέτη για το κράτος δικαίου, την ποιότητα και ανθεκτικότητα των θεσμών, τη συμμετοχική δημοκρατία και το χάσμα δημοκρατικής εμπειρίας.

Βέρα Τίκα, Επιστημονική Συνεργάτης του Κέντρου Πολιτικών Ερευνών,
Πάντειο Πανεπιστήμιο.

Project: [Unmute Democracy](#)

Eteron - Ινστιτούτο για την Έρευνα και την Κοινωνική Αλλαγή & VouliWatch

Project Coordinator: Αντώνης Γαλανόπουλος (a.galanopoulos@eteron.org)

Το παρόν έργο αδειοδοτείται υπό τους όρους της άδειας Creative Commons Αναφορά Δημιουργού - Μη Εμπορική Χρήση - Όχι Παράγωγα Έργα 4.0 Διεθνές (CC BY-NC-ND 4.0). Για να δείτε ένα αντίγραφο της άδειας αυτής επισκεφτείτε τον [ιστότοπο](#).

Visual Designer: Χαρά Μπαλάκα

Σελ.	Πίνακας Περιεχομένων
4	Εισαγωγή
8	Θεωρητικό και Ερμηνευτικό Πλαίσιο
22	Μέρος 1: Η εμπειρία της δημοκρατίας στην Ελλάδα
33	Μέρος 2: Αντιπροσώπευση, Κομματική Μεσολάβηση και Κρίση Νομιμοποίησης της Πολιτικής
42	Μέρος 3: Αντιπροσώπευση και Εκλογικός Κανόνας: Δημοκρατία της Συμμετοχής ή Δημοκρατία της Σταθερής Διακυβέρνησης
50	Μέρος 4: Θεσμικά αντίβαρα και εντολή διακυβέρνησης: σταθερότητα, πλουραλισμός και λογοδοσία
58	Μέρος 5: Δίαυλοι Συμμετοχής και Μετασχηματιζόμενη Αντιπροσώπευση: Από την Ανάθεση στη Διαδραστική Δημοκρατία
67	Μέρος 6: Εργαλεία Λογοδοσίας και Ψηφιακής Συμμετοχής
78	Συμπεράσματα
84	Βιβλιογραφία

Εισαγωγή

Εισαγωγή

Οι δημοκρατίες του 21ου αιώνα λειτουργούν μέσα σε ένα πλέγμα αυξανόμενης πολυπλοκότητας και αστάθειας. Πολιτικές ανακατατάξεις, κοινωνικές ανισότητες, οικονομικές κρίσεις, τεχνολογικές επιταχύνσεις και γεωστρατηγικοί ανταγωνισμοί μεταβάλλουν ριζικά το περιβάλλον μέσα στο οποίο αναπτύσσονται οι δημοκρατικοί θεσμοί. Η δημόσια σφαίρα χαρακτηρίζεται από ασυνέχεια, ρευστότητα και πολυδιάσπαση, ενώ οι νέες δομές πληροφορίας, επιρροής και ισχύος διαμορφώνουν ένα πεδίο στο οποίο η πολιτική συμμετοχή συνυπάρχει με την κόπωση, η πληροφόρηση με τη σύγχυση και η συναίνεση με την αμφισβήτηση. Η δημοκρατία δεν τίθεται υπό ανοιχτή απειλή, αλλά υπό συνθήκες διάχυτης φθοράς νοήματος· δεν αμφισβητείται ως αξία, αλλά ως εμπειρία.

Η κρίση εμπιστοσύνης απέναντι στους θεσμούς εντάσσεται σε αυτή τη μεταβαλλόμενη διεθνή συνθήκη. Η ενίσχυση των αυταρχικών καθεστώτων, η γεωπολιτική αβεβαιότητα που πυροδοτείται από πολεμικές συγκρούσεις, η άνοδος εθνικολαϊκιστικών ρευμάτων στην Ευρώπη και την Αμερική, αλλά και η θεσμική κόπωση των παλαιών δημοκρατιών δημιουργούν ένα νέο υπόδειγμα πολιτικής αλληλεπίδρασης. Στο πλαίσιο αυτό, η δημοκρατική νομιμοποίηση δεν πηγάζει πλέον μόνο από τις διαδικασίες συμμετοχής, αλλά και από την ικανότητα των θεσμών να διαχειρίζονται κρίσεις, να παράγουν ασφάλεια και να αποκαθιστούν την κοινωνική συνοχή. Η οικονομική ανασφάλεια, η κλιματική κρίση και οι μεταναστευτικές ροές λειτουργούν ως πολλαπλασιαστές αυτής της αβεβαιότητας, ενισχύοντας την αίσθηση ότι η πολιτική δεν ελέγχει πλέον το πεδίο των αποφάσεων.

Η Ευρώπη, ως χώρος ιστορικής ωρίμανσης του φιλελεύθερου δημοκρατικού παραδείγματος, βιώνει σήμερα μια παράδοξη διπλή κίνηση: από τη μία, οι δημοκρατικοί θεσμοί διατηρούν υψηλό επίπεδο θεσμικής ανθεκτικότητας· από την άλλη, η κοινωνική εμπιστοσύνη και η συμμετοχική δυναμική παρουσιάζουν φθίνουσα τροχιά. Η «κόπωση της συμμετοχής» και η αίσθηση απομάκρυνσης των πολιτών από τα κέντρα λήψης αποφάσεων υποδεικνύουν ότι η κρίση της δημοκρατίας δεν είναι μόνο θεσμική, αλλά και υπαρξιακή: αφορά τον τρόπο με τον οποίο οι πολίτες βιώνουν τη δημοκρατική εμπειρία ως σχέσης εμπιστοσύνης, νοήματος και προσδοκίας.

Η ελληνική περίπτωση συνιστά χαρακτηριστική μικρογραφία αυτών των διεργασιών. Ύστερα από διαδοχικές οικονομικές, υγειονομικές και θεσμικές κρίσεις, η σχέση πολιτών και πολιτικής χαρακτηρίζεται από αξιακή προσήλωση στη δημοκρατία, αλλά και λειτουργική δυσφορία απέναντι στους θεσμούς της. Οι πολίτες εξακολουθούν να θεωρούν τη δημοκρατία το καταλληλότερο πολίτευμα, ωστόσο η εμπιστοσύνη προς τους μηχανισμούς αντιπροσώπευσης και λογοδοσίας παραμένει εύθραυστη. Η πολιτική, για πολλούς, βιώνεται περισσότερο ως πεδίο διαχείρισης

παρά ως χώρος συλλογικής συμμετοχής.

Για την ερμηνεία αυτού του φαινομένου εισάγεται η έννοια του «Συνδρόμου Δημοκρατικής Δυσφορίας», το οποίο συγκροτείται από τέσσερις αλληλένδετες διαστάσεις: κανονιστική αμφιθυμία, λειτουργική δυσαρέσκεια, θεσμική απαξίωση και διεθνή/ευρωπαϊκή αμφιθυμία. Οι διαστάσεις αυτές χαρτογραφούνται στο σχήμα εισροών–διεργασιών–εκροών [input–throughput–output], όπως αυτό διαμορφώθηκε από τον David Easton (1975) και επεκτάθηκε μεταγενέστερα από τη Vivien A. Schmidt (2013), εντασσόμενες τόσο στο ερμηνευτικό πλαίσιο της πολιτικής στήριξης όσο και στις παραμέτρους της ποιότητας της δημοκρατίας. Εντάσσοντας τα ευρήματα στο σχήμα αυτό, η ανάλυση αποσκοπεί να καταδείξει πώς η λειτουργική δυσφορία μετατρέπεται σε θεσμική δυσπιστία και, τελικά, σε κρίση αντιπροσώπευσης, αναδεικνύοντας την ανάγκη για νέα πρότυπα εμπιστοσύνης και λογοδοσίας.

Η εμπειρική τεκμηρίωση βασίζεται σε δύο έρευνες κοινής γνώμης του Eteron: την έρευνα στο πλαίσιο του project «Ακτινογραφία των Ψηφοφόρων», που πραγματοποιήθηκε 24 Μαρτίου–4 Απριλίου 2025 σε δείγμα 2.574 ατόμων και δημοσιοποιήθηκε στα τέλη Απριλίου, και την έρευνα του project «Unmute Democracy», η οποία διεξήχθη 9–10 Σεπτεμβρίου 2025 σε δείγμα 1.876 ατόμων και δημοσιοποιήθηκε τον Οκτώβριο.¹ Και στις δύο έρευνες εφαρμόστηκαν συνδυαστικές μεθοδολογίες συλλογής δεδομένων (τηλεφωνικές και διαδικτυακές συνεντεύξεις) με στράτευση κατά φύλο, ηλικία, περιφέρεια και εκπαίδευση, ώστε να διασφαλιστεί η αντιπροσωπευτικότητα του δείγματος.

Οι έρευνες εξετάζουν ένα ευρύ φάσμα στάσεων και συμπεριφορών: από τον βαθμό ενασχόλησης με την πολιτική και τα πρότυπα συμμετοχής, έως τον τρόπο με τον οποίο η πολιτική βιώνεται ως κεντρική ή περιφερειακή διάσταση της καθημερινότητας. Η ενότητα αυτή αποκτά ιδιαίτερη σημασία σε μια περίοδο όπου η κρίση του φιλελεύθερου άξονα έχει μετατραπεί σε ενδογενές χαρακτηριστικό των δυτικών δημοκρατιών, συνοδευόμενο από κανονιστική ασυνέχεια, διάρρηξη θεσμικής εμπιστοσύνης και επιδείνωση της κρίσης αντιπροσώπευσης. Πέρα από την εμπιστοσύνη στους θεσμούς, καταγράφουν ευρύτερες κοινωνικές ανησυχίες: τη δυσπιστία απέναντι στο μιντιακό σύστημα, την αποξένωση από μηχανισμούς που τυπικά υπηρετούν το δημόσιο συμφέρον, καθώς και την ανάγκη αναπροσδιορισμού των θεσμικών ισορροπιών μεταξύ εκτελεστικής ισχύος και συμμετοχικών θεσμών.

1 Οι δύο έρευνες εντάσσονται σε διαφορετικά ερευνητικά προγράμματα του Eteron, με διακριτή θεματική και χρονική στόχευση: η «Ακτινογραφία των Ψηφοφόρων» αποτυπώνει κυρίως τις ιδεολογικές και αξιακές τοποθετήσεις των πολιτών, ενώ το «Unmute Democracy» εστιάζει στη λειτουργική εμπιστοσύνη προς τους θεσμούς και στις προσδοκίες για τη δημοκρατική διακυβέρνηση. Ο συνδυασμός τους επιτρέπει τη χαρτογράφηση τόσο του αξιακού υποβάθρου όσο και των εμπειρικών εκδηλώσεων της δημοκρατικής στάσης. Και οι δύο έρευνες κοινής γνώμης υλοποιήθηκαν από την εταιρεία aboutpeople, ενώ το project «Unmute Democracy» αποτελεί αποτέλεσμα συνεργασίας του Eteron με το Vouliwatch.

Η σύνθεση αυτών των διαστάσεων προσφέρει μια καθαρή εικόνα της ελληνικής κοινής γνώμης: μιας κοινωνίας που, αν και παραμένει ανοιχτή σε θεσμικές μεταρρυθμίσεις, εκδηλώνει επιφυλακτικότητα απέναντι στους φορείς εξουσίας· που δείχνει διάθεση συμμετοχής, αλλά βιώνει κόπωση από τη θεσμική αδράνεια και τη διοικητική αναποτελεσματικότητα. Σε ορισμένα τμήματα του πληθυσμού, η λειτουργική κόπωση μετασχηματίζεται σε ανοχή απέναντι σε απλουστευτικές ή μη φιλελεύθερες λύσεις, ιδίως όταν η αίσθηση της αποτελεσματικότητας και της δικαιοσύνης υποχωρεί.

Με αυτή τη διευρυμένη εστίαση, η μελέτη επιχειρεί να συνδέσει τη θεωρητική ανατομία της δημοκρατικής δυσφορίας με την εμπειρική της αποτύπωση στην Ελλάδα, φωτίζοντας όχι μόνο τις στάσεις απέναντι στη δημοκρατία, αλλά και τις μεταβολές στο ίδιο το νόημα της δημοκρατικής εμπιστοσύνης. Τα ευρήματα αναδεικνύουν το προφίλ μιας κοινωνίας που επανεξετάζει τη σχέση της με τη δημοκρατία -μιας κοινωνίας που εξακολουθεί να πιστεύει στις αρχές της, αλλά απαιτεί πλέον θεσμούς που λογοδοτούν, διορθώνουν και ανταποκρίνονται.

Η ελληνική δημοκρατία του 2025 βρίσκεται έτσι σε αναζήτηση ισορροπίας: ανάμεσα στη θεσμική εγγύηση και τη συμμετοχική διεκδίκηση, ανάμεσα στη νομιμοποίηση και την ανταποκρισιμότητα -δηλαδή ανάμεσα στην αξία και την εμπειρία της.

Θεωρητικό και Ερμηνευτικό Πλαίσιο

Η ανατομία της δημοκρατικής δυσαρέσκειας: εμπιστοσύνη, νομιμοποίηση και λειτουργική κόπωση των θεσμών

Η δημοκρατία, ως ιστορικό και πολιτικό φαινόμενο, συνιστά μια διαρκώς εξελισσόμενη σχέση ανάμεσα στην κοινωνία και την εξουσία, ανάμεσα στον πολίτη και τους θεσμούς. Η ανάλυση της σημερινής της κατάστασης στην Ελλάδα, όπως και η διερεύνηση του τρόπου με τον οποίο γίνεται αντιληπτή από τους πολίτες, απαιτεί μια διευρυμένη θεωρητική οπτική, που αντλεί τόσο από τη φιλοσοφική της καταγωγή όσο και από την ιστορική και εννοιολογική της εξέλιξη, προκειμένου να ερμηνεύσει τις σύγχρονες δυναμικές νομιμοποίησης και δυσφορίας. Από την αρχαία ελληνική πόλη έως τη σύγχρονη συνταγματική δημοκρατία, η πορεία της δημοκρατικής ιδέας αποκαλύπτει πώς η πολιτική συγκροτείται ως μια κατεξοχήν ανθρώπινη δραστηριότητα, μέσω της οποίας κατανέμονται αξίες και λαμβάνονται δεσμευτικές αποφάσεις για το σύνολο της κοινότητας. Από τη φύση της, η πολιτική δημιουργεί έναν ιδιαίτερο δεσμό αλλά και μια διαρκή ένταση ανάμεσα στον λαό και τις θεσμικές δομές εξουσίας, ανάμεσα στην ελευθερία και τη διακυβέρνηση.

Σε αυτό το πλαίσιο, το παρόν μέρος οριοθετεί το θεωρητικό και ερμηνευτικό υπόβαθρο της «δημοκρατικής δυσαρέσκειας» ως σχέσης εμπιστοσύνης μεταξύ κυβερνώντων και κυβερνωμένων. Το ελληνικό «Σύνδρομο δημοκρατικής δυσφορίας» εντάσσεται στο τριπλό σχήμα νομιμοποίησης εισροών–διεργασιών–εκροών [input–throughput–output], το οποίο συναρθρώνεται με τις πέντε διαστάσεις ποιότητας της δημοκρατίας του Morlino. Η σύζευξη αυτών των δύο αναλυτικών πλαισίων επιτρέπει τον προσδιορισμό τεσσάρων βασικών διαστάσεων του συνδρόμου — της κανονιστικής αμφιθυμίας, της λειτουργικής δυσαρέσκειας, της θεσμικής απαξίωσης και της διεθνούς/ευρωπαϊκής αμφιθυμίας— οι οποίες εξετάζονται συγκριτικά στις δύο έρευνες, προκειμένου να φωτιστεί η πολυεπίπεδη κρίση εμπιστοσύνης που διαπερνά το ελληνικό δημοκρατικό παράδειγμα.

Η εξέλιξη και οι μεταμορφώσεις της δημοκρατίας: από τη φιλοσοφική θεμελίωση στη σύγχρονη κρίση νομιμοποίησης

Η δημοκρατία δεν είναι μια στατική μορφή διακυβέρνησης, αλλά ένα διαρκές εγχείρημα συλλογικής νομιμοποίησης και αυτοπεριορισμού της εξουσίας. Από τη γένεσή της στην αρχαία Ελλάδα ως συμμετοχική αυτοκυβέρνηση του δήμου (όπου *demos* σημαίνει «λαός» και *kratos* «εξουσία») συγκροτείται ως απάντηση στο θεμελιώδες πολιτικό ερώτημα: πώς μπορεί η εξουσία να ασκείται με τρόπο δίκαιο, συμμετοχικό και υπόλογο απέναντι στους πολίτες. Η ίδια η έννοια της πολιτικής, όπως αναδύθηκε στην αρχαία πόλη, προϋπέθετε την ενεργό συμμετοχή των πολιτών στη λήψη αποφάσεων για το κοινό καλό (*demos* + *kratos*). Η πρώιμη θεωρητική της συζήτηση ανέδειξε την εγγενή αμφισημία της: ο Πλάτων, επιφυλακτικός απέναντι στη δύναμη της δόξας (γνώμης) και της ρητορικής πειθούς, φοβάται την υπερίσχυση του «ευχάριστου» έναντι του «αληθινού», προκρίνοντας την αρετή (ηθική αριστεία) και την παιδεία (διαμόρφωση του ορθού λόγου και του ήθους) ως θεμέλια της πολιτείας. Αυτή η πλατωνική αμφιθυμία θα επανέλθει αιώνες αργότερα σε μια διαφορετική εκδοχή, μέσα από το έργο του Rousseau, ο οποίος επαναδιατυπώνει το θεμέλιο της δημοκρατίας μέσα από την έννοια της «γενικής βούλησης».

Η συμβολή του Rousseau υπήρξε καθοριστική, καθώς ορίζει τη «γενική βούληση» (*volonté générale*), όχι ως το άθροισμα ατομικών συμφερόντων, αλλά ως τη συλλογική επιδίωξη του κοινού αγαθού, διακριτή από τη «βούληση όλων» (*volonté de tous*), που αντιστοιχεί στο σύνολο των ιδιωτικών προτιμήσεων, ορίζοντάς την ως συλλογική αυτοδέσμευση των πολιτών σε νόμους που εκφράζουν το κοινό αγαθό (Rousseau, 1762· De Dijn, 2020· Rasmussen, 2016). Η γενική βούληση, για να είναι αυθεντικά δημοκρατική, πρέπει να εκφράζεται μέσω νόμων που δεσμεύουν όλους τους πολίτες, αλλά ταυτόχρονα τους εγγυώνται ελευθερία, καθώς πηγάζουν από τη δική τους συλλογική αυτοδέσμευση. Η σύλληψη αυτή μετατόπισε ριζικά το κέντρο βάρους της πολιτικής θεωρίας: η ελευθερία παύει να είναι η απουσία περιορισμού και γίνεται το αποτέλεσμα της αυτορρύθμισης μιας κοινότητας που θεσπίζει τους κανόνες στους οποίους υποτάσσεται. Η ρουσσωική ιδέα θα γίνει η βάση του συνταγματισμού, καθώς καθιερώνει την ανάγκη ύπαρξης ανώτερων, απαραβίαστων κανόνων που προστατεύουν τα θεμελιώδη δικαιώματα και το κοινό συμφέρον από τη συγκυριακή βούληση των πλειοψηφιών. Η δημοκρατία, μέσα από αυτή τη θεώρηση, αποκτά διττό χαρακτήρα: είναι τόσο μορφή διακυβέρνησης όσο και κανονιστικό σύστημα αυτοπεριορισμού της λαϊκής κυριαρχίας στο όνομα του κοινού δικαίου και της ελευθερίας όλων.

Έτσι, η ελευθερία παύει να νοείται ως απουσία περιορισμού και μετατρέπεται σε μορφή αυτορρύθμισης, δηλαδή στην ικανότητα μιας κοινότητας να θεσπίζει τους κανόνες στους οποίους η ίδια υπάγεται. Επάνω σε αυτή τη θεμελίωση οικοδομείται το συνταγματικό κράτος δικαίου, το οποίο δεν εξαντλείται στη νομική του μορφή, αλλά στηρίζεται στην υπεροχή μιας

γενικής, απρόσωπης και προβλέψιμης έννομης τάξης έναντι της βούλησης των κυβερνώντων. Το κράτος δικαίου προϋποθέτει την ανεξαρτησία της δικαιοσύνης, την αμεροληψία της διοίκησης, τη δίκαιη διαδικασία, την απουσία αυθαιρεσίας και τη διαρκή προστασία των δικαιωμάτων. Ο συνταγματικός φιλελευθερισμός εγγράφει θεσμικά αυτούς τους περιορισμούς μέσω της διάκρισης των εξουσιών (νομοθετικής, εκτελεστικής και δικαστικής), της δημιουργίας αντιβάρων (μηχανισμών ελέγχου και ισορροπίας) και του σαφούς προσδιορισμού της ατομικής αυτονομίας (του δικαιώματος του προσώπου να καθορίζει ελεύθερα τη ζωή του εντός των ορίων του νόμου).

Στη νεωτερικότητα, η αντιπροσώπευση -δηλαδή η άσκηση της λαϊκής κυριαρχίας μέσω εκλεγμένων αντιπροσώπων- καθίσταται οργανικό στοιχείο της δημοκρατικής νομιμοποίησης. Επιτρέπει τη μετατροπή της λαϊκής βούλησης σε συλλογική πολιτική πράξη και διασφαλίζει τη συνέχεια και τη σταθερότητα των θεσμικών δομών εξουσίας, εξισορροπώντας τη συμμετοχή με την αποτελεσματικότητα. Σε αυτόν τον ορίζοντα, η δημοκρατία δεν αποτελεί στατικό καθεστώς, αλλά ένα διαρκές εγχείρημα συλλογικής νομιμοποίησης και ηθικού αυτοπεριορισμού της κυριαρχίας, όπου η εξουσία ασκείται υπό τον όρο της δημόσιας λογοδοσίας και του κοινού δικαίου.

Σε αυτή την κλασική ορίζουσα, η σύγχρονη πολιτική θεωρία προσθέτει ότι η δημοκρατία δεν εξαντλείται σε ένα σύνολο τυπικών κανόνων· είναι πρωτίστως μια σχέση εμπιστοσύνης ανάμεσα σε κυβερνώντες και κυβερνωμένους. Από τον Robert Dahl, που εισάγει την έννοια της πολυαρχίας ως συστήματος πολλαπλών κέντρων εξουσίας με θεσμικές εγγυήσεις συμμετοχής και αντιπολίτευσης, έως τον Norberto Bobbio, ο οποίος διακρίνει μεταξύ των «κανόνων του παιχνιδιού» και των κοινωνικών προϋποθέσεων εφαρμογής τους, η ποιότητα της δημοκρατίας κρίνεται στη σύνδεση κανόνων και εμπειρίας. Οι θεσμοί ορίζουν τις δυνατότητες της συμμετοχής, αλλά η βιωμένη ισονομία, η προβλεψιμότητα της λογοδοσίας και η ουσιαστική συμμετοχή των πολιτών είναι εκείνες που τις ενεργοποιούν. Η εμπιστοσύνη, επομένως, δεν αποτελεί αφηρημένη ή στατική στάση· είναι σχεσιακή και υπό όρους: ενισχύεται όταν οι θεσμοί αποδεικνύουν ότι ακούν, ανταποκρίνονται και δεσμεύονται απέναντι στους πολίτες. Με άλλα λόγια, η δημοκρατία στηρίζεται σε μια εντολή υπό όρους, η οποία υπόκειται σε διαρκή επαλήθευση μέσα από θεσμούς, διαδικασίες και εμπειρίες καθημερινής νομιμοποίησης.

Η εν λόγω σχέση εμπιστοσύνης δεν αναπτύσσεται εν κενώ· εδράζεται σε ένα συγκεκριμένο κοινωνικοοικονομικό και ιστορικό υπόβαθρο που καθορίζει τις υλικές προϋποθέσεις της δημοκρατικής συμμετοχής. Η μεταπολεμική κεϋνσιανή συναίνεση και η καθιέρωση του κράτους πρόνοιας ενίσχυσαν την κοινωνική συνοχή και διεύρυναν τα κοινωνικά δικαιώματα, αλλά ταυτόχρονα

δημιούργησαν αυξημένες προσδοκίες από το κράτος. Η δημοκρατία αναπτύχθηκε στο πλαίσιο οικονομιών αγοράς, όμως η σχέση δημοκρατίας και καπιταλισμού υπήρξε πάντοτε αμφίθυμη: ενώ η πρώτη θεμελιώνεται στην ισότητα και τη συμμετοχή, ο δεύτερος αποσκοπεί στην αποδοτικότητα και τη συσσώρευση. Η παγκοσμιοποίηση απορρύνισε αυτή τη μεταπολεμική ισορροπία, μεταφέροντας οικονομική ισχύ από τα κράτη στις αγορές και περιορίζοντας τη δυνατότητα των κυβερνήσεων να ικανοποιούν κοινωνικές απαιτήσεις. Το αποτέλεσμα ήταν η αποδυνάμωση του κοινωνικού συμβολαίου και η διεύρυνση της απόστασης ανάμεσα σε προσδοκίες και θεσμικές επιδόσεις -δηλαδή ανάμεσα στη δημοκρατική αξίωση και τη λειτουργική ανταπόκριση.

Η μεταπολεμική περίοδος αποτέλεσε και την απαρχή μιας πρώτης συστηματικής θεωρητικοποίησης της κρίσης της δημοκρατίας.² Κατά τη δεκαετία του 1970, η έκθεση *The Crisis of Democracy* (Crozier, Huntington & Watanuki, 1975) υποστήριξε ότι η υπερβολική κοινωνική κινητοποίηση και η αυξανόμενη συμμετοχή είχαν καταστήσει δυσχερή τη διακυβέρνηση, οδηγώντας σε λειτουργική υπερφόρτωση των δημοκρατικών συστημάτων. Αντίθετα, ο Jürgen Habermas, στο έργο του *Legitimation Crisis* (1973), ερμήνευσε την ίδια κρίση όχι ως υπερβολή συμμετοχής, αλλά ως σύμπτωμα βαθύτερης συστημικής αντίφασης: η κρίση νομιμοποίησης πηγάζει από την αδυναμία των καπιταλιστικών δημοκρατιών να συμφιλιώσουν τις απαιτήσεις οικονομικής αποδοτικότητας με τις κοινωνικές αξιώσεις δικαιοσύνης. Έτσι, ενώ οι πρώτοι ερμήνευσαν την κρίση με όρους «κυβερνησιμότητας», ο Habermas την προσδιόρισε ως κρίση ορθολογικότητας και κοινωνικής ενσωμάτωσης του ύστερου καπιταλισμού.

Στις επόμενες δεκαετίες, το περιεχόμενο της κρίσης μεταβλήθηκε ουσιωδώς. Ενώ το ζητούμενο της δεκαετίας του 1970 ήταν ο περιορισμός της υπερβολικής συμμετοχής, σήμερα το πρόβλημα εντοπίζεται στην αντίθετη κατεύθυνση: στη σταδιακή αποδυνάμωση της συμμετοχικής δυναμικής και στην απομάκρυνση των πολιτών από τη δημόσια σφαίρα. Παρά τον φαινομενικό θρίαμβο της φιλελεύθερης δημοκρατίας μετά τον Ψυχρό Πόλεμο, η θεσμική εμπιστοσύνη υποχώρησε, τα κόμματα απονομιμοποιήθηκαν και τα φαινόμενα αποχής και λαϊκισμού κατέδειξαν τη φθορά του δημοκρατικού φαντασιακού. Ο πυρήνας της νέας κρίσης δεν εντοπίζεται πλέον στη λειτουργική υπερφόρτωση, αλλά στην ανεπάρκεια θεσμικής ανταποκρισιμότητας — στην αίσθηση ότι οι θεσμοί αδυνατούν να ανταποκριθούν με συνέπεια και δικαιοσύνη στις κοινωνικές ανάγκες (Almagisti, 2022).

2 Παρότι η δημοκρατία είχε αντιμετωπίσει σοβαρές κρίσεις ήδη κατά τον Μεσοπόλεμο, με χαρακτηριστικές τις φασιστικές και ναζιστικές εκτροπές και την κατάρρευση κοινοβουλευτικών καθεστώτων, εκείνες οι κρίσεις υπήρξαν κυρίως εμπειρικές και υπαρξιακές, καθώς αφορούσαν την ίδια την επιβίωση ή κατάλυση της δημοκρατίας. Η μεταπολεμική συγκυρία, αντιθέτως, εγκαινίασε μια νέα επιστημολογική φάση, κατά την οποία η κρίση της δημοκρατίας έγινε αντικείμενο θεωρητικής επεξεργασίας ως ενδογενής ένταση του φιλελεύθερου δημοκρατικού μοντέλου.

Η θεωρητική εξέλιξη της πολιτικής επιστήμης αντικατοπτρίζει αυτή τη μετατόπιση. Από τις θεωρίες της μετάβασης και του εκδημοκρατισμού (O'Donnell, Schmitter & Whitehead, 1986· Linz & Stepan, 1996· Huntington, 1991), προς τις αναλύσεις της εμφάνισης και της ποιότητας της δημοκρατίας (Morlino, 1998· Diamond & Morlino, 2004) και, στη συνέχεια, προς τις προβληματικές της ανθεκτικότητας και της μεταδημοκρατίας (Crouch, 2004· Przeworski, 2010· Rosanvallon, 2009), η έμφαση μετατοπίζεται από το πώς εγκαθίσταται μια δημοκρατία στο πώς διατηρείται και αποτρέπεται η οπισθοδρόμησή της. Η μεταψυχροπολεμική αισιοδοξία περί «τέλους της ιστορίας» (Fukuyama, 1992) διαψεύστηκε από τη διάβρωση του κράτους δικαίου και της κρατικής ικανότητας (Fukuyama, 2014), τη ρήξη μεταξύ κοσμοπολιτικών ελίτ και «τοπικά καθηλωμένων» πλειοψηφιών (Bauman, 1998· 1999) και τη «στροφή προς την κυριαρχία» μετά το Brexit και την εκλογή Trump (Rodrik, 2018· Colantone & Stanig, 2018).

Στις αρχές της δεκαετίας του 2020, η κρίση νομιμοποίησης προσλαμβάνει πολυμορφικό και υπερεθνικό χαρακτήρα, αντανakλώντας τη συστημική κόπωση του δημοκρατικού μοντέλου ως τρόπου οργάνωσης της πολιτικής, της οικονομίας και της γνώσης. Δεν πρόκειται για απλή φθορά θεσμών, αλλά για μετασχηματισμό των μηχανισμών μέσω των οποίων η δημοκρατία παράγει συναίνεση και εμπιστοσύνη. Η αποσύνδεση κράτους και αγοράς, η ψηφιακή διαμεσολάβηση της δημόσιας σφαίρας και η άνιση ανακατανομή ισχύος μεταξύ πολιτικής και τεχνολογίας συνθέτουν ένα νέο περιβάλλον διακυβέρνησης χωρίς σταθερό κέντρο νομιμοποίησης.

Σε αυτό το πλαίσιο, τρεις αλληλένδετες τάσεις αναδιαμορφώνουν το δημοκρατικό παράδειγμα. Πρώτον, η επαναφορά της ισχύος ως ρυθμιστικής αρχής της διεθνούς πολιτικής -με τον πόλεμο στην Ουκρανία, την αποδυνάμωση του πολυμερούς πλαισίου και τη μερική αποδέσμευση των Ηνωμένων Πολιτειών από τον ρόλο εγγυητή του NATO- εγκαινιάζει μια φάση «δημοκρατιών ενισχυμένης ασφάλειας», όπου οι προτεραιότητες ασφάλειας και κυβερνησιμότητας τείνουν να υπερισχύουν των αξιώσεων συμμετοχής και διαβούλευσης. Η Ευρώπη επαναπροσδιορίζει τη νομιμοποίησή της μέσα από την ικανότητα διαχείρισης κρίσεων παρά μέσω προληπτικής συναίνεσης, μεταβαίνοντας από τον φιλελεύθερο διεθνισμό σε μια πιο επιφυλακτική θεσμική αυτονομία.

Δεύτερον, η κρίση του φιλελεύθερου άξονα έχει καταστεί ενδογενής, αποτυπώνοντας τη φθορά της θεσμικής εμπιστοσύνης και της αντιπροσωπευτικής ισορροπίας. Τρίτον, ο ψηφιακός μετασχηματισμός της δημόσιας σφαίρας επιφέρει γνωσιακή αστάθεια: η πληροφορία μετατρέπεται σε εργαλείο ισχύος και η λογοδοσία υποκαθίσταται από επικοινωνιακή διαχείριση.

Οι μεταβολές αυτές συγκροτούν ένα νέο καθεστώς δημοκρατικής αβεβαιότητας, όπου η νομιμοποίηση θεμελιώνεται στη διαχείριση κρίσεων και στην παραγωγή ασφάλειας, περισσότερο παρά στη διαβούλευση και τη συμμετοχή. Η φιλελεύθερη δημοκρατία παύει να λειτουργεί ως αυτονόητο πρότυπο και καθίσταται ένα μεταξύ ανταγωνιστικών μοντέλων διακυβέρνησης της ύστερης νεωτερικότητας, αμφισβητούμενο τόσο εξωτερικά από αυταρχικά καθεστώτα όσο και εσωτερικά από τη διάβρωση των δικών της κανονιστικών θεμελίων.

Όπως επισημαίνουν οι Bermeo (2016), Levitsky και Ziblatt (2018), Haggard και Kaufman (2021), Lührmann και Lindberg (2019) και Morlino (2021), οι σύγχρονες φιλελεύθερες δημοκρατίες δεν υπονομεύονται από μία μεμονωμένη αιτία, αλλά από τη σωρευτική πίεση θεσμικών, κοινωνικών και γνωσιακών διεργασιών που αποδυναμώνουν τις θεμελιώδεις λειτουργίες τους: τη λογοδοσία, τη συμμετοχή και την εμπιστοσύνη. Η κρίση αυτή τροφοδοτείται περαιτέρω από πολιτισμικούς και γνωσιακούς παράγοντες: η πόλωση των αξιών, η διάχυση της παραπληροφόρησης και η αλγοριθμική αναδιάταξη της δημόσιας σφαίρας υπονομεύουν τη διαβουλευτική διάσταση της δημοκρατίας (Norris & Inglehart, 2019· Mounk, 2018). Οι ετήσιες εκθέσεις της Freedom House και του Democracy Index (EIU, 2024) επιβεβαιώνουν τη γενικευμένη αυτή τάση: το ποσοστό των «πλήρων δημοκρατιών» βρίσκεται στο χαμηλότερο σημείο των τελευταίων δύο δεκαετιών, ενώ αυξάνονται οι «υβριδικές» και «ανελεύθερες» μορφές καθεστώτων.

Παρά την καθολική αποδοχή της δημοκρατίας ως αξίας, η εμπιστοσύνη στους θεσμούς παραμένει εύθραυστη, ενώ οι μηχανισμοί αντιπροσώπευσης και λογοδοσίας αξιολογούνται αρνητικά (Mounk, 2018· Norris, 2022). Η δημοκρατία παραμένει ισχυρή ως αξία, αλλά ασθενεί ως εμπειρία -φαινόμενο που συνιστά τον πυρήνα της σύγχρονης συζήτησης για την ποιότητα και τα όρια της δημοκρατικής ανθεκτικότητας (Morlino, 2021· Lührmann & Lindberg, 2019).

Η ένταση αυτή αποκτά ιδιαίτερο βάρος στην ελληνική περίπτωση. Ως χώρα του τρίτου κύματος εκδημοκρατισμού (Huntington, 1991), η Ελλάδα συνδυάζει ισχυρή αξιακή προσήλωση στον δημοκρατικό κανόνα με διαχρονικά ελλείμματα εμπιστοσύνης και αποτελεσματικότητας. Μετά από μια παρατεταμένη περίοδο διαδοχικών κρίσεων -οικονομικής, υγειονομικής και θεσμικής- η σχέση πολιτών και θεσμών χαρακτηρίζεται από κόπωση, επιφυλακτικότητα και μειωμένη θεσμική εμπιστοσύνη. Το κομματικό σύστημα, ιστορικά συνδεδεμένο με πελατειακές πρακτικές και συγκεντρωτισμό, λειτουργεί συχνά ως πεδίο αποστασιοποίησης αντί διαμεσολάβησης, ενισχύοντας την αντίληψη αποξένωσης των πολιτών από την πολιτική διαδικασία. Παρά τη σχεδόν καθολική αποδοχή της δημοκρατίας ως αξιακού πλαισίου, η λειτουργική της εμπιστοσύνη παραμένει εύθραυστη και εξαρτημένη από την ικανότητα των θεσμών να αποδεικνύουν διαρκώς τη νομιμοποίησή τους.

Διαστάσεις και Μετασχημα- τισμοί της Δημοκρατικής Νομιμοποίησης: Από την Ποιότητα στη Δυσφορία

Η κρίση εμπιστοσύνης προς τους θεσμούς και η σταδιακή αποσύνδεση μεταξύ κοινωνίας και πολιτικής αποτελούν βασικά χαρακτηριστικά των σύγχρονων δημοκρατιών. Παρά την ευρεία κανονιστική αποδοχή της δημοκρατίας ως του «καλύτερου πολιτεύματος», η λειτουργική της νομιμοποίηση φαίνεται να δοκιμάζεται. Οι πολίτες εκφράζουν χαμηλή εμπιστοσύνη προς τα πολιτικά κόμματα, τη νομοθετική και την εκτελεστική εξουσία, καθώς και περιορισμένη ικανοποίηση από τη λειτουργία των θεσμών -χωρίς, ωστόσο, να απορρίπτουν τη δημοκρατία ως αξιακό κανόνα. Πρόκειται για μια κρίση νομιμοποίησης και ανταπόκρισης, όπου το δημοκρατικό ιδεώδες παραμένει ισχυρό, αλλά η εμπειρική του εφαρμογή προκαλεί απογοήτευση.

Για την ερμηνεία αυτής της δυσαρμονίας ανάμεσα στη νομιμότητα της αρχής και την αμφισβήτηση της λειτουργίας, απαιτείται ένα εννοιολογικό πλαίσιο που να γεφυρώνει τις κανονιστικές αξιώσεις με τις εμπειρικές αξιολογήσεις. Η συμβολή του Leonardo Morlino (2003) υπήρξε καθοριστική σε αυτή την κατεύθυνση, καθώς η θεωρία της «ποιότητας της δημοκρατίας» παρέχει ένα σύνθετο εργαλείο αποτίμησης που συνδυάζει θεσμική ανάλυση και κοινωνιοπολιτικές στάσεις.

Η συμβολή του Morlino λειτουργεί ως συνθετική γέφυρα μεταξύ κανονιστικών αξιώσεων και εμπειρικών αξιολογήσεων. Η «ποιότητα της δημοκρατίας» αρθρώνεται γύρω από πέντε αλληλένδετες διαστάσεις: Κράτος δικαίου (κανόνας δικαίου/ισονομία), Λογοδοσία (εκλογική-διαθεσμική-κοινωνική), Ανταποκρισιμότητα (ικανότητα πρόσληψης/μετάφρασης αιτημάτων), Ελευθερία (δικαιώματα), Ισότητα (ευκαιριών/πρόσβασης) (Morlino, 2003). Η εμπιστοσύνη των πολιτών εξαρτάται άμεσα από τον βαθμό στον οποίο οι θεσμοί εκπληρώνουν τις διαστάσεις αυτές: αποδυνάμωση σε μία μεταγγίζεται στις λοιπές, γεννώντας «δημοκρατική δυσaréσκεια» και αμφισβήτηση της ικανότητας του πολιτικού συστήματος να ανταποκρίνεται στις κοινωνικές ανάγκες.

Συμπληρωματικά προς τις διαστάσεις του Morlino, η τριπλή τυπολογία νομιμοποίησης εισροών-διαδικασιών-εκροών [input-throughput-output] διευρύνει το ερμηνευτικό πεδίο και ενσωματώνεται οργανικά στο παραπάνω πλαίσιο (Scharpf, 1999· Schmidt, 2013). Η input νομιμοποίηση αφορά τη δικαιοσύνη των διαδικασιών συμμετοχής και αντιπροσώπευσης (σε συνάφεια με ισότητα/ελευθερία και με τη λογοδοσία υπό τη μορφή αντιπροσωπευτικού ελέγχου). Η output νομιμοποίηση αφορά τη διοικητική ικανότητα και την αποτελεσματικότητα των εκροών (σε συνάφεια με την ικανότητα ανταπόκρισης και με την πραγματική κατοχύρωση δικαιωμάτων/ισότητας μέσω πολιτικών). Η throughput νομιμοποίηση, τέλος, εστιάζει στην ποιότητα των ενδιάμεσων διαδικασιών λήψης αποφάσεων: διαφάνεια, αμεροληψία, δυνατότητα ιχνηλάτησης, τεκμηρίωση, ανοικτά δεδομένα και δυνατότητα πρόβλεψης διαδικασιών. Σε

περιβάλλον χαμηλής εμπιστοσύνης, μια θεσμική ανασυγκρότηση μόνο στην «είσοδο» [input] ή μόνο στην «έξοδο» [output] δεν επαρκεί: απαιτείται διαφανής και αδιάβλητος δίαυλος διαδικασιών [throughput], ώστε οι πολίτες να παρακολουθούν πώς ακριβώς μετασχηματίζονται οι κοινωνικές προτιμήσεις σε δημόσιες πολιτικές. Καίριος διαμεσολαβητής ανάμεσα στην είσοδο και την έξοδο είναι η ίδια η ικανότητα ανταπόκρισης: από την κλασική συζήτηση της Pitkin για την αντιπροσώπευση έως το κλασικό άρθρο των Eulau & Karpis (1977), η δημοκρατική εντολή δεν συνιστά μια μονοσήμαντη μεταβίβαση εξουσίας, αλλά μια συνεχή διαδικασία ερμηνείας και μετασχηματισμού των κοινωνικών προτιμήσεων σε πολιτική πράξη, εντός ενός πλαισίου λογοδοσίας και θεσμικής ανταπόκρισης.

Η τριπλή διάκριση input–throughput–output δεν αποτελεί αφηρημένο θεωρητικό σχήμα, αλλά ενσαρκώνεται εμπειρικά σε πρότυπα στάσεων και αντιλήψεων των πολιτών. Μέσω αυτής της αντιστοίχισης καθίσταται εφικτή η αποτίμηση του ρόλου της throughput νομιμοποίησης ως μηχανισμού διαμεσολάβησης ανάμεσα στην εμπιστοσύνη προς τις θεσμικές εισροές και την ικανοποίηση από τις θεσμικές εκροές.

Σε αυτό το πλαίσιο, ο Crouch μίλησε για «μεταδημοκρατία»: οι θεσμοί επιβιώνουν, αλλά η ουσία της πολιτικής μετακινείται σε κλειστά δίκτυα επιρροής και τεχνοκρατικής διαχείρισης. Παράλληλα, η μετατόπιση προς διαρκείς μηχανισμούς επίβλεψης -από media watchdogs και ανεξάρτητες αρχές έως πλατφόρμες διαβούλευσης- έχει ερμηνευθεί ως «δημοκρατία επιτήρησης/επίβλεψης» (Keane, 2009) και ως «counter-democracy» με την έννοια της εποπτείας/παρεμπόδισης/αξιολόγησης (Rosanvallon, 2008). Σε αυτό το ερμηνευτικό σχήμα, η δυσπιστία δεν ταυτίζεται με αντίσταση προς τη δημοκρατία· μπορεί, αντιθέτως, να λειτουργεί ως μηχανισμός επαλήθευσης και ως κινητήριος δύναμη αναζήτησης νομιμοποίησης μέσω θεσμικά ελέγξιμων διαδικασιών. Όταν οι θεσμοί αδυνατούν να παρέχουν τεκμηριωμένη λογοδοσία, η κοινωνία ενεργοποιεί εναλλακτικούς διαύλους ελέγχου και συμμετοχής -από θεσμοθετημένες διαβουλεύσεις και δημοψηφίσματα έως ψηφιακές πλατφόρμες συμμετοχής και συνελεύσεις πολιτών με κλήρωση. Έτσι, η throughput διάσταση καθίσταται το σημείο συνάντησης μεταξύ κοινωνικής απαίτησης και θεσμικής ανταπόκρισης, μετασχηματίζοντας τη δυσπιστία από ένδειξη αποδόμησης σε δυνητικό παράγοντα δημοκρατικής αναζωογόνησης.

Ωστόσο, η ικανότητα των θεσμών να μετατρέπουν τη δυσπιστία σε δημιουργική πίεση εξαρτάται κρίσιμα από τη διαμεσολαβητική λειτουργία του κομματικού συστήματος. Στο κομματικό επίπεδο, η «κορπορατοποίηση» της πολιτικής μεσολάβησης αποτυπώνεται χαρακτηριστικά στην υπόθεση του «κόμματος-καρτέλ» (Katz & Mair, 1995): κόμματα που αντλούν δυσανάλογα τη νομιμοποίησή

τους από δημόσιους πόρους, επικοινωνιακά συμπλέγματα και κρατικές προσόδους, αποδυναμώνοντας τις οργανικές τους ρίζες στην κοινωνία. Το αποτέλεσμα είναι διττό. Πρώτον, παρατηρείται μείωση της *input* νομιμοποίησης, καθώς οι διάυλοι συμμετοχής και επηρεασμού των πολιτών ασθενούν. Δεύτερον, υπονομεύεται η *throughput* νομιμοποίηση, εξαιτίας της περιορισμένης διαφάνειας και της αποδυνάμωσης των μηχανισμών λογοδοσίας στη διαδικασία επεξεργασίας των πολιτικών. Αυτό το «κενό μεσολάβησης» συναρθρώνεται με την έννοια της «κενής πολιτικής» (Mair, 2013), όπου οι θεσμοί συνεχίζουν να λειτουργούν τυπικά, αλλά η κοινωνική βούληση δυσκολεύεται να διαπεράσει τον κομματικό μηχανισμό, μετατρέπόμενη σε αίσθηση πολιτικής αποξένωσης.

Η ποιότητα της δημοκρατίας εξαρτάται επίσης από τους κοινωνικούς πόρους που τη στηρίζουν. Το κοινωνικό κεφάλαιο -δίκτυα εμπιστοσύνης, κανόνες συνεργασίας, συλλογική δράση- λειτουργεί ως «δημόσιο αγαθό» που βελτιώνει τόσο τις διαδικασίες όσο και τα αποτελέσματα (Putnam, 1993· 2000). Όταν το κεφάλαιο αυτό διαβρώνεται, οι πολίτες γίνονται πιο επιρρεπείς σε ιδιωτικοποίηση της δυσαρέσκειας ή αποτυχία συλλογικού συντονισμού, με επιπτώσεις κυρίως στην *input* και την *throughput* νομιμοποίηση. Διακριτά από τη λογική των πόρων, ο Hirschman (1970) προτείνει το τριμερές σχήμα «έξοδος/φωνή/πίστη-δέσμευση» ως στρατηγικές αντίδρασης σε υποβάθμιση επιδόσεων οργανισμών: αυξημένες στρατηγικές εξόδου (π.χ. αποχή) περιορίζουν τις εισροές, ενώ η φωνή -όταν διοχετεύεται σε θεσμούς με υψηλή *throughput* ποιότητα (διαβούλευση, συμμετοχικοί προϋπολογισμοί, τεκμηριωμένη απάντηση)- μπορεί να μετασχηματίσει τη δυσπιστία σε επιτελεστική νομιμοποίηση. Η πίστη/δέσμευση λειτουργεί ως προσωρινός σταθεροποιητής, αλλά χωρίς χειροπιαστές βελτιώσεις σε *input*, *throughput* και *output*, διαβρώνεται σταδιακά.

Στο ίδιο αναλυτικό πλαίσιο, η «δυσφορία της δημοκρατίας» δεν αμφισβητεί τον κανόνα της δημοκρατίας, αλλά εκδηλώνει δυσπιστία προς τις λειτουργίες της (Di Gregorio, 2019). Τεχνικά, η δυσαρέσκεια αποτυπώνεται στο σχήμα εισροών/εκροών (Easton, 1965· 1975): χαμηλή εμπιστοσύνη σε Βουλή, κυβέρνηση και κόμματα («δυσαρέσκεια εισροών») συνδυάζεται με χαμηλή ικανοποίηση από τη λειτουργία της δημοκρατίας («δυσαρέσκεια εκροών»). Το αποτέλεσμα δεν συνιστά οξεία κατάρρευση, αλλά «δημοκρατική κόπωση», η οποία εκφράζεται εμπειρικά ως σταθερή απόκλιση μεταξύ υψηλής αξιακής αποδοχής και χαμηλής ειδικής εμπιστοσύνης. Αναλυτικά, η «δυσαρέσκεια» στη δημοκρατική θεωρία ορίζεται ως αξιολογικό και συναισθηματικό πλέγμα στάσεων απέναντι στη δημοκρατική διαδικασία, τους πολιτικούς και τους θεσμούς -χωρίς να αμφισβητείται η ίδια η αρχή της δημοκρατίας (DiPalma, 1970). Πρόκειται για «ενδοσυστημική» κριτική που προϋποθέτει εσωτερίκευση ενός κοινά αποδεκτού

κανόνα: οι «κανόνες του παιχνιδιού» θεωρούνται δεδομένοι και αδιαπραγμάτευτοι, ακόμη κι αν αμφισβητείται η εφαρμογή τους ή τα αποτελέσματά τους (Inglehart, 2003· Welzel & Inglehart, 2008).

Η διάκριση αυτή είναι κρίσιμη, διότι διαχωρίζει τη δυσaréσκεια από την απόρριψη της δημοκρατίας και την τοποθετεί στο συνεχές μεταξύ πίστης στο θεσμικό πλαίσιο και δυσπιστίας προς τη λειτουργία του. Οι στόχοι της δυσaréσκειας αναπτύσσονται σε δύο επίπεδα. Πρώτον, ως προς το «σε ποιον» στρέφεται: η εμπιστοσύνη προς κόμματα, Βουλή και κυβέρνηση αποσαθρώνεται, δημιουργώντας έλλειμμα διαμεσολάβησης και ενισχύοντας την αίσθηση αποκοπής των πολιτικών ελίτ από την κοινωνία. Δεύτερον, ως προς το «σε τι» στρέφεται: χαμηλή ικανοποίηση από την ποιότητα των δημόσιων πολιτικών ή η αίσθηση ότι το πολίτευμα δεν ανταποκρίνεται στις κοινωνικές ανάγκες υπονομεύει τη βιωμένη εμπειρία της δημοκρατίας ως αποτελεσματικού συστήματος (Easton, 1965· 1975).

Και τα δύο επίπεδα είναι πολιτικά κρίσιμα, διότι δύνανται να οδηγήσουν όχι σε αμφισβήτηση του καθεστώτος καθαυτού, αλλά της ικανότητας των θεσμών να εκπροσωπούν και να ανταποκρίνονται. Η βραχυπρόθεσμη δυσaréσκεια εστιάζει στις επιδόσεις κυβερνήσεων και είναι αναστρέψιμη με εναλλαγή στην εξουσία ή με καλύτερες πολιτικές -λειτουργεί ως «βαρόμετρο» της συγκυρίας (Linde & Ekman, 2003). Αντιθέτως, η εμπεδωμένη δυσaréσκεια είναι προϊόν μακράς κοινωνικοποίησης σε αφηγήματα αναποτελεσματικότητας: τείνει να παγιώνεται, παράγοντας κυνισμό και λειτουργώντας ως φίλτρο που ακυρώνει ακόμη και θετικές πρωτοβουλίες. Οι πολιτικές της συνέπειες είναι σοβαρότερες, διότι η χαμηλή «συμβολική» ανταπόκριση μεταξύ εκπροσώπων και εκπροσωπούμενων ενισχύει την αίσθηση αποξένωσης. Η ουσιαστική κριτική προϋποθέτει κανονιστικό υπόβαθρο: διάκριση μεταξύ πολιτικών επιλογών και αποτελεσμάτων, απονομή ευθύνης σε υπόλογες αρχές και επίγνωση υπαρκτών εναλλακτικών πολιτικής δράσης.

Η ποιότητα της δημοκρατίας δεν μετريέται μονοδιάστατα: ποσοτικοί δείκτες (Polity, Freedom House, V-Dem, Economist Intelligence Unit) αποτιμούν την τυπική θεσμική ποιότητα και την προστασία δικαιωμάτων, ενώ οι υποκειμενικές αξιολογήσεις (εμπιστοσύνη, ικανοποίηση) καταγράφουν το πώς βιώνεται η δημοκρατία στην πράξη. Η διασταύρωση αντικειμενικών και αντιληπτικών μετρήσεων είναι αναγκαία, καθώς η «ποιότητα» αφορά τόσο τη λειτουργία του συστήματος όσο και την κοινωνική του πρόσληψη (Norris, 2011). Η εννοιολόγηση αυτή επιτρέπει τη μετάβαση από τη γενική παρατήρηση της «δυσaréσκειας» προς μια πιο σύνθετη μορφή συστημικού συναισθήματος, το οποίο στην ελληνική περίπτωση αποκτά ιδιαίτερη σημασία.

Ως «Σύνδρομο Δημοκρατικής Δυσφορίας» ορίζουμε εδώ ένα συνεκτικό πλέγμα στάσεων που συνδυάζει χαμηλή ειδική εμπιστοσύνη προς τους θεσμούς, ασθενή ενδιάμεση [throughput] λογοδοσία και περιορισμένη ικανοποίηση από τη λειτουργία της δημοκρατίας, σε συνθήκες υψηλής κανονιστικής προσήλωσης στο δημοκρατικό ιδεώδες. Σε αναλυτικό επίπεδο, το φαινόμενο αποτυπώνεται μέσα από διακριτά πρότυπα πολιτικής στάσης, τα οποία αναδεικνύουν συστηματικές συσχετίσεις ανάμεσα στα παραπάνω χαρακτηριστικά.

Στην ελληνική περίπτωση, το «Σύνδρομο Δημοκρατικής Δυσφορίας» συγκροτείται από κανονιστικές, λειτουργικές, θεσμικές και διεθνείς διαστάσεις. Το διαχρονικό παράδοξο των ευρωπαϊκών δημοκρατιών -η υψηλή αξιακή αποδοχή της δημοκρατίας ως «καλύτερου πολιτεύματος» σε συνθήκες εκτεταμένης δυσπιστίας προς τους θεσμούς- εκδηλώνεται με ιδιαίτερη ένταση στην Ελλάδα. Η ελληνική δημοκρατία δεν απονομιμοποιείται ως καθεστώς· τελεί όμως υπό όρους απόδοσης: η υψηλή κανονιστική αποδοχή συνδυάζεται με χαμηλή εμπιστοσύνη στη λειτουργία και στους διαμεσολαβητικούς θεσμούς. Τα δεδομένα της Ακτινογραφίας των Ψηφοφόρων (Eteron, 2025) υποδεικνύουν ότι η δημοκρατία παραμένει ισχυρά νομιμοποιημένη κανονιστικά, ενώ αμφισβητείται λειτουργικά και απαξιώνεται θεσμικά, καθώς οι προσδοκίες για ισονομία, διαφάνεια, ικανότητα ανταπόκρισης και αποτελεσματικότητα δεν ικανοποιούνται επαρκώς. Με άλλα λόγια, η επιδιωκόμενη αποκατάσταση εμπιστοσύνης απαιτεί ταυτόχρονη ενίσχυση των εισροών (δικαιότερη συμμετοχή και αντιπροσώπευση), των ενδιάμεσων διαδικασιών (διαφάνεια, δυνατότητα ιχνηλάτησης, τεκμηριωμένη λήψη αποφάσεων) και των εκροών (αποτελεσματικές πολιτικές με δίκαιη κατανομή ωφελειών).

Για την ανάλυση των πρωτογενών δεδομένων και των δυο ερευνών του Eteron -Ακτινογραφία Ψηφοφόρων (2025) και Unmute Democracy (2025)- αξιοποιείται ένα σύνθετο εννοιολογικό πλαίσιο που συνδυάζει κλασικές και σύγχρονες προσεγγίσεις στη μελέτη της δημοκρατικής ποιότητας και νομιμοποίησης, και το οποίο παρουσιάστηκε αναλυτικά παραπάνω. Η αντιστοίχιση των επιπέδων νομιμοποίησης ακολουθεί την τριπλή λογική: η input νομιμοποίηση αποτυπώνεται σε δείκτες εμπιστοσύνης προς τη Βουλή, την Κυβέρνηση και τα κόμματα, καθώς και στις προτιμήσεις για εκλογικούς κανόνες, συμμετοχικά εργαλεία (δημοψηφίσματα, πρωτοβουλίες πολιτών, προκριματικές διαδικασίες) και το ενδιαφέρον για την πολιτική· η throughput νομιμοποίηση εκφράζεται μέσω στάσεων απέναντι στη διαφάνεια, την ιχνηλασιμότητα, τη διαδικασία επιλογής δικαστών, το ασυμβίβαστο βουλευτή-υπουργού, την υποχρεωτική διαβούλευση και τη διαθεσιμότητα ανοιχτών δεδομένων· και η output νομιμοποίηση συνδέεται με τη συνολική ικανοποίηση από τη λειτουργία της δημοκρατίας, τις αντιλήψεις για την αποτελεσματικότητα των

πολιτικών και τη δίκαιη εφαρμογή των κανόνων. Οι πέντε διαστάσεις του Morlino (νομιμότητα, λογοδοσία, αποτελεσματικότητα, ελευθερία, ισότητα) αντιστοιχίζονται θεματικά στις ενότητες των ευρημάτων, ενώ το πρίσμα «Κόστους Συμμετοχής και Ψηφιακής Λογοδοσίας» καλύπτει τις νέες μορφές δημοκρατικής συμμετοχής -από δημοψηφίσματα και συμμετοχικούς προϋπολογισμούς έως πλατφόρμες e-consultation, e-vote και χρήσεις τεχνητής νοημοσύνης κατά της διαφθοράς. Υπό αυτό το πλέγμα, το θεωρητικό πλαίσιο λειτουργεί ως συνεκτικός οδηγός ερμηνείας: ο Morlino ορίζει τα ποιοτικά κριτήρια, οι Scharrpf-Schmidt προσδιορίζουν το «πού» της νομιμοποίησης (εισροές-διεργασίες-εκροές), ενώ ο Easton παρέχει το συστημικό υπόβαθρο. Το ελληνικό Σύνδρομο Δημοκρατικής Δυσφορίας συνιστά την εφαρμοσμένη και μετρήσιμη έκφασή τους.

Η αντιστοίχιση θεωρίας και δεικτών των δυο ερευνών επιτρέπει τη συγκριτική αποτύπωση των επιπέδων νομιμοποίησης και της ποιότητας της δημοκρατίας, σε όρους εμπιστοσύνης, συμμετοχής, διαφάνειας και αποδοτικότητας. Το ενδιαφέρον για την πολιτική λειτουργεί ως μεταβλητή-γέφυρα μεταξύ input και throughput, δείχνοντας αν η πολιτική εμπλοκή παραμένει ενεργή ή φθίνει — δηλαδή αν η εμπιστοσύνη και η συμμετοχή ανατροφοδοτούνται ή απονευρώνονται στη διαδικασία της δημοκρατικής μεσολάβησης.

Πίνακας 1. Από τη Θεωρία στη Μέτρηση: Πλαίσιο Ανάλυσης της Νομιμοποίησης και του Συνδρόμου Δημοκρατικής Δυσφορίας

Θεωρητικό πλαίσιο	Επίπεδο / Διάσταση	Ενδεικτικοί δείκτες εμπειρικής μέτρησης
Νομιμοποίηση (Scharpf – Schmidt)	Input	Εμπιστοσύνη σε Βουλή, Κυβέρνηση, Κόμματα, Προεδρία· προτιμήσεις για εκλογικό κανόνα· ενδιαφέρον για την πολιτική· ετοιμότητα ή χρήση συμμετοχικών καναλιών (δημοψηφίσματα, πρωτοβουλίες πολιτών, προκριματικές διαδικασίες).
	Throughput	Αντιλήψεις για διαφάνεια και ιχνηλασιμότητα· διαδικασία επιλογής ανώτατων δικαστών· ασυμβίβαστο βουλευτή-υπουργού· υποχρεωτική δημόσια διαβούλευση· πρόσβαση σε ανοικτά δεδομένα.
	Output	Ικανοποίηση από τη λειτουργία της δημοκρατίας· αντιληπτή αποτελεσματικότητα των πολιτικών· δίκαιη εφαρμογή των κανόνων.
Ποιότητα της Δημοκρατίας (Morlino)	Κράτος Δικαίου	Ισονομία και αίσθηση δικαιοσύνης.
	Λογοδοσία	Ύπαρξη και αποτελεσματικότητα θεσμικών ελέγχων και αντιβάρων.
	Ανταποκρισιμότητα	Ικανότητα μετάφρασης κοινωνικών αιτημάτων σε πολιτικές αποφάσεις.
	Ελευθερία	Προστασία δικαιωμάτων και θεσμικές εγγυήσεις.
	Ισότητα	Ίσες ευκαιρίες και ίση πρόσβαση στους θεσμούς και στις διαδικασίες.
Σύνδρομο Δημοκρατικής Δυσφορίας	Κανονιστική διάσταση	Αποδοχή της δημοκρατίας έναντι ανοχής μη δημοκρατικών λύσεων.
	Λειτουργική διάσταση	Αξιολόγηση της λειτουργίας της δημοκρατίας (βαθμός ικανοποίησης).
	Θεσμική διάσταση	Εμπιστοσύνη σε κόμματα, ΜΜΕ, δικαιοσύνη· αντιλήψεις για διαφθορά.
	Διεθνής / Ευρωπαϊκή διάσταση	Στάσεις έναντι της Ευρωπαϊκής Ένωσης και των διεθνών δεσμεύσεων της χώρας.

Πηγή: Προσαρμογή από Scharpf (1999), Schmidt (2013· 2020), Morlino (2003· 2008) και Easton (1965· 1975). Εμπειρική αντιστοίχιση βάσει δεδομένων της Ακτινογραφίας των Ψηφοφόρων και της έρευνας Unmute Democracy.

Μέρος 1:

Η Εμπειρία

της Δημοκρατίας

στην Ελλάδα

Μέρος 1: Η εμπειρία της δημοκρατίας στην Ελλάδα

Αποτίμηση λειτουργίας, κρίση εμπιστοσύνης, θεσμική αξιολόγηση, προτεραιότητες και απειλές

Η δημοκρατία δεν ορίζεται αποκλειστικά από τη θεσμική της αρχιτεκτονική, αλλά και από τον τρόπο με τον οποίο οι πολίτες αντιλαμβάνονται και βιώνουν την εφαρμογή της στην πράξη. Η ποιότητά της κρίνεται, επομένως, όχι μόνο από τις τυπικές εγγυήσεις του κράτους δικαίου, αλλά και από την καθημερινή εμπειρία ισονομίας, λογοδοσίας και ουσιαστικής συμμετοχής. Σε αυτό το πλαίσιο, τα ευρήματα που ακολουθούν αποτυπώνουν τη σχέση των πολιτών με τη δημοκρατία όχι ως αφηρημένη θεσμική κατασκευή, αλλά ως εμπειρικό σύστημα αξιών, εμπιστοσύνης και προσδοκιών.

Οι πολίτες στην Ελλάδα δεν αμφισβητούν τη δημοκρατία ως αξιακό πρόταγμα· διαπιστώνουν, ωστόσο, ασυνέχειες και ελλείμματα στην πραγμάτωσή της από τους θεσμούς. Το πρόβλημα δεν είναι η αποδυνάμωση της δημοκρατικής πίστης, αλλά η φθορά της εμπιστοσύνης προς τη λειτουργία των θεσμών και των μηχανισμών λογοδοσίας. Η αποκατάσταση αυτής της εμπιστοσύνης αναδεικνύεται, συνεπώς, ως κρίσιμη συνθήκη ανανοηματοδότησης της δημοκρατικής εμπειρίας.

Η κρίση που αποτυπώνεται, επομένως, δεν αφορά την αποδοχή της δημοκρατίας ως αξιακού προτάγματος, αλλά τη βιωμένη εμπειρία της. Οι πολίτες εξακολουθούν να αναγνωρίζουν τη δημοκρατία ως το προτιμητέο σύστημα διακυβέρνησης, ωστόσο αμφισβητούν την ικανότητα των θεσμών να την ενσαρκώσουν με τρόπο αποτελεσματικό, δίκαιο και διαφανή. Η απονομιμοποίηση εκδηλώνεται όχι ως απόρριψη της δημοκρατικής αρχής, αλλά ως αίσθημα λειτουργικής αποτυχίας και θεσμικής αποξένωσης. Με αυτόν τον τρόπο, η κρίση μετατοπίζεται από το αξιακό στο θεσμικό επίπεδο, συγκροτώντας μια μορφή «δημοκρατικής δυσφορίας» που θέτει σε δοκιμασία την ίδια τη νομιμοποίηση του πολιτικού συστήματος. Η επανόρθωση αυτής της ρωγμής αποτελεί προϋπόθεση για τη βιώσιμη αναζωογόνηση της δημοκρατικής εμπιστοσύνης στην Ελλάδα.

Αποτίμηση της λειτουργίας: χαμηλή-μέτρια ικανοποίηση χωρίς αποδυνάμωση της αξιακής προσήλωσης

Σύμφωνα με την έρευνα «Unmute Democracy», η συνολική αξιολόγηση της λειτουργίας της δημοκρατίας στην Ελλάδα κινείται σε χαμηλά έως μέτρια επίπεδα και υποδηλώνει εκτεταμένη λειτουργική δυσφορία και κόπωση εμπιστοσύνης. Σε κλίμακα 0 («καθόλου καλά»)-10 («άριστα»), ο μέσος όρος διαμορφώνεται στο 3,85, δηλαδή πολύ κάτω από το σημείο ισορροπίας της κλίμακας. Η κατανομή είναι ακόμη πιο ανησυχητική: σχεδόν 1 στους 5 πολίτες (19%) επιλέγει το κατώτατο άκρο (0), ενώ μόλις 3,1% αποδίδει την ανώτατη τιμή (10). Οι ενδιάμεσες βαθμολογίες 4-6 παραμένουν περιορισμένες (συνολικά 26%), στοιχείο που υποδηλώνει αδύναμη «μεσαία ζώνη» αξιολόγησης και έντονη συγκέντρωση αρνητικών κρίσεων. Το προφίλ αυτό δεν περιγράφει περιστασιακή δυσαρέσκεια αλλά σταθεροποιημένη απονομιμοποίηση της απόδοσης των θεσμών. Η αξιακή προσήλωση στη δημοκρατία δεν αίρεται, αλλά καθίσταται υπό όρους λειτουργικής αποτελεσματικότητας και θεσμικής λογοδοσίας.

Οι ηλικιακές διαφοροποιήσεις αποκαλύπτουν ευκρινή γενεακή τομή στη δημοκρατική εμπειρία. Οι νεότεροι 17-34 ετών καταγράφουν τη χαμηλότερη ικανοποίηση (3,23), οι 35-54 ετών κινούνται κοντά στον μέσο όρο (3,81) και οι 55+ αξιολογούν συγκριτικά υψηλότερα (4,18). Η διαφοροποίηση αυτή δεν σηματοδοτεί απόρριψη της δημοκρατίας από τους νέους, αλλά εκφράζει εντονότερη αίσθηση αναποτελεσματικότητας και ασταθούς λογοδοσίας. Αν δεν υπάρξουν διορθωτικοί θεσμικοί μηχανισμοί, η δυσπιστία αυτή κινδυνεύει να αποκρυσταλλωθεί σε πολιτικό κυνισμό, με μακροπρόθεσμες επιπτώσεις για τη συμμετοχική κουλτούρα.

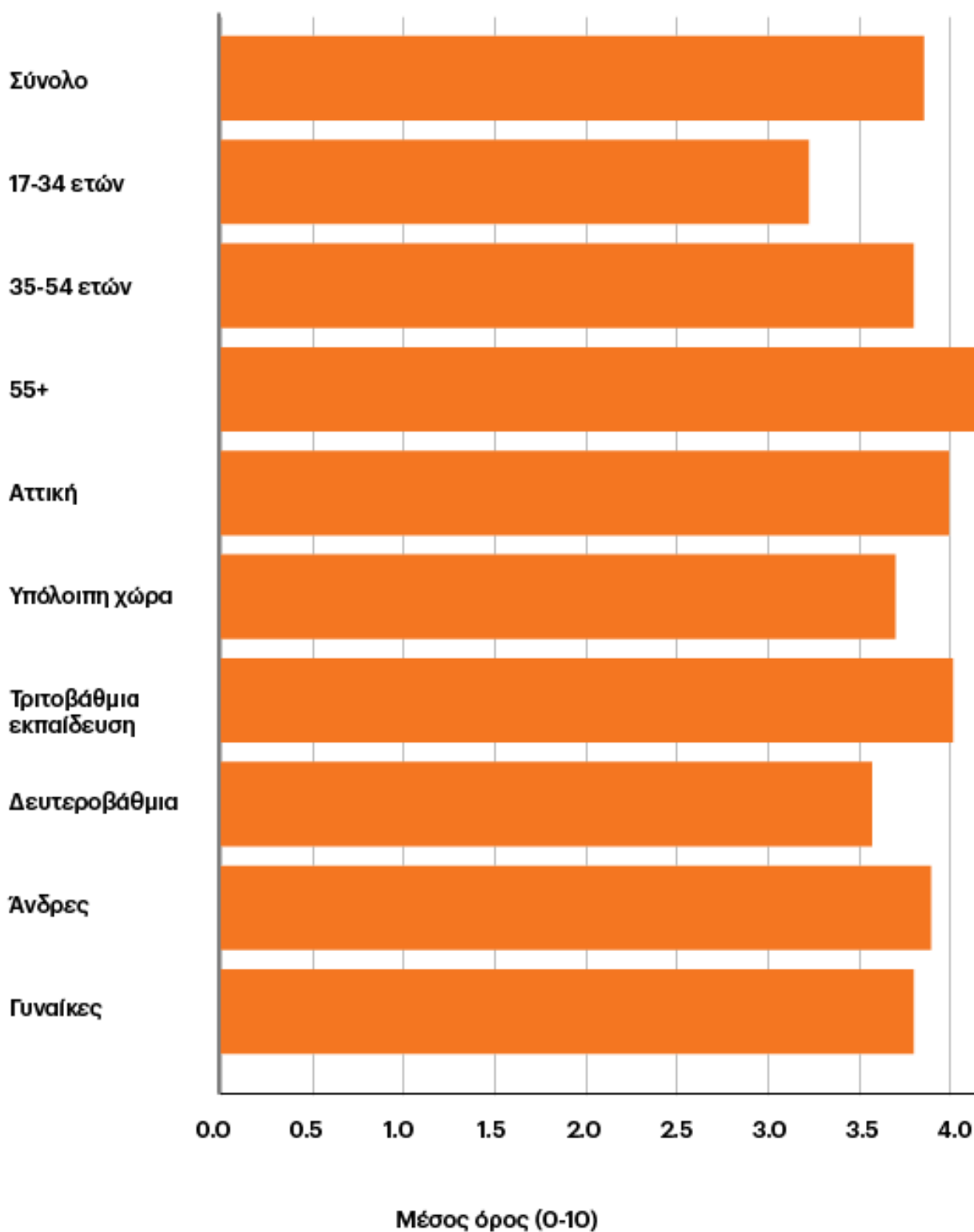
Οι χωρικές και κοινωνικοδημογραφικές διαφοροποιήσεις ενισχύουν την εικόνα συστημικής κόπωσης. Η Αττική εμφανίζει ελαφρώς υψηλότερη τιμή (4,01) έναντι της υπόλοιπης χώρας (3,70) -πιθανόν λόγω καλύτερης πρόσβασης σε υπηρεσίες και πληροφόρηση- αλλά η διαφορά δεν αναιρεί τη γενικευμένη χαμηλή αξιολόγηση. Η εκπαίδευση διαφοροποιεί ουσιαστικά τις στάσεις: οι απόφοιτοι τριτοβάθμιας εκπαίδευσης αξιολογούν υψηλότερα (4,02) από τους αποφοίτους δευτεροβάθμιας (3,56), στοιχείο που υποδηλώνει μεγαλύτερη θεσμική εξοικείωση και περισσότερο «εργαλειακή» αντίληψη της δημοκρατίας. Ως προς το φύλο, οι μέσες τιμές είναι σχεδόν πανομοιότυπες (3,91 άνδρες· 3,80 γυναίκες), αλλά οι διαφορές εμφανίζονται θεματικά π.χ. στις αντιλήψεις αδικίας και στην εκτίμηση των απειλών, όπου οι γυναίκες εκδηλώνουν αυξημένη ευαισθησία σε ζητήματα ανισότητας και δικαιοσύνης. Συνολικά, οι διαφοροποιήσεις αυτές δείχνουν ότι η κοινωνική θέση και το μορφωτικό κεφάλαιο λειτουργούν ως φίλτρα εμπιστοσύνης και αντίληψης θεσμικής ικανότητας.

Το προφίλ της ελληνικής κοινής γνώμης συνιστά περίπτωση χαμηλής ειδικής νομιμοποίησης: η γενική πίστη στο δημοκρατικό πολίτευμα παραμένει σταθερή, αλλά η ειδική εμπιστοσύνη

στους θεσμούς αποδυναμώνεται. Οι πολίτες δεν αμφισβητούν τη δημοκρατία ως αξία, αλλά τη βιώνουν ως λειτουργικά ανεπαρκή. Η εμπιστοσύνη μετατρέπεται έτσι σε «εμπιστοσύνη υπό αίρεση» -εξαρτημένη από απτά δείγματα θεσμικής αξιοπιστίας, διαφάνειας και ισονομίας. Χωρίς ορατές αλλαγές στους κανόνες, τις διαδικασίες και τα αποτελέσματα, ο κίνδυνος παγίωσης της δυσφορίας σε μόνιμη αποξένωση παραμένει υψηλός, με ό,τι αυτό συνεπάγεται για τη βιωσιμότητα της πολιτικής εμπιστοσύνης και της συμμετοχικής κουλτούρας.

Οι παραπάνω προτιμήσεις συναντιούνται με το εύρημα ότι 54,7% των πολιτών προκρίνουν «τους θεσμούς και τη Δικαιοσύνη» ως κύριο μηχανισμό ελέγχου της κυβέρνησης (έναντι 23,7% που προτιμούν τη «λαϊκή συμμετοχή» και 20% που εμπιστεύονται περισσότερο έναν «χαρισματικό ηγέτη»). Η προτεραιοποίηση των θεσμικών αντιβάρων, σε συνδυασμό με την ισχυρή στήριξη σε δημοψηφίσματα και διαδικασίες δημόσιας διαβούλευσης που καταγράφεται σε άλλες ενότητες της έρευνας «Unmute Democracy», σκιαγραφεί ένα υβρίδιο «θεσμικού φιλελευθερισμού» και «συμμετοχικού ρεπουμπλικανισμού» -ένα μοντέλο δημοκρατικής προσδοκίας που συνδυάζει την ανάγκη κανόνων και εγγυήσεων με την απαίτηση συμμετοχής και λογοδοσίας.

Γράφημα 1: Αποτίμηση λειτουργίας της δημοκρατίας

Προτεραιότητες βελτίωσης: Θεσμική ισορροπία και διαφάνεια αντί συγκεντρωτισμού

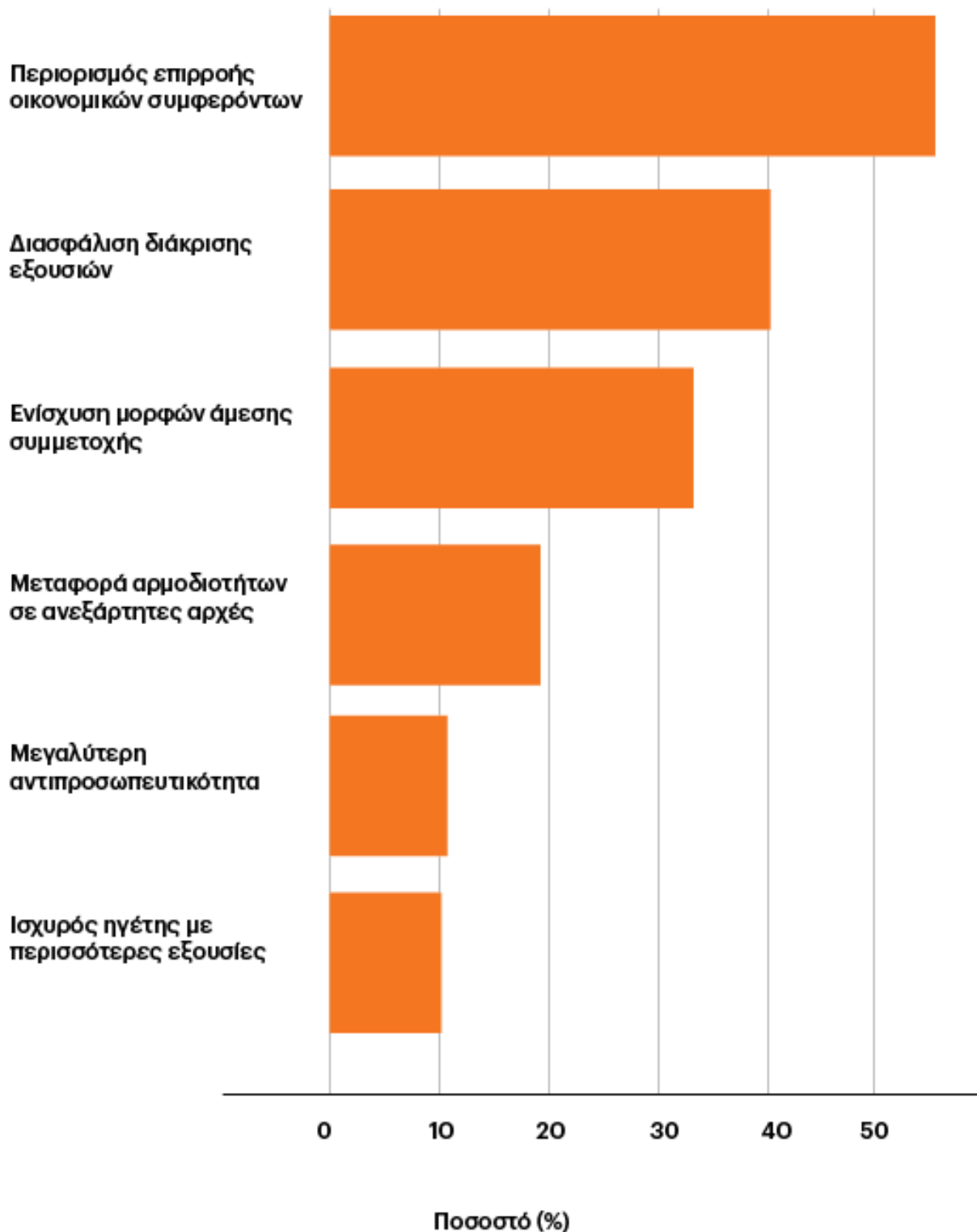
Οι απαντήσεις ως προς τις προτεραιότητες βελτίωσης υποδεικνύουν προσανατολισμό σε θεσμικές μεταρρυθμίσεις με έμφαση στην ισορροπία εξουσιών και στη διαφάνεια, σε ένα περιβάλλον χαμηλής εμπιστοσύνης, όπου η ανάγκη για θεσμική αξιοπιστία προηγείται της προσδοκίας πολιτικής αποτελεσματικότητας. Πρώτη σε προτίμηση (55,7%) αναδεικνύεται η ανάγκη περιορισμού της επιρροής των μεγάλων οικονομικών συμφερόντων στην πολιτική, γεγονός που συνιστά σαφή αξίωση αποσύνδεσης της δημόσιας απόφασης από ιδιωτικά κέντρα ισχύος. Ακολουθεί η διασφάλιση της διάκρισης των εξουσιών (40,6%), ένδειξη ότι οι πολίτες αναγνωρίζουν τα αποτελέσματα των λειτουργικών αντίβαρων στη λογοδοσία και στη σταθερότητα των κανόνων. Στην τρίτη θέση (33,5%) καταγράφεται η ενίσχυση θεσμοθετημένων μορφών συμμετοχής (δημοψηφίσματα, δημόσιες διαβουλεύσεις κ.ά.), η οποία ερμηνεύεται ως αίτημα προσβάσιμων και διαφανών διαύλων παρέμβασης με δεσμευτικό χαρακτήρα -δείκτης συμμετοχικού ρεπουμπλικανισμού με σαφή θεσμικό προσανατολισμό.

Αντιθέτως, επιλογές όπως η περαιτέρω μεταφορά αρμοδιοτήτων σε ανεξάρτητες αρχές (19,5%) ή η αυξημένη αντιπροσωπευτικότητα του πολιτικού συστήματος (10,9%) συγκεντρώνουν περιορισμένη υποστήριξη, υποδηλώνοντας μεν θεσμική ευαισθησία, αλλά όχι πλειοψηφική προτεραιοποίηση. Ιδιαίτερης σημασίας είναι το εύρημα ότι η προτίμηση σε «ισχυρό ηγέτη με ευρύτερες εξουσίες» περιορίζεται στο 10,1%, στοιχείο που δεν συνάδει με στροφή προς αυταρχικές ή υπερσυγκεντρωτικές λύσεις· επιβεβαιώνει, αντιθέτως, ότι η κρίση δεν είναι αυταρχική, αλλά λειτουργική -προϊόν αδυναμίας των θεσμών να αποκαθιστούν εμπιστοσύνη.

Οι κοινωνικοδημογραφικές διαφοροποιήσεις διευκρινίζουν την παραπάνω εικόνα. Άτομα με υψηλότερο μορφωτικό επίπεδο και μεγαλύτερες ηλικίες τείνουν να προκρίνουν πιο έντονα τα θεσμικά αντίβαρα και την ανεξαρτησία κρίσιμων λειτουργιών. Αντιστρόφως, νεότερες ηλικίες και λιγότερο μορφωμένες ομάδες προσδίδουν μεγαλύτερη βαρύτητα σε απτούς, άμεσους μηχανισμούς συμμετοχής. Σε χωρικό επίπεδο, στην Αττική καταγράφεται ενισχυμένη έμφαση στον περιορισμό της ιδιωτικής επιρροής, ενώ στην υπόλοιπη χώρα αναδεικνύεται πιο έντονα η ανάγκη για ισότιμη πρόσβαση και δίκαιη απονομή δικαιοσύνης. Οι διαφοροποιήσεις αυτές δεν αλλοιώνουν τη γενική τάση: η εμπιστοσύνη αναζητείται μέσω θεσμών και όχι μέσω προσώπων.

Συνολικά, τα ευρήματα συγκλίνουν σε ένα συνεκτικό πρότυπο προτιμήσεων: μείωση εξαρτήσεων από ιδιωτικά συμφέροντα, ενίσχυση της διαφάνειας, διεύρυνση και θωράκιση της λογοδοσίας και θεσμοθετημένη συμμετοχή με πραγματικό αντίκρισμα στις αποφάσεις. Πρόκειται για μια ώριμη εκδοχή δημοκρατικής απαίτησης, όπου η επιθυμία για σταθερότητα συνυπάρχει με την αξίωση για ουσιαστική συμμετοχή -ένα μοντέλο που συνδέει την ανάγκη κανόνων και εγγυήσεων με τη συλλογική απαίτηση για διαφάνεια και λογοδοσία.

Γράφημα 2: Προτεραιότητες βελτίωσης της δημοκρατίας

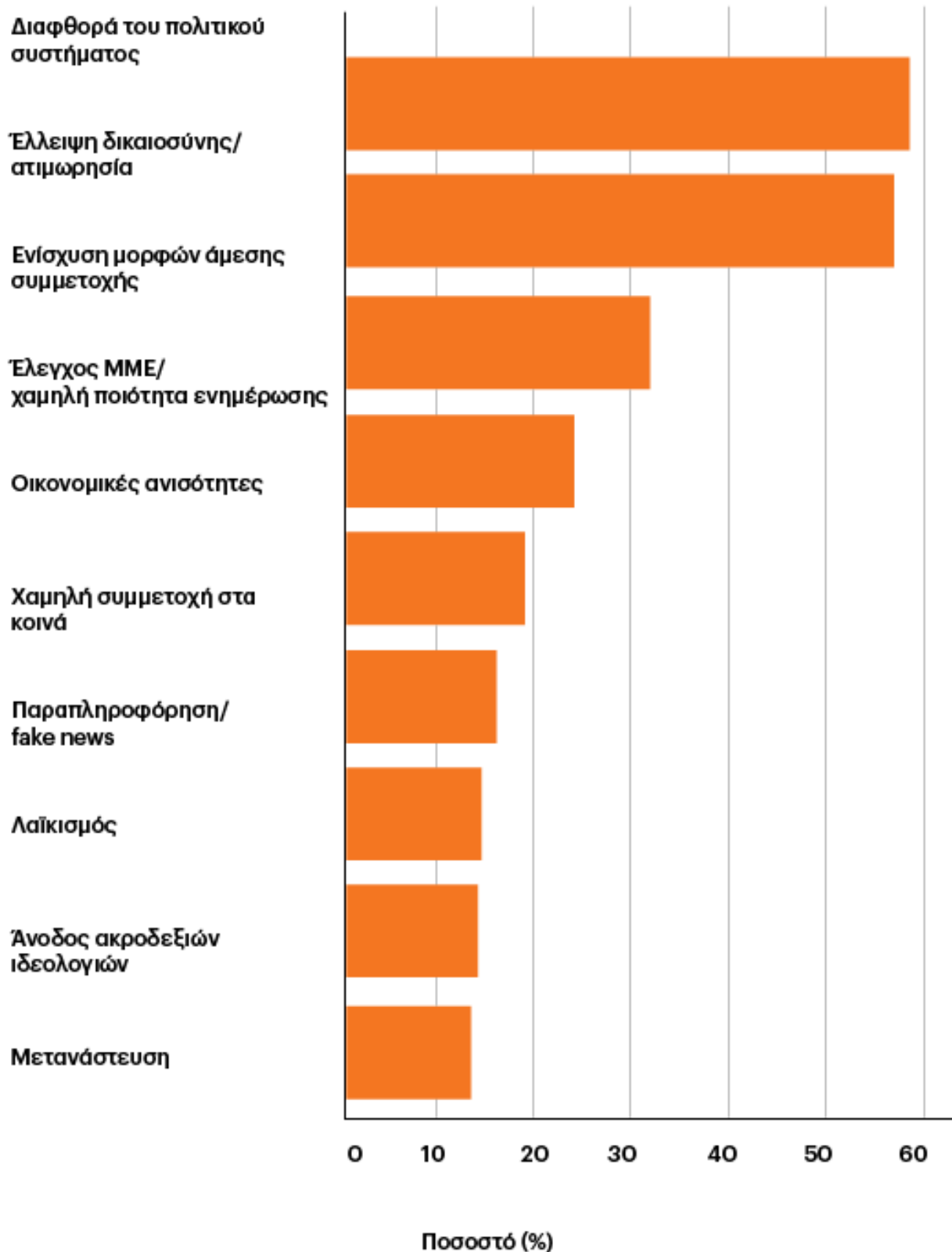
Απειλές: ο τριπλός πυρήνας διαφθορά – ατιμωρησία – στρέβλωση ενημέρωσης

Οι ιεραρχήσεις των πολιτών ως προς τις απειλές για τη δημοκρατία συγκροτούν έναν συνεκτικό -και ανησυχητικά σταθερό- πυρήνα ανησυχίας. Στην κορυφή δεσπόζουν η διαφθορά του πολιτικού συστήματος (59,4%) και η έλλειψη δικαιοσύνης/ατιμωρησία (57,6%), οι οποίες λειτουργούν ως θεμελιώδεις μηχανισμοί απονομιμοποίησης: διαρρηγνύουν τον δεσμό εμπιστοσύνης ανάμεσα σε κυβερνώντες και κυβερνώμενους και υπονομεύουν τη βεβαιότητα ότι «οι κανόνες δεσμεύουν τους πάντες». Ο πολιτικός και οικονομικός έλεγχος των ΜΜΕ, σε συνδυασμό με τη χαμηλή ποιότητα ενημέρωσης (32,3%), αποστερεί από τους πολίτες τη δυνατότητα συγκρότησης τεκμηριωμένης κρίσης και, κατ' επέκταση, διαβρώνει την εμπιστοσύνη στη δημόσια απόφαση. Οι οικονομικές ανισότητες (24,4%) λειτουργούν ως δομικό υπόστρωμα που πυκνώνει το βίωμα αδικίας, ενώ η χαμηλή συμμετοχή στα κοινά (19,1%) και η παραπληροφόρηση/ψευδείς ειδήσεις (16%) επιταχύνουν την αποστασιοποίηση από τους θεσμούς. Ο λαϊκισμός (14,6%) και η άνοδος ακροδεξιών ιδεολογιών (14,1%) δεν αναγνωρίζονται εδώ ως αφετηριακές αιτίες, αλλά ως συμπτώματα μιας ήδη προχωρημένης θεσμικής διάβρωσης -ως η πολιτική «επιφάνεια» βαθύτερων ελλειμμάτων νομιμοποίησης.

Στο ίδιο ερμηνευτικό πλαίσιο, η μετανάστευση (13,2%) δεν καταγράφεται μεταξύ των κορυφαίων απειλών. Η σχετική ανησυχία φαίνεται να αρθρώνεται λιγότερο ως πολιτισμικός φόβος και περισσότερο ως αμφιβολία για τη διαχειριστική ικανότητα του κράτους και για τον τρόπο δημόσιας παιδείας του ζητήματος. Οι κοινωνικοδημογραφικές διαφοροποιήσεις προσδίδουν βάθος και ένταση στο σχήμα: οι γυναίκες υπερτονίζουν κινδύνους αδικίας και θεσμικών παρεκκλίσεων· οι νεότεροι αναδεικνύουν emphaticά τη στρέβλωση της ενημέρωσης και τις ανισότητες· εκτός Αττικής κυριαρχεί το βίωμα απόστασης από πόρους και δίκαιη απονομή. Οι περισσότερο μορφωμένοι εστιάζουν στην ανεξαρτησία των αντίβαρων και των ΜΜΕ, ενώ όσοι διαθέτουν δευτεροβάθμια εκπαίδευση εκφράζουν εντονότερα την εμπειρία άνισης μεταχείρισης. Δεν πρόκειται για ασύμβατες αφηγήσεις, αλλά για συμπληρωματικές όψεις ενός ενιαίου -και επείγοντος- αιτήματος: θεσμοί που δεσμεύουν πραγματικά όλους, λειτουργούν ισότιμα και εγγυώνται, με διαφάνεια και λογοδοσία, την ουσιαστική ισονομία. Συνοψίζοντας, οι γεωπολιτικές στάσεις των πολιτών,³ όπως καταγράφηκαν και στην «Ακτινογραφία των Ψηφοφόρων», αποτυπώνουν ένα πρότυπο πολιτικού ρεαλισμού με σαφή θεσμική αναφορά. Οι πολίτες ιεραρχούν τις εσωτερικές απειλές -διαφθορά, ατιμωρησία, αδιαφάνεια των ΜΜΕ- ως καθοριστικότερες για την ποιότητα της δημοκρατίας από τις εξωτερικές. Η δημοκρατική δυσφορία εκφράζεται, συνεπώς, όχι ως γεωπολιτική ανασφάλεια, αλλά ως απαίτηση για εσωτερική θεσμική κανονικότητα και διαφανή διακυβέρνηση -ένα αίτημα που συνοψίζει και προοιωνίζεται τη γενικότερη κατεύθυνση των ευρημάτων που.

³ Βλέπε ιδιαίτερα την καταγεγραμμένη ουδετερότητα στις διεθνείς πολεμικές συγκρούσεις ως μορφή ασφαλούς πραγματισμού.

Γράφημα 3: Απειλές για τη Δημοκρατία στην Ελλάδα

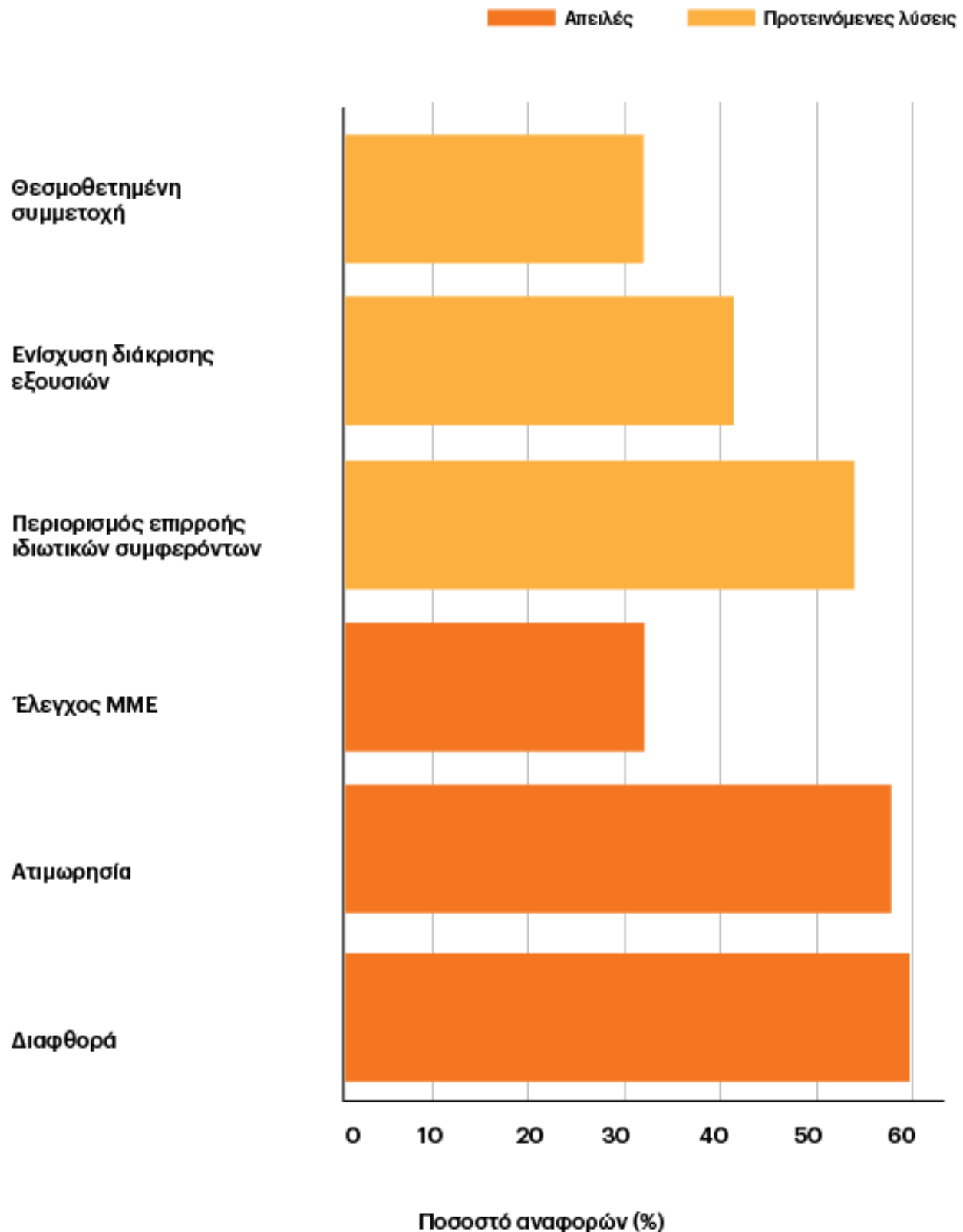
Από την Κρίση στη Νομιμο- ποίηση: Η Δομή της Δημοκρατικής Εμπιστοσύνης

Οι συσχετίσεις που προκύπτουν από τα ευρήματα συγκροτούν μια συνεκτική και αποκαλυπτική λογική μεταξύ διάγνωσης και προσανατολισμού μεταρρύθμισης. Ο χαμηλός δείκτης ικανοποίησης (3,85) ευθυγραμμίζεται με τον σκληρό πυρήνα των αντιλαμβανόμενων απειλών -διαφθορά, ατιμωρησία, στρέβλωση της ενημέρωσης- που λειτουργούν ως κεντρικοί μηχανισμοί διάβρωσης της εμπιστοσύνης και απονομιμοποίησης της πολιτικής διαδικασίας. Αντιστοίχως, οι λύσεις που προκρίνονται -περιορισμός της ιδιωτικο-οικονομικής επιρροής στη δημόσια απόφαση, ενίσχυση της διάκρισης των εξουσιών, θεσμοθετημένη και προσβάσιμη συμμετοχή- αναδεικνύονται ως οι κύριοι μοχλοί επανασύνδεσης κοινωνίας και θεσμών. Ιδιαίτερα ενδεικτικό είναι ότι οι πολίτες δεν επιζητούν συγκεντρωτικές μορφές εξουσίας, αλλά στιβαρά θεσμικά αντίβαρα και ανοικτά, χαμηλού κόστους κανάλια συμμετοχής, ικανά να μετατρέψουν την κοινωνική προτίμηση σε δεσμευτικό σήμα πολιτικής βούλησης. Πρόκειται, συνεπώς, για μια δημοκρατική απαίτηση ώριμη και ρεαλιστική, που επαναφέρει την έννοια της εμπιστοσύνης στο επίκεντρο της νομιμοποίησης.

Κρίσιμο υποσύνολο αναδεικνύονται οι νέοι 17–34 ετών: εάν στο δικό τους βίωμα δεν επέλθουν ορατές βελτιώσεις στο κράτος δικαίου, στην ποιότητα της δημόσιας πληροφόρησης και στην ισότιμη πρόσβαση σε ευκαιρίες, το έλλειμμα εμπιστοσύνης απειλεί να αποκρυσταλλωθεί. Οι διαφοροποιήσεις ανά φύλο, εκπαίδευση και γεωγραφία υποδεικνύουν στοχευμένες προτεραιότητες πολιτικής, αλλά συγκλίνουν σε ένα κοινό αξίωμα: η εμπιστοσύνη δεν αποκαθίσταται με διακηρύξεις· ανακτάται μόνο με μετρήσιμες αποδείξεις δικαιοσύνης, διαφάνειας και συμμετοχής.

Το σύνολο των ευρημάτων σκιαγραφεί μια μορφή ώριμου δημοκρατικού ρεαλισμού: ισχυρή κανονιστική προσήλωση στη δημοκρατία, συνδυασμένη με συνειδητές αξιώσεις ποιότητας και συνέπειας στη λειτουργία της. Η ελληνική κοινωνία δεν ζητά λιγότερη δημοκρατία· αξιώνει μια δημοκρατία που εφαρμόζεται ισότιμα, λογοδοτεί με δυνατότητα πρόβλεψης μέσω θεσμικών αντιβάρων και ανεξάρτητων λειτουργιών, ενημερώνει αξιόπιστα χάρη στην αυτονομία και την ποιότητα της δημόσιας σφαίρας και επιτρέπει ουσιαστική συμμετοχή μέσα από θεσμοθετημένους, προσβάσιμους διαύλους που συνδέονται με τις εκροές πολιτικής. Όσο οι μεταρρυθμίσεις προσανατολίζονται στον διπλό άξονα «κανόνες που δεσμεύουν» και «συμμετοχή που μετρά», τόσο αυξάνει η πιθανότητα γεφύρωσης του σημερινού ελλείμματος ειδικής στήριξης. Η ανασύνδεση κοινωνίας και θεσμών δεν αποτελεί ρητορικό σχήμα, αλλά αναγκαία συνθήκη για τη βιώσιμη νομιμοποίηση της δημοκρατίας στην πράξη.

Γράφημα 4: Από τη Διάγνωση στη Θεραπεία: Η Δομή της Δημοκρατικής Απαίτησης (Unmute Democracy)

Μέρος 2: Αντιπροσώπηση, Κομματική Μεσολάβηση και Κρίση Νομιμοποίησης της Πολιτικής

Μέρος 2: Αντιπρο- σώπηση, Κομματική Μεσολάβηση και Κρίση Νομιμοποίησης της Πολιτικής

Η κρίση εμπιστοσύνης προς τους θεσμούς, που διαπερνά οριζόντια τη σύγχρονη ελληνική δημοκρατία, εκδηλώνεται με τη μεγαλύτερη ένταση στο πεδίο της κομματικής αντιπροσώπευσης. Τα πολιτικά κόμματα -ιστορικοί πυλώνες της δημοκρατικής μεσολάβησης και κατεξοχήν μηχανισμοί θεσμικής ενσωμάτωσης των κοινωνικών αιτημάτων- εμφανίζονται σήμερα να αδυνατούν να εκπληρώσουν με επάρκεια αυτή τη λειτουργία. Η ανάλυση των δεδομένων της έρευνας του Eteron αποτυπώνει τη μορφολογία αυτής της κρίσης, η οποία συναρθρώνεται σε ένα τετραπλό έλλειμμα κομματικής δημοκρατίας: ηθικό, δομικό, αντιπροσωπευτικό και διαδικαστικό.

Πρώτον, το ηθικό-προσωπικό έλλειμμα [integrity gap]. Για το 40,2% των πολιτών, το σοβαρότερο πρόβλημα των κομμάτων είναι η έλλειψη ικανών και έντιμων στελεχών. Η πολιτική απονομιμοποιείται όχι πρωτίστως λόγω αφηρημένων θεσμικών αδυναμιών, αλλά εξαιτίας μιας κρίσης ακεραιότητας των προσώπων που τη συγκροτούν. Η παρατήρηση αυτή ευθυγραμμίζεται με τη διάγνωση της Urbinati (2014) περί «παραμόρφωσης» της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας όταν διαβρώνεται η αξιοπιστία των αντιπροσώπων. Σε όρους θεωρίας νομιμοποίησης, πρόκειται για πρόβλημα που αντανακλάται κυρίως στη νομιμοποίηση αποτελεσμάτων [output legitimacy]: το κύρος του δημοκρατικού συστήματος εξαρτάται, μεταξύ άλλων, από την ποιότητα και το ήθος της κυβερνώσας ελίτ (Habermas, 1973· Scharpf, 1999).

Δεύτερον, το δομικό έλλειμμα [structural dependency] αφορά την εξάρτηση των κομμάτων από ισχυρά οικονομικά και επικοινωνιακά δίκτυα (30,6%). Η σχέση κομμάτων και οικονομικών παραγόντων έχει ιστορικά διαμορφωθεί σε τρεις φάσεις:

- α) τα μαζικά κόμματα του 20ού αιώνα βασιζόνταν σε μέλη και κοινωνικά δίκτυα·
- β) τα επαγγελματικά κόμματα της μεταπολεμικής περιόδου μετέφεραν τα βάρη στον κρατικό προϋπολογισμό και στους μεγάλους χορηγούς (Scarow, 2006)·
- γ) τα κόμματα-καρτέλ (Katz & Mair, 1995) αντλούν πλέον κρίσιμους πόρους από το κράτος και τα ΜΜΕ, με αντάλλαγμα πρόσβαση και επιρροή στην ατζέντα.

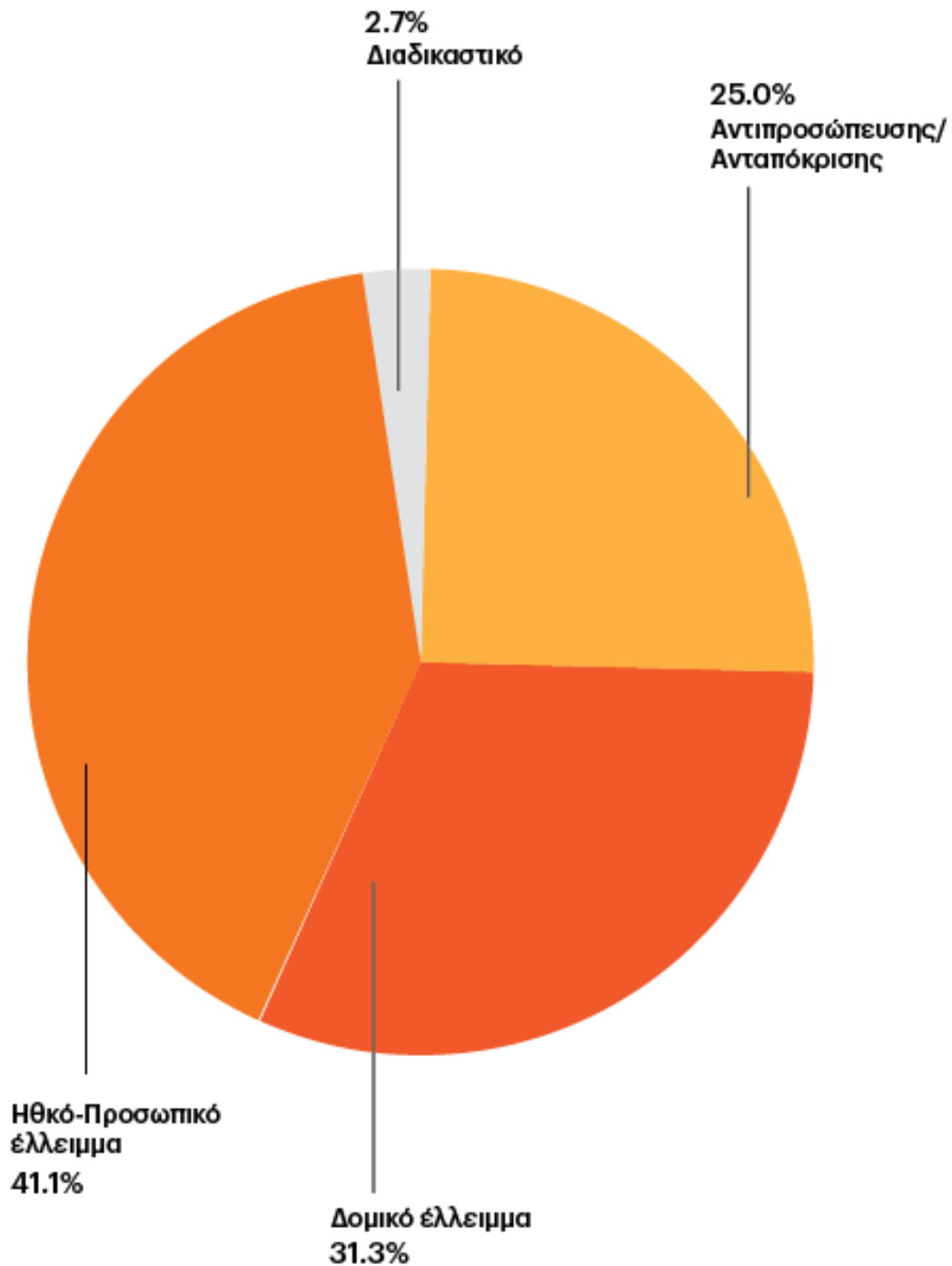
Στη νότια Ευρώπη και την Ελλάδα, η πελατειακή ενσωμάτωση συνδυάστηκε με πολιτικο-μιντιακή διαπλοκή (Hallin & Mancini, 2004· Featherstone, 2011), ενώ η κρίση του 2008 ενίσχυσε την αντίληψη άνισης πρόσβασης σε πόρους και εξουσία. Το δομικό αυτό υπόστρωμα εξηγεί το «δεύτερο έλλειμμα» που καταγράφεται εμπειρικά.

Τρίτον, το έλλειμμα αντιπροσώπευσης/ανταπόκρισης. Για το 80–85% των πολιτών, τα κόμματα «ούτε ενδιαφέρονται ούτε επιδιώκουν να γνωρίζουν τι πιστεύουν οι πολίτες». Πρόκειται για κλασικό σύμπτωμα της «γνωστικής αναντιστοιχίας» (Pitkin, 1967· Norris, 2011) και για περιορισμό της ικανότητας ανταπόκρισης

[responsiveness]. Ο Mair (2013) περιέγραψε την κατάσταση αυτή ως «κυβερνώντας το κενό»: οι θεσμοί λειτουργούν τυπικά, αλλά η κοινωνική βούληση δεν φτάνει στη λήψη αποφάσεων.

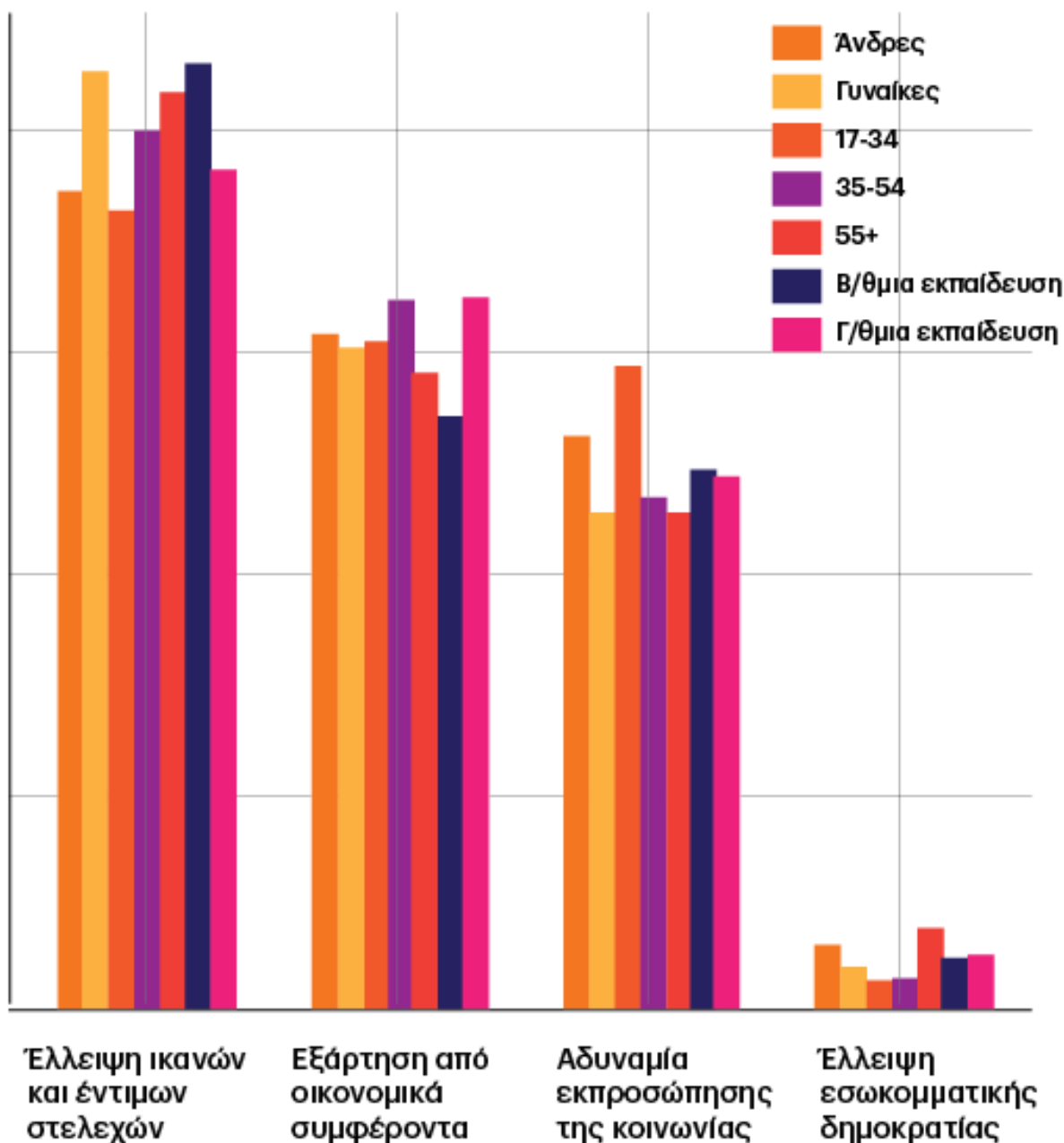
Τέταρτον, το διαδικαστικό έλλειμμα [intra-party democracy]. Αν και μόνο 2,6% το αναφέρει ως άμεση προτεραιότητα, αφορά κρίσιμα στοιχεία της throughput νομιμοποίησης: διαφάνεια, κανόνες επιλογής στελεχών, δυνατότητα ιχνηλάτησης αποφάσεων (Habermas, 1996· Scharpf, 1999). Η χαμηλή ορατότητα δεν σημαίνει αδιαφορία, αλλά ότι οι πολίτες βιώνουν τις συνέπειες της παθολογίας στην έξοδο [output], όχι στη διαδικασία [throughput].

Γράφημα 5: Τα τέσσερα ελλείματα της κομματικής δημοκρατίας

Γράφημα 6: Το Τετραπλό Έλλειμμα Κομματικής Δημοκρατίας Απεικόνιση διαφοροποιήσεων ανά φύλο, ηλικία και μορφωτικό επίπεδο.

Το μεγαλύτερο πρόβλημα των σημερινών πολιτικών κομμάτων στην Ελλάδα (ανά φύλο, ηλικία και μόρφωση)

Τα τέσσερα ελλείμματα αλληλοτροφοδοτούνται: η κρίση ακεραιότητας αποδυναμώνει τις δομές, η δομική εξάρτηση περιορίζει την αντιπροσωπευτικότητα, και οι διαδικαστικές ανεπάρκειες ακυρώνουν την ικανότητα ανταπόκρισης. Έτσι διαμορφώνεται ένας φαύλος κύκλος διάβρωσης εμπιστοσύνης, όπου η κοινωνική φωνή δεν μετατρέπεται σε δεσμευτικό σήμα πολιτικής.

Η αποκατάσταση απαιτεί ολιστικές παρεμβάσεις που συνδυάζουν:

- α) ενίσχυση ακεραιότητας και διαφάνειας (σαφείς κανόνες χρηματοδότησης, μητρώα λόμπινγκ, αυστηρό πλαίσιο «περιστρεφόμενων θυρών»),
 - β) ανασχεδιασμό οργανωτικών δομών και κοινωνικών δεσμών,
 - γ) θεσμοθέτηση δεσμευτικής ανταπόκρισης (προγραμματικά «συμβόλαια» και δημόσια τεκμηρίωση πολιτικών),
 - δ) εκδημοκρατισμό εσωτερικών διαδικασιών (ανοικτές επιλογές, λογοδοσία, ιχνηλασιμότητα).
- Μόνο υπό αυτούς τους όρους η κομματική δημοκρατία μπορεί να ανακτήσει τη νομιμοποίησή της ως αξιόπιστος μηχανισμός σύνδεσης κοινωνίας και κράτους.

Μια σταθερή πλειοψηφία των πολιτών θεωρεί ότι ο παραδοσιακός άξονας «Αριστερά–Δεξιά» δεν επαρκεί πλέον για την κατανόηση των σύγχρονων πολιτικών διακυβευμάτων. Η διαπίστωση αυτή δεν υποδηλώνει αποπολιτικοποίηση, αλλά την αποδυνάμωση των ιστορικών ιδεολογικών ταυτοτήτων ως εργαλείων κοινωνικής ένταξης και πολιτικής ερμηνείας. Οι πολίτες δεν αποσύρονται από την πολιτική, αλλά μεταβάλλουν τα κριτήρια αξιολόγησής της, μετακινούμενοι από αξιακές ή κομματικές αναφορές σε λειτουργικά και επιτελεστικά μέτρα: αποτελεσματικότητα, ακεραιότητα, διαφάνεια. Με άλλα λόγια, η νοσηματοδότηση της πολιτικής μετατοπίζεται από το «ποιοι είμαστε» στο «πώς κυβερνάμαστε» (Ακτινογραφία των Ψηφοφόρων, 2025).

Η ιδεολογική τοπογραφία του εκλογικού σώματος παραμένει σχετικά ισορροπημένη, με ελαφρά προοδευτική κλίση· ωστόσο, η λειτουργική κρίση αντιπροσώπευσης διαπερνά οριζόντια το κομματικό φάσμα. Πάνω από οκτώ στους δέκα πολίτες (80–85%) δηλώνουν ότι «τα κόμματα δεν ενδιαφέρονται για τις απόψεις των πολιτών». Το πρόβλημα, συνεπώς, δεν εδράζεται στο αξιακό επίπεδο, αλλά στον δίαυλο διαμεσολάβησης μεταξύ κοινωνικής φωνής και πολιτικής πράξης — εκεί όπου η αντιπροσώπευση αποτυγχάνει να λειτουργήσει ως μηχανισμός μετάφρασης των κοινωνικών αιτημάτων σε θεσμική απόκριση. Έτσι, η δημοκρατική δυσαρέσκεια αποκτά διαρθρωτικά χαρακτηριστικά, εγκλωβίζοντας τη σχέση πολιτών–θεσμών σε έναν φαύλο κύκλο δυσπιστίας και αποξένωσης.

Κοινωνικές διαιρέσεις της κρίσης νομιμοποίησης

Η κρίση εμπιστοσύνης προς τους θεσμούς δεν εκδηλώνεται ομοιόμορφα σε όλα τα κοινωνικά τμήματα. Οι εμπειρίες, οι προσδοκίες και οι αξιολογήσεις της δημοκρατίας διαφοροποιούνται ανάλογα με το φύλο, την ηλικία, την εκπαίδευση και τον τόπο κατοικίας, αντανακλώντας ανισομερείς σχέσεις ισχύος, πρόσβασης και θεσμικής εξοικείωσης. Η ανάλυση των κοινωνικών διαιρέσεων επιτρέπει να ανιχνεύσουμε ποια τμήματα του πληθυσμού βιώνουν εντονότερα τη δυσλειτουργία της αντιπροσώπευσης, ποια προσδοκούν περισσότερο ηθική ακεραιότητα ή θεσμική τάξη, και πώς μεταβάλλεται το περιεχόμενο της εμπιστοσύνης ανάλογα με τις κοινωνικές διαδρομές των πολιτών. Με άλλα λόγια, η κρίση νομιμοποίησης δεν είναι απλώς πολιτική: είναι κοινωνικά εγγεγραμμένη. Οι τομές που ακολουθούν αποτυπώνουν αυτή τη διαφοροποιημένη εμπειρία της δημοκρατίας, όπου η απογοήτευση δεν ταυτίζεται με απόρριψη, αλλά με διαφορετικές εκδοχές του αιτήματος για δικαιότερη, καθαρότερη και πιο συμμετοχική δημοκρατική λειτουργία.

Ως προς το φύλο, οι γυναίκες δίνουν μεγαλύτερη βαρύτητα στην ακεραιότητα (42,9%) και μικρότερη στην εκπροσώπηση (22,8%), επιβεβαιώνοντας ευρήματα περί έμφυλης αυστηρότητας στα ζητήματα ηθικής αξιοπιστίας. Οι άνδρες υποτιμούν ελαφρώς την ικανότητα (37,3%), αλλά αναδεικνύουν εντονότερα την εκπροσώπηση (26,3%) και τη δομική εξάρτηση (30,9%), προσδίδοντας πιο πολιτικοποιημένη διάσταση στην κρίση. Ως προς την ηλικία, οι 17–34 θεωρούν πρωτεύον το έλλειμμα εκπροσώπησης (29,6%), δηλώνοντας διάρρηξη δεσμού γνώμης–αντιπροσώπευσης. Οι 35–54 εστιάζουν στη δομική εξάρτηση (32,5%). Οι 55+ αναδεικνύουν με διαφορά την ικανότητα/εντιμότητα (41,9%) και την εσωκομματική δημοκρατία, αναζητώντας θεσμική τάξη, ήθος και προβλεψιμότητα -στοιχεία του πολιτικού φαντασιακού της Μεταπολίτευσης. Ως προς την γεωγραφία, στην Αττική η κρίση βιώνεται πρωτίστως ως έλλειμμα διαμεσολάβησης, με την εκπροσώπηση να φτάνει το 26,5% και την ικανότητα το 39,7%. Εκτός Αττικής υπερισχύει το αίτημα περιορισμού ισχυρών συμφερόντων (32,4%), αντανακλώντας εμπειρίες άνισης πρόσβασης και πελατειακών δικτύων. Ως προς την εκπαίδευση, οι απόφοιτοι δευτεροβάθμιας προκρίνουν την εντιμότητα (43,3%), ενώ οι πτυχιούχοι αναγνωρίζουν εντονότερα τη δομική διάσταση (32,6%) και υπογραμμίζουν την ανάγκη θεσμικής θωράκισης. Πρόκειται, ουσιαστικά, για την αντίθεση «καλοί άνθρωποι» έναντι «καλών θεσμών» -τον λεγόμενο τεχνοκρατικό πειρασμό.

Η συνθετική εικόνα είναι αποκαλυπτική: η ελληνική κοινωνία βιώνει μια πολυεπίπεδη κρίση κομματικής νομιμοποίησης που διατρέχει όλα τα κοινωνικά τμήματα, με διαφορετικά σημεία έμφασης. Νέοι και μητροπολιτικές περιοχές αναζητούν συμμετοχή και φωνή· μεσήλικες και περιφέρεια ζητούν διαφάνεια και αποσύνδεση από ισχυρά συμφέροντα· μεγαλύτερες ηλικίες και πτυχιούχοι απαιτούν ήθος, θεσμικότητα και κανόνες. Πρόκειται

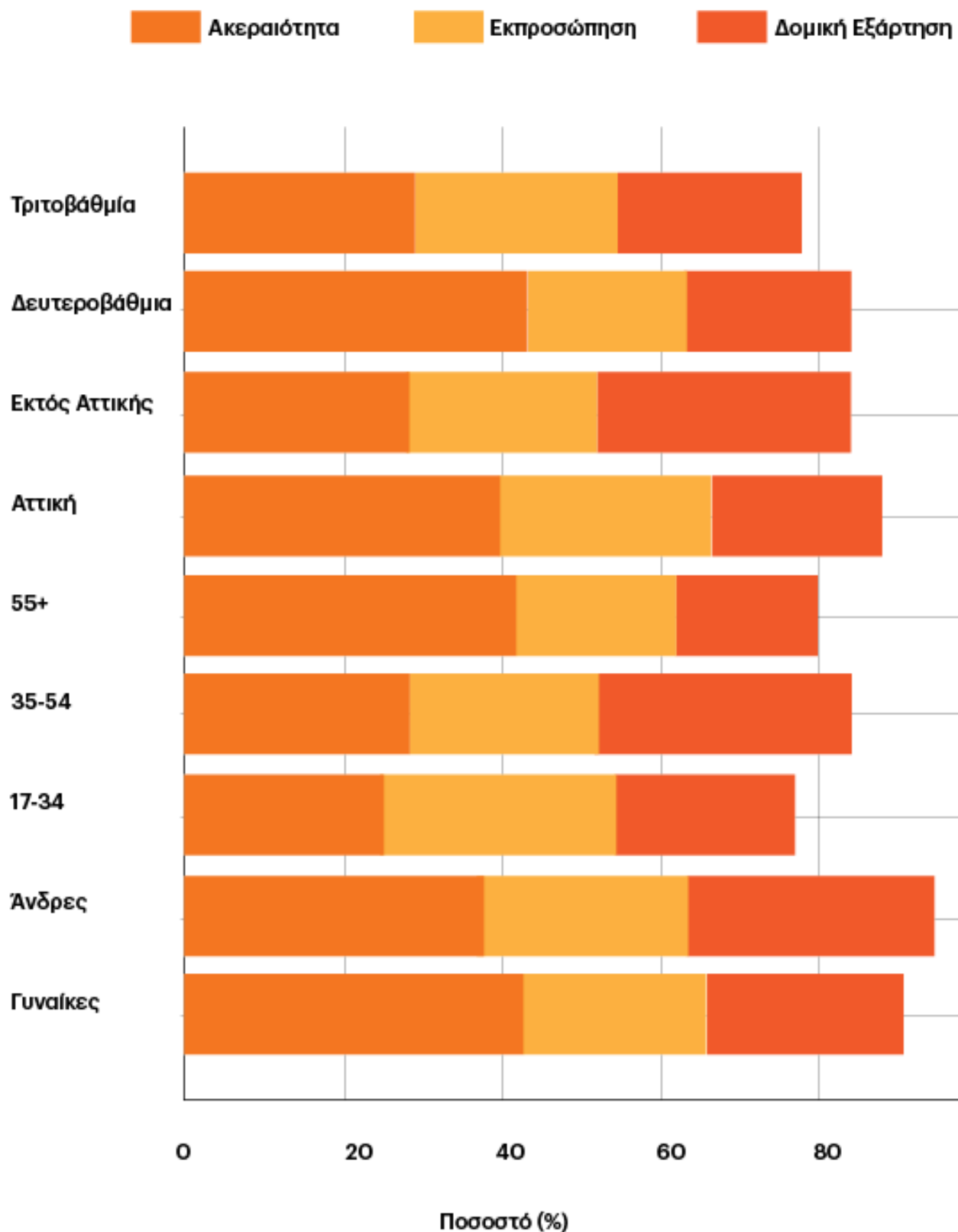
για μια κοινωνία κριτική αλλά όχι αντιδημοκρατική: απορρίπτει τις παθογένειες του κομματικού συστήματος χωρίς να αρνείται τη δημοκρατική αρχή.

Η διαφοροποιημένη αυτή χαρτογράφηση καταδεικνύει ότι η κρίση εμπιστοσύνης δεν αποτελεί παροδικό φαινόμενο πολιτικής δυσaréσκειας, αλλά ένα εμπεδωμένο κοινωνικό φαινόμενο με θεσμικές και εμπειρικές διαστάσεις. Διαθέτει, επομένως, κοινωνικό βάθος: εκδηλώνεται με διαφορετική ένταση και περιεχόμενο ανάμεσα στις κοινωνικές ομάδες, ανάλογα με το φύλο, την ηλικία, το μορφωτικό επίπεδο και τον τόπο κατοικίας, χωρίς όμως να συνιστά αξιακό ρήγμα. Οι πολίτες δεν απορρίπτουν τη δημοκρατία· αντιθέτως, τη βιώνουν υπό άνισες συνθήκες και προσδοκίες.

Οι γυναίκες προτάσσουν την ηθική αξιοπιστία, συνδέοντας τη νομιμοποίηση με την προσωπική ευθύνη και την κοινωνική δικαιοσύνη. Οι νέοι αξιώνουν φωνή και ορατότητα, εκφράζοντας την εμπειρία αποκλεισμού από τα κανάλια επιρροής και λήψης αποφάσεων. Οι μεγαλύτερες ηλικίες προκρίνουν τη θεσμική σταθερότητα ως συνώνυμο της ασφάλειας και της προβλεψιμότητας, ενώ οι περισσότερο μορφωμένοι πολίτες προσδίδουν προτεραιότητα στους κανόνες, στη λογοδοσία και στη διαφάνεια έναντι της χαρισματικής ή προσωποκεντρικής διακυβέρνησης.

Η κρίση νομιμοποίησης, επομένως, δεν εξαντλείται σε ένα έλλειμμα εμπιστοσύνης· αποτελεί ασυμμετρία προσδοκιών και πολυεπίπεδη επανανοηματοδότηση του δημοκρατικού αιτήματος. Διαφορετικά κοινωνικά στρώματα ζητούν διαφορετικά πράγματα από τη δημοκρατία, αλλά παραμένουν εντός ενός κοινού αξιακού πλαισίου που συνεχίζει να αναγνωρίζει τη δημοκρατία ως το νομιμοποιημένο σύστημα συλλογικής διακυβέρνησης. Η πρόκληση για τους θεσμούς είναι να μεταφράσουν αυτή την πολυφωνία σε νέες, ουσιαστικές μορφές αντιπροσώπευσης και συμμετοχής, ικανές να αποκαταστήσουν τη διαγενεακή και κοινωνική συνοχή της δημοκρατικής εμπιστοσύνης

Γράφημα 7: Κοινωνικές διαιρέσεις της κρίσης νομιμοποίησης

Μέρος 3: **Αντιπροσώπευση** **και εκλογικός** **κανόνας:** **Δημοκρατία** **της Συμμετοχής** **ή Δημοκρατία** **της Σταθερής** **Διακυβέρνησης**

Μέρος 3: Αντιπρο- σώπευση και Εκλογικός Κανόνας: Δημοκρατία της Συμμετοχής ή Δημοκρατία της Σταθερής Διακυβέρνησης

Πριν εξεταστούν οι επιμέρους προτιμήσεις, έχει σημασία να υπογραμμιστεί ότι ο εκλογικός κανόνας λειτουργεί ως κατεξοχήν θεσμικός μοχλός που διαμορφώνει τα κίνητρα των κομμάτων, τα περιθώρια συναίνεσης και, εν τέλει, τον τρόπο με τον οποίο η κοινωνική πολυφωνία μετατρέπεται (ή όχι) σε κυβερνητική ικανότητα. Με αυτό το δεδομένο, η αντιπαράθεση γύρω από τον εκλογικό κανόνα δεν συνιστά απλώς τεχνική ρύθμιση της κυβερνησιμότητας· αποτελεί βαθιά πολιτική και αξιακή τομή, που αποκαλύπτει ανταγωνιστικά πρότυπα δημοκρατικής αρχιτεκτονικής.

Τα δεδομένα της έρευνας «Unmute Democracy» του Eteron καταδεικνύουν καθαρή κλίση της κοινής γνώμης υπέρ ενός περισσότερο συμμετοχικού και πλουραλιστικού μοντέλου: το 50,9% προτιμά την απλή αναλογική, αξιολογώντας την ως δικαιότερη και αντιπροσωπευτικότερη, ενώ το 31,4% υποστηρίζει την ενισχυμένη αναλογική, αποδίδοντας προτεραιότητα στη σταθερότητα και στην αποτελεσματικότητα της διακυβέρνησης. Το υπόλοιπο 17,7% δηλώνει αβεβαιότητα ή αποστασιοποίηση από το δίλημμα -ένδειξη κόπωσης έναντι της συχνής μεταβολής κανόνων αλλά και της δυσκολίας να μεταφραστούν αφηρημένες αρχές (δικαιοσύνη/σταθερότητα) σε άμεσες προτιμήσεις θεσμικού σχεδιασμού.

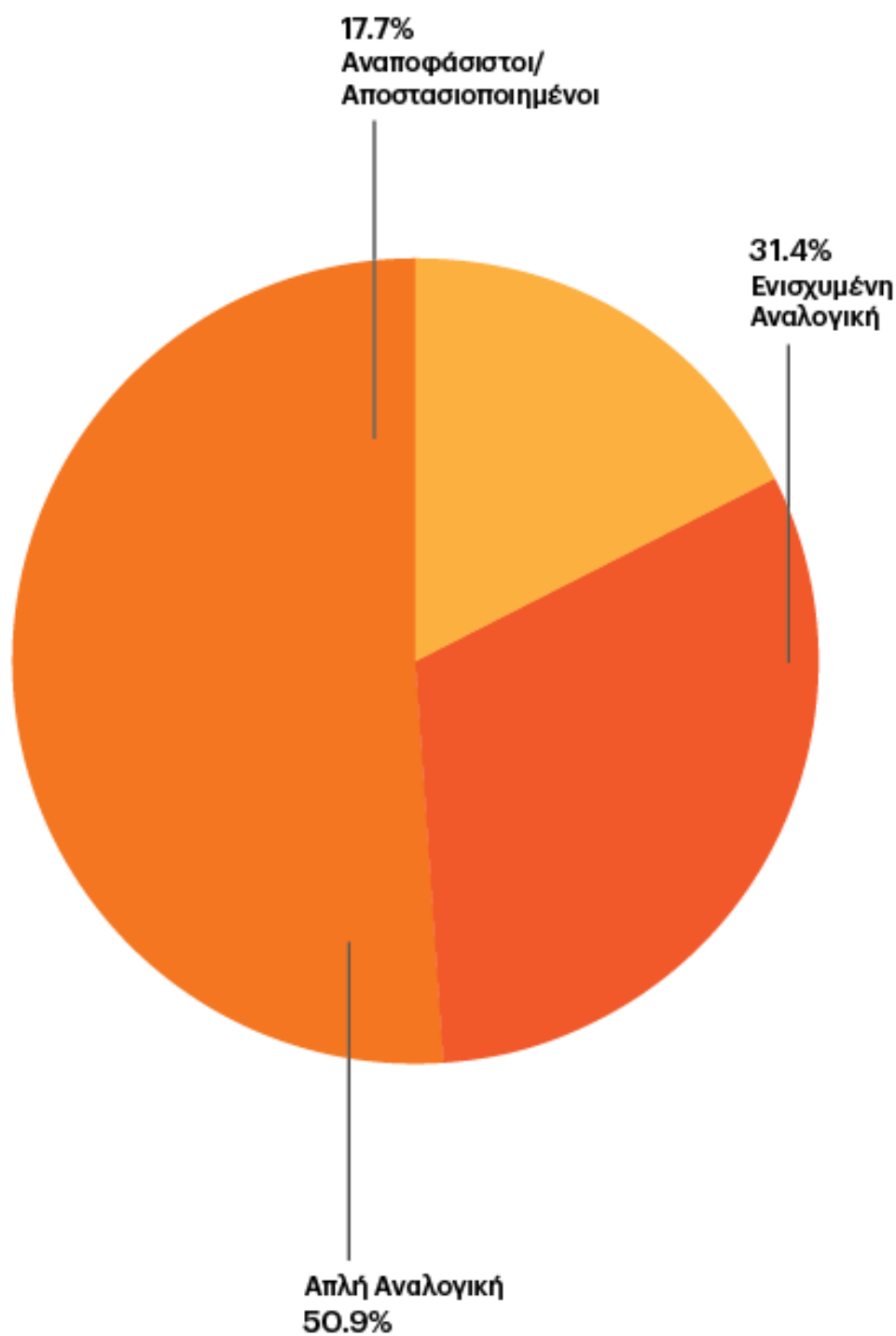
Η γενεακή τομή είναι ευδιάκριτη. Οι νεότεροι (17–34) επιλέγουν την απλή αναλογική σε ποσοστό 57,5%, επιζητώντας διεύρυνση της εκπροσώπησης, ανανέωση του πολιτικού λόγου και ανατροφοδότηση «από τα κάτω» της διαδικασίας λήψης αποφάσεων. Αντιθέτως, οι 55+ προκρίνουν περισσότερο την ενισχυμένη αναλογική (39,7%) ως θεσμικό εγγυητή συνέχειας και κυβερνησιμότητας, χωρίς να απορρίπτουν πλήρως την αναλογική αρχή (47,8%). Πρόκειται, με όρους πολιτικής επιστήμης, για μια γενεακή διαίρεση ανάμεσα σε μια «δημοκρατία της συμμετοχής» που επενδύει στην πολυφωνική αντιπροσώπευση και σε μια «δημοκρατία της σταθερότητας» που προτάσσει τη σαφή κατανομή ευθύνης και την προβλεψιμότητα της εκτελεστικής δράσης (Lijphart, 1999).

Ως προς την εκπαίδευση, οι απόφοιτοι δευτεροβάθμιας υποστηρίζουν την απλή αναλογική σε ποσοστό 53,0%, ενώ οι πτυχιούχοι ανώτατης εκπαίδευσης σε 49,7%. Το εύρημα αυτό αμφισβητεί τη συμβατική υπόθεση ότι οι «θεσμικά ευαισθητοποιημένες» ομάδες προτιμούν κατεξοχήν μοντέλα ενισχυμένης σταθερότητας· αντιθέτως, υποδηλώνει ότι η αξίωση ισότιμης εκπροσώπησης έχει καταστεί κοινωνικά διάχυτη και διαταξική. Ο πλουραλισμός δεν αναδύεται ως προτίμηση μιας μορφωμένης ελίτ, αλλά ως κοινό αίτημα ενός κοινωνικού σώματος που διεκδικεί αναλογικότητα και δίκαιη αντιπροσώπηση. Σε ερμηνευτικό επίπεδο, τα ευρήματα συνάδουν με την παραδοσιακή αντίθεση μεταξύ πλειοψηφικών και συναινετικών αρχιτεκτονικών: οι πρώτες συγκεντρώνουν την ισχύ για να επιταχύνουν τη λήψη αποφάσεων, οι δεύτερες διαχέουν

τα σημεία βέτο ώστε να αυξηθεί η διακομματική «ιδιοκτησία» μεταρρυθμίσεων και η ανθεκτικότητά τους.

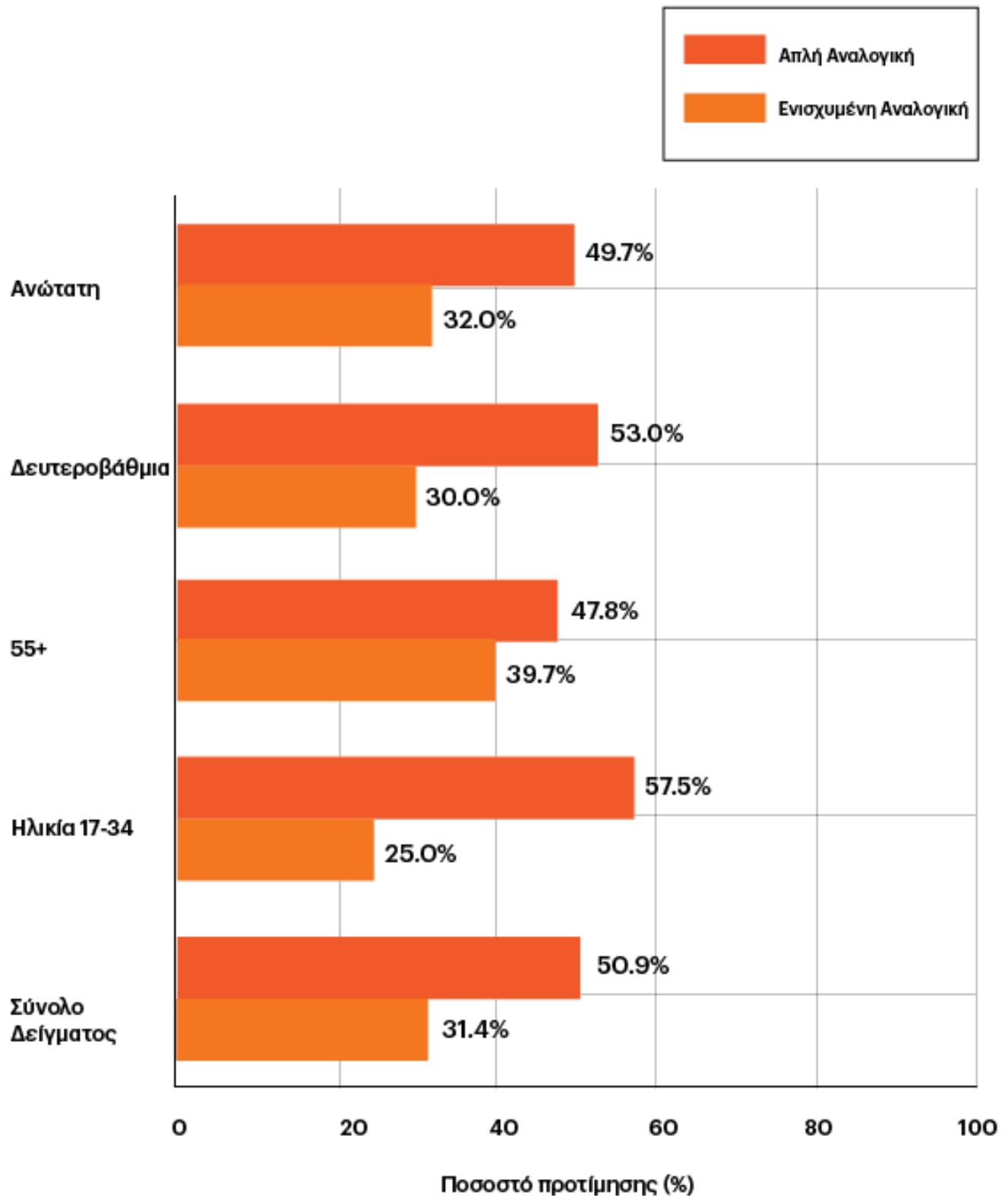
Η ελληνική κοινή γνώμη φαίνεται να σταθμίζει εκ νέου την αξία της αναλογικότητας ως θεσμικού μηχανισμού ένταξης φωνών και μετριάσμού της απόστασης εκπροσώπων-εκπροσωπούμενων, χωρίς να παραγνωρίζει το επιχείρημα της κυβερνησιμότητας. Με αυτή την έννοια, η προτίμηση υπέρ της απλής αναλογικής μπορεί να διαβαστεί ως επένδυση στη νομιμοποίηση εισροών (δικαιοσύνη συμμετοχής/αντιπροσώπευσης), ενώ η υποστήριξη της ενισχυμένης αναλογικής ως έμφαση στη νομιμοποίηση εκροών (αποτελεσματική χάραξη και εφαρμογή πολιτικής). Η πρόκληση του θεσμικού σχεδιασμού δεν είναι, συνεπώς, να επιλέξει ένα άκρο, αλλά να συνθέσει κανόνες που διασφαλίζουν τόσο ουσιαστική συμπερίληψη όσο και λειτουργική σταθερότητα -ώστε η κοινωνική προτίμηση για δίκαιη αντιπροσώπευση να μεταφράζεται, χωρίς θεσμικές τριβές, σε αποτελεσματική δημόσια δράση.

Γράφημα 8: Απλή vs Ενισχυμένη Αναλογική

Γράφημα 9: Απλή vs Ενισχυμένη Αναλογική.

Το γράφημα απεικονίζει τις προτιμήσεις των πολιτών ανάλογα με την ηλικία και το μορφωτικό επίπεδο.

Θεωρητικό πλαίσιο: από τον Arend Lijphart στον George Tsebelis

Από θεωρητική σκοπιά, το δίλημμα μεταξύ απλής και ενισχυμένης αναλογικής αντανakλά τη θεμελιώδη διάκριση που εισήγαγε ο Arend Lijphart ανάμεσα στις πλειοψηφικές και στις συναινετικές δημοκρατίες. Το πλειοψηφικό πρότυπο προκρίνει την κυβερνητική αποτελεσματικότητα, την ταχεία λήψη αποφάσεων και τη σαφή κατανομή ευθύνης, ενώ το συναινετικό πρότυπο επιδιώκει ευρύτερη συμμετοχή, κατανομή της ισχύος και συμπερίληψη μειονοτικών φωνών στη διαδικασία λήψης αποφάσεων. Στην ελληνική περίπτωση, τα εμπειρικά δεδομένα υποδηλώνουν μετατόπιση προς τη συναινετική λογική: το αίτημα για πολυφωνία, συνεργασίες και θεσμική λογοδοσία υπερισχύει έναντι μιας μονοσήμαντης έμφασης στη σταθερότητα. Το γεγονός αυτό δεν ακυρώνει την αξία της κυβερνησιμότητας· υποδηλώνει, ωστόσο, ότι η σταθερότητα χωρίς επαρκή νομιμοποίηση δεν θεωρείται πλέον επαρκής.

Συμπληρωματικά, η θεωρία των «παικτών αρνησικυρίας» του George Tsebelis προσφέρει ακριβές αναλυτικό πρίσμα στο διακύβευμα «συμμετοχή ή σταθερότητα». Η αύξηση των θεσμικών ή κομματικών παικτών αρνησικυρίας -συχνά απόρροια πιο αναλογικών κανόνων που οδηγούν σε κυβερνήσεις συνεργασίας- περιορίζει το εύρος των δυνατών πολιτικών μεταβολών και αποτρέπει αιφνίδιες στροφές, ενισχύοντας την προβλεψιμότητα και τη συνέχεια. Αντιθέτως, σε πιο πλειοψηφικά συστήματα, όπου οι παίκτες αρνησικυρίας είναι λιγότεροι, οι μεταβολές συντελούνται ταχύτερα, με υψηλότερο όμως κίνδυνο μονομέρειας και αντιστροφών.

Στο ελληνικό δίλημμα, μια «δημοκρατία συμμετοχής» -που ευνοεί η αναλογικότητα- πολλαπλασιάζει τα σημεία θεσμικού ελέγχου και ευνοεί τη διαπραγμάτευση, ενώ μια «δημοκρατία σταθερότητας» -που ενισχύεται από τους πλειοψηφικούς κανόνες- συμπυκνώνει την ισχύ στο εκτελεστικό, περιορίζοντας τους μηχανισμούς αντιστάθμισης. Στην πράξη, το κατάλληλο σημείο ισορροπίας δεν είναι δυαδικό· συναρτάται με παραμέτρους θεσμικού σχεδιασμού όπως το μέγεθος της εκλογικής περιφέρειας, το εκλογικό κατώφλι και τυχόν μπόνους εδρών, που ρυθμίζουν τον βαθμό αναλογικότητας και το πεδίο συνεργασιών.

Η ερμηνευτική τομή που προσφέρουν οι Lijphart και Tsebelis είναι καίρια για την ελληνική περίπτωση: η κοινή γνώμη δεν απορρίπτει την ανάγκη κυβερνησιμότητας, αλλά απαιτεί αυτή να τελεί υπό συνθήκες διαφάνειας, συναινεσεων και ισότιμης εκπροσώπησης. Η «δημοκρατία της συμμετοχής» δεν αντιμάχεται τη σταθερότητα· επιδιώκει να την καταστήσει θεσμικά νομιμοποιημένη και κοινωνικά βιώσιμη.

Κανονιστική διάσταση: ισότητα, δικαιοσύνη και διαμοιρασμένη ισχύς

Η κανονιστική διάσταση της επιλογής εκλογικού κανόνα είναι εξίσου κρίσιμη με τη λειτουργική. Η απλή αναλογική δεν νοείται απλώς ως τεχνικός μηχανισμός κατανομής εδρών, αλλά ως θεσμική έκφραση αξιών ισότητας και δικαιοσύνης. Στο πνεύμα της Nadia Urbinati, η ελληνική κοινωνία φαίνεται να διεκδικεί μια «μοιρασμένη δημοκρατία», όπου η εξουσία δεν συγκεντρώνεται στο εκτελεστικό, αλλά διαχέεται σε πλουραλιστικά σχήματα αντιπροσώπευσης και συνεργασίας. Αντίστροφα, η ενισχυμένη αναλογική ενσαρκώνει περισσότερο τη λογική μιας «δημοκρατίας ελέγχου», στην οποία η κυβερνητική σταθερότητα αναγορεύεται σε υπέρτατη αξία—ακόμη κι αν αυτό συνεπάγεται μερική υποεκπροσώπηση.

Η ελληνική ιδιαιτερότητα συνίσταται στο ότι η προτίμηση προς την αναλογικότητα δεν εκδηλώνει αντισυστημική στάση, αλλά αξίωση θεσμικής δικαιοσύνης εντός του κοινοβουλευτικού πλαισίου. Οι πολίτες δεν απορρίπτουν τον κοινοβουλευτισμό· επιζητούν την επαναφορά ισορροπίας του. Ζητούν έναν θεσμικό εκδημοκρατισμό που πολλαπλασιάζει τις φωνές χωρίς να υπονομεύει τη διακυβερνητική αποτελεσματικότητα. Η τάση αυτή συντονίζεται με τα ευρήματα των προηγούμενων ενοτήτων: την ανάδυση μιας κριτικής, αλλά όχι κυνικής, δημοκρατικής συνείδησης, όπου η δυσπιστία μετατρέπεται σε διεκδίκηση και η απογοήτευση σε ώθηση ανανέωσης.

**Από την
«ελάχιστη
δημοκρατία»
στη
«δημοκρατία
αυξημένων
κανονιστικών
απαιτήσεων»:
Μπορεί να
λειτουργήσει
στο ελληνικό
πλαίσιο;**

Τα συνολικά ευρήματα υποδηλώνουν μετάβαση από μια «ελάχιστη δημοκρατία» -που περιορίζεται στην εκλογική ανάθεση και στην περιοδική νομιμοποίηση της εξουσίας- σε μια «δημοκρατία αυξημένων κανονιστικών απαιτήσεων». Οι πολίτες δεν αρκούνται στη διαδικασία της κάλπης· διεκδικούν ουσιαστική συμμετοχή στη διαμόρφωση της δημόσιας απόφασης, όχι μέσα από ηγεμονικά σχήματα, αλλά μέσω θεσμών που εγγυώνται αναλογικότητα, ισοτιμία και λογοδοσία. Με όρους του Pierre Rosanvallon, πρόκειται για μια εκδοχή counter-democracy: μια δημοκρατία που δεν ανανεώνεται μόνο μέσα από την εκλογική πράξη, αλλά και μέσα από τον συνεχή κοινωνικό έλεγχο, τη διαφάνεια και την ενεργό εμπλοκή των πολιτών.

Στο ελληνικό θεσμικό περιβάλλον, η υλοποίηση αυτής της προτίμησης είναι εφικτή, αλλά εξαρτάται από κρίσιμες προϋποθέσεις:

- (α) την καλλιέργεια κουλτούρας συνεργασιών και καθαρών προγραμματικών συμφωνιών,
- (β) την ενίσχυση της διοικητικής ικανότητας και των ψηφιακών υποδομών διαφάνειας, ώστε να στηριχθεί η αυξημένη ανάγκη για διαβούλευση και λογοδοσία, και
- (γ) τη θεσμοθέτηση ασφαλιστικών δικλείδων (δεσμευτικές διαβουλεύσεις, ανοιχτά δεδομένα, ενισχυμένη κοινοβουλευτική εποπτεία) που αποτρέπουν τον κίνδυνο θεσμικής παράλυσης.

Υπό αυτές τις συνθήκες, η προτίμηση προς την αναλογικότητα μπορεί να μεταφραστεί σε αποτελεσματική και νομιμοποιημένη διακυβέρνηση: μια δημοκρατία που δεν εξαντλείται στον κανόνα της πλειοψηφίας, αλλά εδραιώνεται στις αρχές της αντιπροσώπευσης, της δικαιοσύνης και της συμμετοχής.

Μέρος 4: Θεσμικά αντίβαρα και εντολή διακυβέρνησης: σταθερότητα, πλουραλισμός και λογοδοσία

Μέρος 4: Θεσμικά αντίβαρα και εντολή διακυβέρνησης: σταθερότητα, πλουραλισμός και λογοδοσία

Αν η προηγούμενη ανάλυση χαρτογράφησε την κρίση εμπιστοσύνης και τα σημεία πίεσης του ελληνικού δημοκρατικού συστήματος, η παρούσα ενότητα εξετάζει τον τρόπο με τον οποίο αυτή η δυσπιστία μετατρέπεται σε συνεκτικό αίτημα θεσμικής θωράκισης και σαφέστερης εντολής διακυβέρνησης. Δεν πρόκειται για άρνηση της αντιπροσώπευσης, αλλά για μια ώριμη, φιλελεύθερη και ρεπουμπλικανική αξίωση: λιγότερη συγκέντρωση ισχύος, πιο καθαροί διαχωρισμοί ρόλων, προβλεψιμότητα στις εκροές πολιτικής και δυνατότητα αποτίμησης της κυβερνητικής συνέπειας. Πρόκειται για τη λογική των θεσμικών αντιβάρων και της οριζόντιας λογοδοσίας -θεσμών που αλληλοελέγχονται, ώστε η εντολή να ασκείται εντός κανόνων και όχι ερήμην τους.

Στον πυρήνα αυτής της αξίωσης βρίσκονται τα όρια διαδοχικών θητειών σε αιρετά αξιώματα, που συγκεντρώνουν τη μεγαλύτερη αποδοχή (49,3% συνολικά· άνδρες 51,0%, γυναίκες 47,5%). Ως θεσμικός κανόνας, τα όρια διαδοχικών θητειών αποτελούν έναν προληπτικό περιορισμό της αδιάλειπτης κατοχής εξουσίας, με στόχο τη μείωση των πλεονεκτημάτων της θέσης, την αποτροπή επαγγελματοποίησης και την ενίσχυση της κυκλοφορίας των πολιτικών ελίτ. Η στήριξη αυξάνει με την ηλικία (39,1% στους 17–34, 49,4% στους 35–54, 54,0% στους 55+), γεγονός που υποδηλώνει θεσμική μνήμη έναντι μακρόχρονων σταδιοδρομιών. Γεωγραφικά, η αποδοχή είναι υψηλή και ομοιογενής (Αττική 48,3%, εκτός Αττικής 50,2%). Ως προς την εκπαίδευση, η διαφοροποίηση είναι περιορισμένη (δευτεροβάθμια 47,9%, τριτοβάθμια 50,2%), με τους πτυχιούχους να αντιλαμβάνονται τα όρια ως εργαλείο ανανεωτικής αντιπροσώπευσης παρά ως απειλή για τη θεσμική συνέχεια. Το ενδεχόμενο κόστος από την απώλεια συσσωρευμένης εμπειρίας μπορεί να αντισταθμιστεί με μηχανισμούς μεταφοράς γνώσης και θεσμοθετημένη διαδοχή.

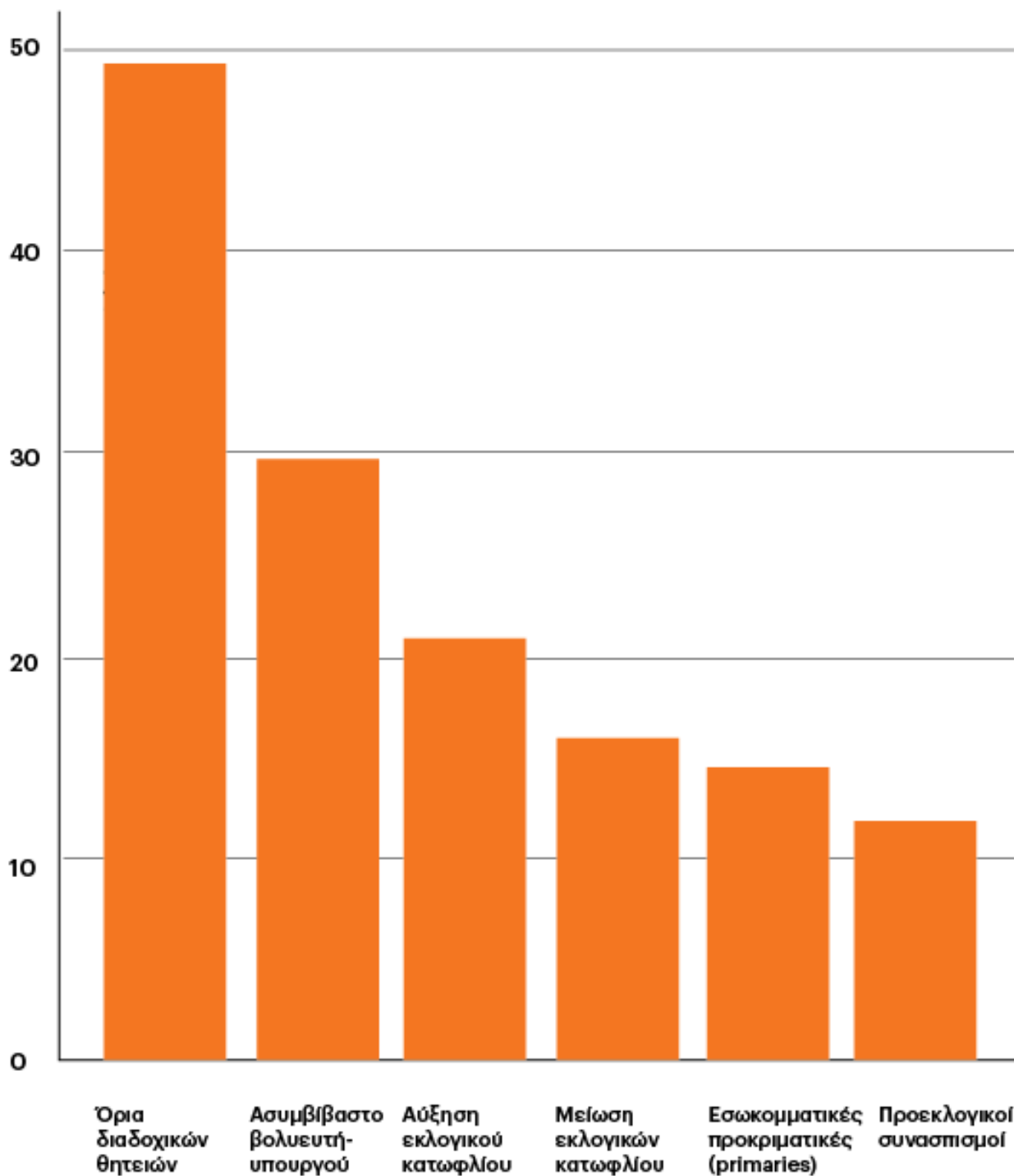
Ακολουθεί το ασυμβίβαστο βουλευτή-υπουργού (29,8% συνολικά· άνδρες 33,3%, γυναίκες 26,5%). Η ρύθμιση αυτή κατοχυρώνει τον καθαρό διαχωρισμό ανάμεσα στη νομοθετική και την εκτελεστική εξουσία: όποιος αναλαμβάνει υπουργικό χαρτοφυλάκιο δεν διατηρεί ταυτόχρονα κοινοβουλευτική έδρα. Ο σκοπός της διάταξης δεν είναι τιμωρητικός, αλλά λειτουργικός: περιορίζει τη σύγκρουση ρόλων, ενισχύει την κοινοβουλευτική εποπτεία και καθιστά σαφέστερη την οριζόντια λογοδοσία. Η στήριξη παραμένει σταθερή διαγενεακά (27,0% στους 17–34, 30,5% στους 35–54, 30,7% στους 55+). Αν και ενδέχεται να μειώνει τη δεξαμενή έμπειρων υπουργών, αυξάνει τη θεσμική διαφάνεια και την ευθύνη, καθώς καθιστά πιο διακριτό τον μηχανισμό απόδοσης πολιτικής ευθύνης.

Στο πεδίο της εκλογικής μηχανικής, το ενδιαφέρον επικεντρώνεται στο εκλογικό κατώφλι -το ελάχιστο ποσοστό ψήφων που απαιτείται για την είσοδο ενός κόμματος στη Βουλή. Η αύξηση του κατωφλίου (21,1% συνολικά) λειτουργεί ως μηχανισμός περιορισμού του

κατακερματισμού και διευκόλυνσης της κυβερνησιμότητας, με τίμημα ωστόσο την εντονότερη δυσαναλογία και τις «χαμένες ψήφους». Η προτίμηση για αύξηση είναι υψηλότερη στους 55+ (29,0%), στους άνδρες (24,4%) και στην Αττική (22,4% έναντι 19,8%). Αντιστρόφως, η μείωση του κατωφλίου (16,1%) ενισχύει τον πλουραλισμό και την αντιπροσωπευτικότητα, με ισχυρότερη στήριξη στους νεότερους (19,8% στους 17–34) και στην Αττική (17,6% έναντι 14,6%). Η μορφωτική τομή επιβεβαιώνει το διαχρονικό δίλημμα ανάμεσα στη σταθερότητα και στον πλουραλισμό: οι πτυχιούχοι τείνουν περισσότερο προς την αύξηση (21,7%) και λιγότερο προς τη μείωση (15,5%), ενώ οι απόφοιτοι δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης είναι πιο ισορροπημένοι (αύξηση 20,3%, μείωση 17,1%).

Οι στάσεις αυτές συγκροτούν ένα μείγμα πλειοψηφικής και συναινετικής λογικής, χωρίς να υπονομεύεται η αξιακή προσήλωση στην ισοτιμία της ψήφου. Η κοινωνία φαίνεται να απορρίπτει τη θεσμική ακινησία, αλλά επιζητεί κανόνες που συνδυάζουν σταθερότητα και εναλλαγή, ευθύνη και ανανέωση. Πρόκειται για την αναζήτηση ενός νέου «ισοζυγίου δημοκρατικής λειτουργικότητας», όπου η κυβερνησιμότητα δεν αποτελεί αυτοσκοπό, αλλά απορρέει από θεσμούς που εμπνέουν εμπιστοσύνη και εξασφαλίζουν ισότιμη συμμετοχή στη λήψη αποφάσεων.

Γράφημα 10: Στήριξη θεσμικών παρεμβάσεων – σύνολο δείγματος.

Εσωτερική δημοκρατία και εντολή διακυβέρνησης: συνέπεια, συμμετοχή και πολιτική ευθύνη

Συναφείς παρεμβάσεις που επηρεάζουν τη διαδικασία επιλογής υποψηφίων και τη διαφάνεια των πολιτικών συνεργασιών -οι εσωκομματικές προκριματικές διαδικασίες και οι προεκλογικοί συνασπισμοί- συγκεντρώνουν 14,8% και 12,1% αντίστοιχα. Οι προκριματικές διαδικασίες θεωρούνται μέσο ενίσχυσης της συμμετοχικής αντιπροσώπευσης και προτιμώνται περισσότερο από άνδρες (16,8% έναντι 12,8%) και νέους (19,5% στους 17-34). Οι προεκλογικοί συνασπισμοί, με ελαφρώς υψηλότερη στήριξη στην Αττική (13,0% έναντι 11,3%) και στους πτυχιούχους (14,1%), αντανakλούν μια κοινωνική απαίτηση για συναινετικά σχήματα διακυβέρνησης και για μεγαλύτερη προεκλογική διαφάνεια. Και τα δύο μέτρα συνδέονται με τη βελτίωση της νομιμοποίησης και τη μείωση του ελλείμματος εμπιστοσύνης, καθώς μεταθέτουν τη διαδικασία διαμόρφωσης συμμαχιών από το παρασκήνιο στη δημόσια σφαίρα. Πρόκειται για μορφές εσωτερικής θεσμικής διαφάνειας που, αν και δεν αποτελούν μαζική προτεραιότητα, διαμορφώνουν κρίσιμους κρίκους στο δημοκρατικό οικοδόμημα: την εμπιστοσύνη στη διαδικασία παραγωγής υποψηφιοτήτων και στη δημόσια λογοδοσία των πολιτικών δεσμεύσεων.

Ως έννοια, η εντολή διακυβέρνησης αναδεικνύει το κρίσιμο σημείο ισορροπίας μεταξύ συμμετοχικής νομιμοποίησης (input) και θεσμικής αποτελεσματικότητας (output), δηλαδή ανάμεσα στην κοινωνική βούληση και στην ικανότητα υλοποίησής της μέσω των θεσμών. Στο ερώτημα αν η κυβέρνηση οφείλει να υλοποιεί απαρέγκλιτα το προεκλογικό της πρόγραμμα ή να ασκεί διακριτική ευχέρεια όταν το γενικό συμφέρον επιβάλλει αποκλίσεις, πλειοψηφεί καθαρά η λογική της τήρησης της εντολής: 55,5% υπέρ της πιστής υλοποίησης, έναντι 39,3% που αποδέχεται τεκμηριωμένες αποκλίσεις (5,2% δεν απαντούν). Η προτίμηση για τήρηση του προγράμματος παραμένει σταθερά υψηλή σε όλες τις ηλικίες (53,4% στους 17-34, 55,6% στους 35-54, 56,3% στους 55+), εντονότερη στις γυναίκες (58,0% έναντι 52,9%) και εκτός Αττικής (58,5% έναντι 52,2%). Οι απόφοιτοι δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης τάσσονται σαφώς υπέρ της τήρησης (61,9%), ενώ οι πτυχιούχοι δείχνουν μεγαλύτερη ανοχή στη διακριτική ευχέρεια (41,7% έναντι 35,0%).

Η κοινωνία, συνεπώς, δεν απορρίπτει την προσαρμοστικότητα· την αποδέχεται υπό θεσμικούς όρους. Ζητά δυνατότητα και ικανότητα και συνέπεια, αλλά αναγνωρίζει την ανάγκη για ευελιξία, αρκεί αυτή να ασκείται με τεκμηρίωση, διαφάνεια και δημόσια λογοδοσία. Η απαίτηση αυτή συνιστά δείκτη ώριμου πολιτικού ρεαλισμού: οι πολίτες θέλουν δεσμευτικές υποσχέσεις, αλλά και μηχανισμούς ελέγχου που επιτρέπουν ρυθμισμένες αποκλίσεις σε συνθήκες κρίσης ή μεταβολής προτεραιοτήτων.

Σε θεωρητικό επίπεδο, το εύρημα αυτό ευθυγραμμίζεται με το τρίπτυχο νομιμοποίησης του Fritz Scharpf: οι πολίτες αποδέχονται διαδικαστική και εκροϊκή νομιμοποίηση [throughput-output

legitimacy], εφόσον προηγείται διαφανής τεκμηρίωση. Με άλλα λόγια, η εντολή δεν θεωρείται λευκή επιταγή, αλλά συμβόλαιο ευθύνης που οφείλει να ισορροπεί ανάμεσα στην πιστότητα και στη λογική του δημοσίου συμφέροντος. Στο πλαίσιο αυτό, η τήρηση του προγράμματος δεν αποτελεί μόνο μέτρο αξιοπιστίας, αλλά και προϋπόθεση δημοκρατικής αυτοδιόρθωσης: η εμπιστοσύνη αποκαθίσταται όταν η κυβέρνηση εξηγεί, διαβουλεύεται και λογοδοτεί.

Η κατανομή προτιμήσεων ως προς τον έλεγχο της κυβέρνησης αποτυπώνει καθαρή προτεραιότητα στην οριζόντια λογοδοσία: το 54,7% των πολιτών επιλέγουν τους θεσμούς και τη Δικαιοσύνη ως βασικό μηχανισμό ελέγχου, το 23,7% τη λαϊκή συμμετοχή και το 20,0% τον χαρισματικό ηγέτη (1,6% δεν απαντούν). Η έμφαση στους θεσμικούς ελέγχους είναι εντονότερη στους άνδρες (57,2%) και στους πτυχιούχους (58,1%), ενώ η προτίμηση προς τον χαρισματικό ηγέτη αυξάνει στις μεγαλύτερες ηλικίες (22,9% στους 55+) και εκτός Αττικής (22,2%). Η ιεράρχηση αυτή συνάδει με ένα φιλελεύθερο-ρεπουμπλικανικό πρότυπο δημοκρατίας, στο οποίο οι θεσμικοί μηχανισμοί ελέγχου και ισορροπίας λειτουργούν ως πρωτεύον φίλτρο περιορισμού της εκτελεστικής αυθαιρεσίας, συμπληρωμένοι από συμμετοχικούς μηχανισμούς νομιμοποίησης.

Το αίτημα για «τήρηση της εντολής» (περίπου 56%) συνυπάρχει με μια αξιοσημείωτη ανεκτικότητα απέναντι σε «τεκμηριωμένες αποκλίσεις» (περίπου 39%). Οι πολίτες, δηλαδή, επιθυμούν οι κυβερνήσεις να τηρούν τις προεκλογικές δεσμεύσεις τους, αλλά αποδέχονται προσαρμογές όταν αυτές αιτιολογούνται πειστικά και ελέγχονται θεσμικά. Η στάση αυτή ευθυγραμμίζεται με τον ευρύτερο πραγματισμό που διαπερνά τις στάσεις της κοινής γνώμης: από τη γεωπολιτική (όπου κυριαρχεί η ουδετερότητα και η αποφυγή μαξιμαλισμών) έως τις εσωτερικές πολιτικές προτεραιότητες, όπου προκρίνεται η ενίσχυση του κοινωνικού κράτους έναντι των αμυντικών δαπανών (Ακτινογραφία των Ψηφοφόρων 2025).

Το 20% που προτιμά τον χαρισματικό ηγέτη δεν εκφράζει απαραίτητα πρόθεση αποδυνάμωσης των θεσμικών αντιβάρων· αντανakλά, μάλλον, την ανάγκη για αποφασιστικότητα και άμεση δράση σε συνθήκες όπου οι θεσμοί θεωρούνται βραδυκίνητοι ή αναποτελεσματικοί. Οι γεωγραφικές και ηλικιακές διαφοροποιήσεις του ευρήματος υποδηλώνουν ότι όσοι βιώνουν διοικητικές καθυστερήσεις ή άνιση πρόσβαση σε δημόσιες υπηρεσίες τείνουν να αποδίδουν μεγαλύτερη αξία στην προσωποποιημένη ηγεσία.

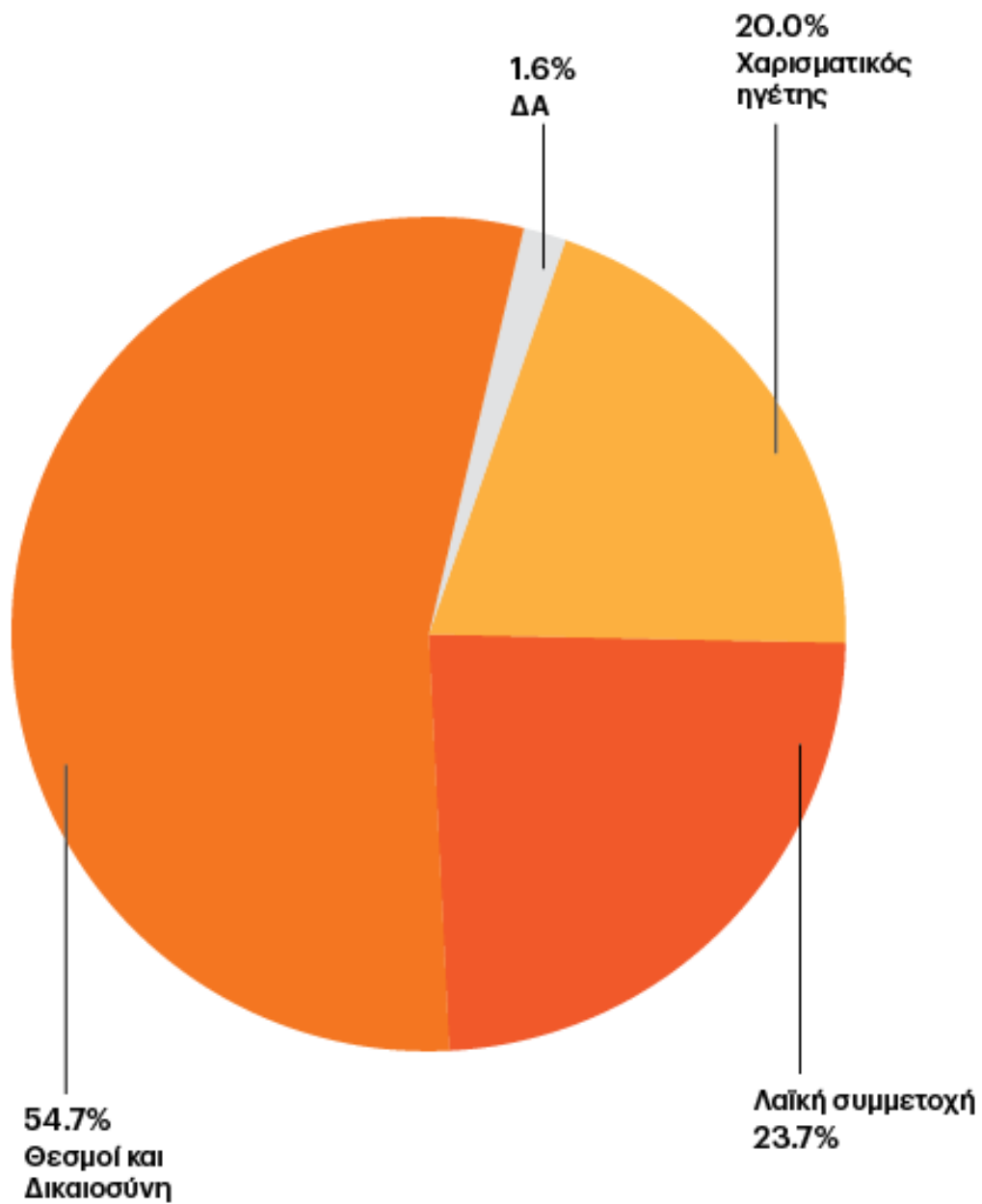
Ωστόσο, η σαφής υπεροχή της θεσμικής λογοδοσίας συγκροτεί μια διττή αλλά συνεπή αξίωση: ενισχυμένη εκτελεστική ικανότητα εντός ισχυρών κανόνων. Το συμπέρασμα είναι διπλό: η ταχεία και μετρήσιμη απόδοση πολιτικής και η ταυτόχρονη θωράκιση των θεσμικών ελέγχων δεν αποτελούν ανταγωνιστικές, αλλά

συμπληρωματικές στρατηγικές. Συνδυασμένες, επιτρέπουν στην ελληνική δημοκρατία να απορροφά τη ζήτηση για αποτελεσματικότητα χωρίς να υπονομεύει τη φιλελεύθερη αρχιτεκτονική της, αποδεικνύοντας ότι η θεσμική σταθερότητα και η συμμετοχική ευελιξία μπορούν να συνυπάρχουν.

Συνολικά, το πλέγμα των θεσμικών παρεμβάσεων -όρια διαδοχικών θητειών, ασυμβίβαστο βουλευτή-υπουργού, εκλογικό κατώφλι, προκριματικές διαδικασίες, προεκλογικοί συνασπισμοί, ερμηνεία της εντολής διακυβέρνησης και έλεγχος της εκτελεστικής εξουσίας- συγκροτεί μια συνεπή στρατηγική θεσμικής ισορροπίας. Οι πολίτες φαίνεται να επιζητούν λιγότερη συγκέντρωση ισχύος, καθαρή κατανομή ρόλων και μετρήσιμη συνέπεια ανάμεσα στις προεκλογικές δεσμεύσεις και στις κυβερνητικές πράξεις.

Η Ελλάδα, έτσι, δεν διεκδικεί λιγότερη πολιτική, αλλά καλύτερη αρχιτεκτονική πολιτικής: ισχυρά θεσμικά αντίβαρα, σαφή καταμερισμό ευθύνης, πλουραλισμό χωρίς παράλυση και μια εντολή που δεσμεύει -αλλά, όπου το δημόσιο συμφέρον το απαιτεί, αναθεωρείται με διαφανή λογοδοσία και τεκμηριωμένη διαβούλευση. Πρόκειται για ένα συνεκτικό αίτημα ώριμης δημοκρατίας, που δεν περιορίζεται στο «ποιος κυβερνά», αλλά επαναφέρει στο επίκεντρο το «πώς κυβερνά» και «για ποιον».

Γράφημα 11: Καθοριστικός ρόλος στη λειτουργία του πολιτικού συστήματος

Μέρος 5:

Δίαυλοι

Συμμετοχής

και Μετασχημα-

τιζόμενη

Αντιπροσώπηση:

Από την Ανάθεση

στη Διαδραστική

Δημοκρατία

Μέρος 5: Δίαυλοι Συμμετοχής και Μετασχημα- τιζόμενη Αντιπρο- σώπηση: Από την Ανάθεση στη Διαδραστική Δημοκρατία

Η σύγχρονη ελληνική δημοκρατία του 2025 συνιστά ένα αντιφατικό αλλά γόνιμο πεδίο ανάλυσης. Η κρίση εμπιστοσύνης προς τους θεσμούς δεν οδηγεί αποκλειστικά σε αποχή ή αποπολιτικοποίηση· συνοδεύεται -αν και άνισα και με διακυμάνσεις- από μια σταδιακή μετατόπιση προς νεότερες, περισσότερο διαδραστικές μορφές συμμετοχής. Ένα μέρος των πολιτών, αντί να αποσυρθεί από το πολιτικό γίγνεσθαι, αναζητεί εναλλακτικούς διαύλους επιρροής και ελέγχου πέραν της παραδοσιακής αντιπροσώπευσης, με χαρακτηριστικά αμεσότητας, χαμηλού κόστους και ορατού αποτελέσματος. Την ίδια στιγμή, παραμένουν ισχυρές οι πρακτικές «εξόδου» και η συλλογική κόπωση, που περιορίζουν την έκταση και τη βιωσιμότητα αυτών των μορφών συμμετοχής.

Υπό αυτούς τους όρους, η ελληνική κοινωνία δεν λειτουργεί απλώς ως παθητικός αποδέκτης της κρίσης εμπιστοσύνης, αλλά -με ασυνέχειες και αντιφάσεις- ως χώρος πειραματισμού με νέους τρόπους πολιτικής εμπλοκής: ένα εργαστήριο δημοκρατικής αναπροσαρμογής υπό συνθήκες αβεβαιότητας και θεσμικής φθοράς, όπου η δυσπιστία δεν ισοδυναμεί με παραίτηση, αλλά μετατρέπεται σε πεδίο δοκιμής νέων μορφών νομιμοποίησης.

Από την Ανάθεση στη Διαδραστική Νομιμοποίηση

Η μετατόπιση αυτή αποτυπώνει μια βαθύτερη αναδιάρθρωση του νοήματος της νομιμοποίησης. Από την «αντιπροσώπηση της ανάθεσης» (Pitkin, 1967) -όπου η δημοκρατική σχέση συμπυκνώνεται στην περιοδική πράξη της ψήφου- μετακινούμαστε προς μια «αντιπροσώπηση της εμπλοκής», κατά την οποία η ισχύς των θεσμών τελεί υπό συνεχή επικύρωση, παρακολούθηση και κριτική. Η νομιμοποίηση, συνεπώς, δεν συνιστά περιοδικό γεγονός αλλά διαρκή διαδικασία (Keane, 2009· Rosanvallon, 2008). Οι πολίτες δεν αποδέχονται πλέον την άνευ ελέγχου εκχώρηση εξουσίας· αξιώνουν συμμετοχή στον κύκλο της λογοδοσίας, μετατρέποντας τη δημοκρατία σε μια δυναμική σχέση επιτήρησης και ανταπόκρισης -σε μορφή «αντίρρησης» δημοκρατίας που αυτοδιορθώνεται μέσω θεσμικών μηχανισμών ελέγχου και συμμετοχής.

Η μεταβολή αυτή δεν αναιρεί την αντιπροσώπηση· την επαναπροσδιορίζει. Αντί της παθητικής ανάθεσης, αναδύεται ένα υπόδειγμα διαδραστικής εμπλοκής: η πολιτική παύει να είναι μονοσήμαντη διαχείριση εξουσίας «από τους λίγους για τους πολλούς» και καθίσταται πεδίο συνεκτικής επιτήρησης, στο οποίο η κοινωνία διεκδικεί να βλέπει, να μετέχει και να κρίνει. Υπό όρους επικοινωνιακής νομιμοποίησης (Habermas, 1996), η δημόσια σφαίρα λειτουργεί ως μηχανισμός συμπαραγωγής της πολιτικής βούλησης, εντάσσοντας την κριτική και τη λογοδοσία στον ίδιο τον τρόπο με τον οποίο συγκροτείται η δημοκρατική εντολή.

Η Αρχιτεκτονική της Συμμετοχής

Σε εμπειρικό επίπεδο, το ελληνικό δυναμικό πολιτικής συμμετοχής εμφανίζει ετερογένεια, αλλά όχι αδράνεια. Οι πολίτες επιλέγουν κυρίως μορφές δράσης χαμηλού κόστους και υψηλής προσβασιμότητας -όπως η υπογραφή ψηφισμάτων, η συμμετοχή σε διαδηλώσεις ή η εμπλοκή σε ψηφιακές εκστρατείες- οι οποίες δεν απαιτούν έντονη θεσμική δέσμευση, αλλά προσφέρουν αίσθηση άμεσης επιρροής. Αντιθέτως, οι οργανωτικά απαιτητικές μορφές εμπλοκής -όπως η ενεργός συμμετοχή σε κόμματα ή η ανάληψη νομοθετικών πρωτοβουλιών- παραμένουν περιορισμένες, γεγονός που υποδεικνύει ότι η συμμετοχική διάθεση συχνά υπερβαίνει τη διαθέσιμη θεσμική υποδομή.

Το μοτίβο αυτό συνάδει με το «Μοντέλο Εθελοντισμού του Πολίτη» (Verba, Schlozman & Brady, 1995), σύμφωνα με το οποίο η συμμετοχή ενεργοποιείται μέσα από τη σύγκλιση τριών παραγόντων: επαρκών πόρων (χρόνου, γνώσης, κοινωνικού κεφαλαίου), πολιτικών κινήτρων (αίσθηση αποτελεσματικότητας και καθήκοντος) και ανοικτών θεσμικών ευκαιριών. Ελλείψει ενός ή περισσότερων από αυτούς, η πολιτική ενέργεια δεν εξαφανίζεται· απλώς παραμένει ανενεργή ή αποσπασματική, εγκλωβισμένη σε κύκλους χαμηλής απόδοσης νομιμοποίησης.

Η θεωρία της συμμετοχικής διακυβέρνησης (Fung & Wright, 2003) ερμηνεύει αυτή τη δυναμική ως αποτέλεσμα της σχέσης μεταξύ θεσμικού σχεδιασμού και κοινωνικής εμπιστοσύνης. Οι θεσμοί λειτουργούν ως καταλύτες συμμετοχής όταν μειώνουν τα κόστη πρόσβασης, δημιουργούν σταθερούς κανόνες διαφάνειας και παρέχουν χειροπιαστές αποδείξεις αποτελεσματικότητας. Αντιθέτως, όταν η συμμετοχή παραμένει συμβολική, μη δεσμευτική ή γραφειοκρατικά αδρανής, η δυσπιστία μετατρέπεται σε απογοήτευση και αποσύνδεση.

Στο ίδιο πνεύμα, η Jane Mansbridge (2012) εισάγει την έννοια της «ενσυναίσθητης λογοδοσίας» [empathetic accountability], τονίζοντας ότι η ποιότητα της δημοκρατικής συμμετοχής δεν εξαντλείται στη δυνατότητα έκφρασης, αλλά κρίνεται από την ικανότητα του συστήματος να ακούει, να ενσωματώνει και να ανταποκρίνεται στις κοινωνικές προτιμήσεις με τρόπο προβλέψιμο και δίκαιο.

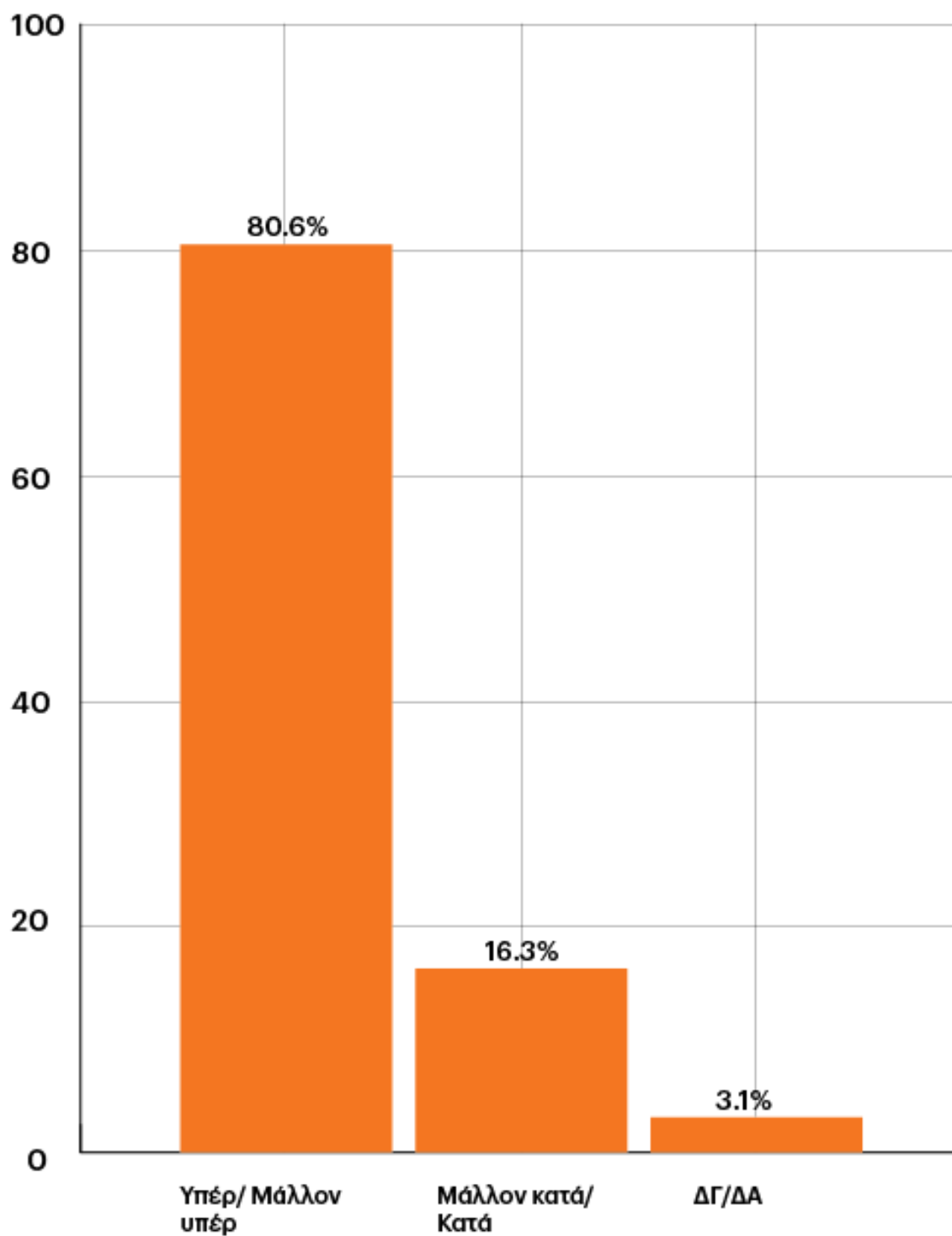
Η ελληνική δημοκρατία, υπό αυτό το πρίσμα, συνιστά ένα εργαστήριο μετασχηματισμού της συμμετοχής: η κρίση εμπιστοσύνης δεν εκφράζεται μόνο ως αποχή, αλλά και ως αναζήτηση νέων, πιο άμεσων τρόπων πολιτικής σχέσης. Το ζητούμενο, επομένως, δεν είναι η ποσοτική αύξηση της συμμετοχής, αλλά η θεσμική της αρχιτεκτονική -η μετάβαση από την αποσπασματική κινητοποίηση στη δομημένη, διαφανή και αποτελεσματική συμμετοχή που παράγει νομιμοποίηση.

Η Εμπειρική Εικόνα της Συμμετοχής

Τα ποσοτικά δεδομένα της έρευνας «Unmute Democracy» του Eteron αποτυπώνουν αυτή τη μετάβαση με εντυπωσιακή σαφήνεια. Η αποδοχή των δημοψηφισμάτων είναι σχεδόν καθολική: 80,6% δηλώνουν «υπέρ» ή «μάλλον υπέρ», ενώ μόλις 16,3% εκφράζουν επιφυλάξεις. Πρόκειται για σαφές αίτημα άμεσου λόγου στην απόφαση, όχι ως υποκατάστατο αλλά ως συμπλήρωμα της αντιπροσώπευσης. Οι νέοι 17–34 ετών καταγράφουν αποδοχή 87%, αποκαλύπτοντας υψηλή προσδοκία αμεσότητας και ορατής αποτελεσματικότητας. Η ελληνική κοινωνία εμφανίζεται έτσι να υιοθετεί ένα πολυεπίπεδο συμμετοχικό ήθος: το 62,1% θεωρεί εξίσου χρήσιμα τα εθνικά και τα τοπικά δημοψηφίσματα, ενώ 70,8% στηρίζουν τη θεσμοθέτηση συμμετοχικού προϋπολογισμού. Η αποδοχή της υποχρεωτικής δημόσιας διαβούλευσης αγγίζει το 78%, με υψηλότερα ποσοστά στην περιφέρεια και στους πτυχιούχους, στοιχείο που υποδεικνύει την επιθυμία για θεσμικά ρυθμισμένη εμπλοκή με κανόνες, σαφή χρονοδιαγράμματα και μετρήσιμη ανταπόκριση.

Το πρότυπο που αναδύεται συνάδει με τη λογική της «δημοκρατίας εισροών» (Scharpf, 1999), όπου η νομιμοποίηση του συστήματος δεν απορρέει αποκλειστικά από την πράξη της εκλογικής ανάθεσης, αλλά από την ποιότητα, τη διαφάνεια και την ακεραιότητα των θεσμικών διαδικασιών συμμετοχής. Ωστόσο, το 10,2% των πολιτών που δηλώνουν «ΔΓ/ΔΑ» αποτυπώνουν μια υπαρκτή αμφιθυμία: εκφράζουν επιθυμία για συμμετοχή, αλλά υπό την προϋπόθεση ότι αυτή θα εδράζεται σε θεσμική σοβαρότητα και θα παράγει απτό αντίκρισμα στη λήψη αποφάσεων. Στο σημείο αυτό καθίσταται ορατή η κλασική αντίθεση ανάμεσα στη συμμετοχή ως συμβολική έκφραση -πράξη επικοινωνιακής ορατότητας- και στη συμμετοχή ως θεσμική συνδιαμόρφωση, δηλαδή διαδικασία που ενσωματώνεται ουσιαστικά στη ροή της πολιτικής παραγωγής.

Γράφημα 12: Αποδοχή δημοψηφισμάτων

Συμμετοχικές Πρωτοβουλίες: Από τη Θετική Πρόθεση στην Πραγματική Εμπλοκή

Η στάση απέναντι στις πρωτοβουλίες πολιτών αποκαλύπτει με ενάργεια την αντίφαση που διαπερνά τη συμμετοχική κουλτούρα της σύγχρονης Ελλάδας. Το 50,5% θεωρεί ότι ο κανόνας των 500.000 υπογραφών για νομοθετική πρωτοβουλία θα βελτιώνει τη δημοκρατία, ωστόσο μόλις 9,8% δηλώνουν πιθανό να συντάξουν ή να οργανώσουν οι ίδιοι μια τέτοια πρωτοβουλία.

Η αναντιστοιχία αυτή δεν ερμηνεύεται ως ένδειξη αδιαφορίας, αλλά ως δομικό έλλειμμα θεσμικής υποστήριξης. Όπως δείχνει η θεωρία της συλλογικής δράσης (Ostrom, 1990), η ενεργή συμμετοχή απαιτεί όχι μόνο κοινά κίνητρα, αλλά και κανόνες που μειώνουν το κόστος συντονισμού, ενισχύουν την εμπιστοσύνη και παρέχουν εγγυήσεις προβλεψιμότητας. Οι πολίτες είναι πρόθυμοι να υποστηρίξουν μια ιδέα (79,4% δηλώνουν ότι θα συνυπέγραφαν), αλλά διστάζουν να την εκκινήσουν.

Η απόσταση αυτή φανερώνει έναν θεσμικό ασύμμετρο συμμετοχικότητας: το σύστημα διευκολύνει την αντίδραση αλλά όχι την πρωτοβουλία. Δηλαδή, προάγει μορφές συλλογικής κινητοποίησης εκ των υστέρων -όταν η ατζέντα έχει ήδη διαμορφωθεί- αλλά όχι έγκαιρες, δομημένες και δεσμευτικές μορφές διαμόρφωσης της ατζέντας από τα κάτω. Με άλλα λόγια, η δημοκρατία της συμμετοχής στην Ελλάδα παραμένει περισσότερο αντιδραστική παρά προδραστική, γεγονός που περιορίζει την ικανότητά της να παράγει διαρκή νομιμοποίηση και ουσιαστικό κοινωνικό έλεγχο.

Η μείωση του κόστους συλλογικής δράσης προϋποθέτει μια θεσμική αρχιτεκτονική που ενισχύει τη throughput νομιμοποίηση, δηλαδή την ποιότητα και τη διαφάνεια των ενδιάμεσων διαδικασιών. Η αποτελεσματική συμμετοχή δεν εξαρτάται μόνο από την ύπαρξη δικαιωμάτων, αλλά και από την ύπαρξη κανόνων που καθιστούν την πράξη της συμμετοχής προβλέψιμη, ανιχνεύσιμη και θεσμικά δεσμευτική. Ειδικότερα, απαιτούνται:

- (α) κλιμακωτά κατώφλια υπογραφών, όπως 50.000 για υποχρεωτική ακρόαση σε επιτροπή, 150.000 για υποχρεωτική απάντηση της κυβέρνησης και 500.000 για εισαγωγή πρότασης νόμου στην Ολομέλεια·
- (β) ενιαία ψηφιακή πλατφόρμα με ισχυρή ταυτοποίηση, προστασία δεδομένων και δημόσιο πίνακα προόδου·
- (γ) υποχρεωτική αιτιολογημένη απάντηση των αρχών με ρητά χρονικά ορόσημα·
- (δ) θεσμική υποστήριξη των διοργανωτών μέσω οδηγών τεκμηρίωσης, προτύπων κειμένων και μικρο-επιχορηγήσεων διαβούλευσης·
- (ε) δυνατότητα μεικτών συλλογών υπογραφών (ψηφιακά και διά ζώσης) και περιφερειακές ποσοτώσεις για την αποφυγή γεωγραφικής μεροληψίας·
- (στ) υποχρεωτική δημοσιοποίηση του υπηρεσιακού ίχνους κάθε πρωτοβουλίας, δηλαδή ποιος αξιολόγησε, με ποια κριτήρια και σε ποιο στάδιο.

Τέτοιες ρυθμίσεις, απολύτως συμβατές με το «Civic Voluntarism Model», μετατρέπουν τη διαθέσιμη προθυμία των πολιτών σε πραγματική συμμετοχή, περιορίζοντας τα εμπόδια πρόσβασης και συντονισμού. Επιπλέον, η λογική της ενδυναμωμένης συμμετοχής (Fung & Wright, 2003) και της ενσυναίσθητης λογοδοσίας (Mansbridge, 2012) διασφαλίζει ότι η συλλογική φωνή δεν παραμένει απλώς συμβολική, αλλά ενσωματώνεται δεσμευτικά στον κύκλο χάραξης πολιτικής, καθιστώντας τη δημοκρατία περισσότερο συνεργατική, προβλέψιμη και αυτοδιορθωτική «πρωτοβουλία».

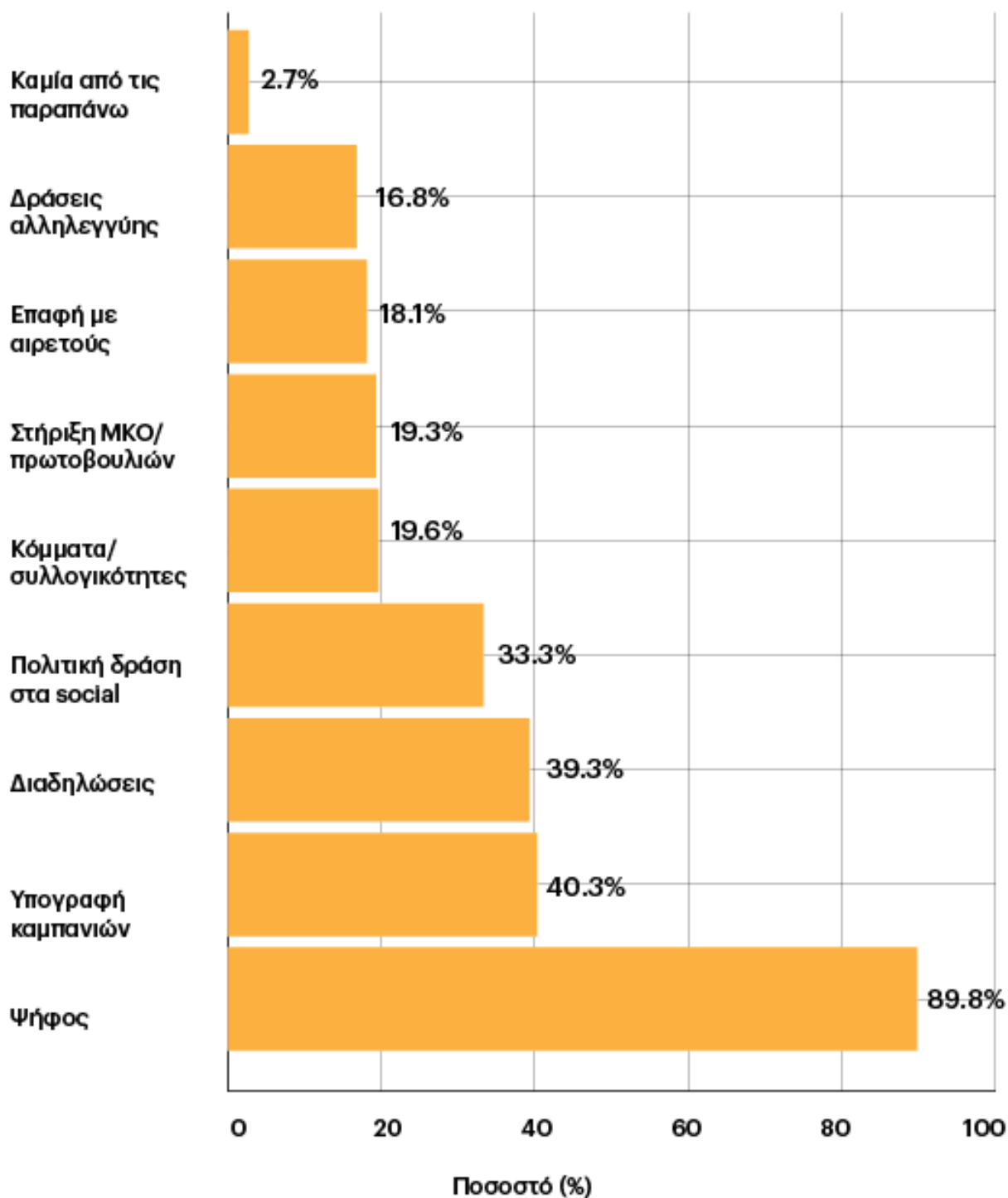
Το Ρεπερτόριο της Πραγματικής Συμμετοχής

Η ανάλυση των συμμετοχικών πρακτικών των τελευταίων πέντε ετών το επιβεβαιώνει: 89,8% συμμετέχουν στην ψήφο, 40,3% υπογράφουν καμπάνιες ή ψηφίσματα, 39,3% λαμβάνουν μέρος σε διαδηλώσεις, 33,3% δραστηριοποιούνται πολιτικά στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, ενώ περίπου 19% συμμετέχουν σε κόμματα ή ΜΚΟ. Μόλις 2,7% δηλώνουν πλήρη αποχή. Οι πιο ενεργοί δίαυλοι είναι εκείνοι που προσφέρουν ταχύτητα, ορατότητα και αίσθηση αποτελέσματος -κάλη, υπογραφή, διαδήλωση, ψηφιακή δράση. Το μοτίβο αυτό συνάδει με το Μοντέλο Εθελοντισμού του Πολίτη (Verba, Scholzman & Brady, 1995) και τη λογική της συλλογικής δράσης (Olson, 1965· Ostrom, 1990): όσο χαμηλότερα τα θεσμικά και οργανωτικά κόστη, τόσο υψηλότερη η συμμετοχή, ιδίως όταν υπάρχουν σαφείς διαδικασίες, εγγυήσεις εμπιστοσύνης και χειροπιαστό αντίκρισμα στην πολιτική έκβαση.

Νομιμοποίηση διεργασιών και πολυκεντρική διακυβέρνηση

Η ποιότητα της δημοκρατικής διακυβέρνησης δεν κρίνεται μόνο στην «είσοδο» (συμμετοχή) ούτε αποκλειστικά στην «έξοδο» (αποτελέσματα), αλλά και στο ενδιάμεσο στάδιο όπου οι προτιμήσεις μετασχηματίζονται σε αποφάσεις. Η νομιμοποίηση των διεργασιών προϋποθέτει διαφάνεια, αμεροληψία και δυνατότητα ιχνηλάτησης των διαδικασιών λήψης αποφάσεων (Schmidt, 2020). Σε αυτό το πλαίσιο, ο «Κύβος Δημοκρατίας» του Fung (2006) παρέχει ένα σαφές τριπλό σχήμα σχεδιασμού: ποιος συμμετέχει, με ποιον τρόπο συμμετέχει και ποια είναι η θεσμική ισχύς/ο δεσμός της συμμετοχής με την τελική απόφαση. Η ορθή αποτίμηση δεν είναι σημειακή αλλά συστημική (Mansbridge & Parkinson, 2012): εξετάζει πώς αλληλοσυνδέονται Βουλή, ΜΜΕ, συνελεύσεις πολιτών και ψηφιακές πλατφόρμες μέσα σε ένα ενιαίο οικοσύστημα δημόσιας διαβούλευσης και ελέγχου. Υπό αυτή τη σκοπιά, η πολυκεντρική διακυβέρνηση (Ostrom, 1990) -η συνύπαρξη πολλαπλών, αλληλένδετων κέντρων λήψης αποφάσεων- διευρύνει την πρόσβαση, ενισχύει την ανθεκτικότητα των πολιτικών και αυξάνει τη θεσμική αξιοπιστία, ακριβώς επειδή κατανέμει την ισχύ, πολλαπλασιάζει τους μηχανισμούς λογοδοσίας και καθιστά ορατή την πορεία από τη συμμετοχή στο αποτέλεσμα.

Γράφημα 13: Πρακτικές πολιτικής συμμετοχής (τελευταία 5ετία)

Από τη συμβολική στην ουσιαστική συμμετοχή

Η ελληνική εμπειρία δείχνει μια δημοκρατία που επιχειρεί να προσαρμοστεί υπό καθεστώς επίμονης δυσπιστίας και θεσμικής κόπωσης. Οι πολίτες δεν απορρίπτουν την αντιπροσώπευση, αλλά ζητούν επικαιροποίησή της μέσω διαύλων διαρκούς συμμετοχής και λογοδοσίας· ωστόσο, η ζήτηση αυτή συνυπάρχει με χαμηλές προσδοκίες αποτελέσματος και έντονη αμφιβολία για την ικανότητα των θεσμών να ανταποκριθούν. Η μετάβαση από μορφές χαμηλού κόστους συμμετοχής (υπογραφές, ψηφιακές εκστρατείες) σε πιο δεσμευτικές διαδικασίες (θεσμοθετημένη διαβούλευση, συναπόφαση) παραμένει εύθραυστη: χωρίς σαφείς κανόνες ενσωμάτωσης των εισροών, διαφάνεια στη διαδρομή της απόφασης και ελέγξιμες εκροές, η συμμετοχή κινδυνεύει να παραμείνει συμβολική.

Υπό αυτή την οπτική, η αντιπροσώπευση μπορεί να μετασχηματιστεί σε διαδραστική διαδικασία μόνο εφόσον συνοδευτεί από μετρήσιμες βελτιώσεις σε τρία επίπεδα: (α) δίκαιη και προσβάσιμη είσοδος (κανάλια συμμετοχής που δεν ευνοούν συστημικά τους ήδη προνομιούχους), (β) αξιόπιστες ενδιάμεσες διεργασίες (διαφάνεια, δυνατότητα ιχνηλάτησης, τεκμηρίωση, λογοδοσία), και (γ) αποτελέσματα με δίκαιη κατανομή ωφελειών. Διαφορετικά, η «συμμετοχή» θα λειτουργεί ως βαλβίδα εκτόνωσης, χωρίς ουσιαστική ανακατεύθυνση της δημόσιας πολιτικής. Με άλλα λόγια, η Ελλάδα δεν καταγράφει απλώς κρίση αντιπροσώπευσης· καταγράφει και το όριο της μεταρρυθμιστικής υπόσχεσης: χωρίς θεσμική συνέπεια και κοινωνική ισοτιμία στη λήψη αποφάσεων, η επιθυμία για ανανέωση μετατρέπεται εύκολα σε κόπωση και κυνισμό. Η μείωση αυτού του ρήγματος δεν είναι βεβαία· προϋποθέτει πειθαρχημένη εφαρμογή κανόνων, ποσοτικοποιημένη λογοδοσία και ορατές, ελέγξιμες βελτιώσεις που να καθιστούν τη συμμετοχή ουσιαστικό μοχλό -όχι απλώς ρητορικό υποκατάστατο- δημοκρατικής νομιμοποίησης. Η σχεδόν καθολική αποδοχή δημοψηφισμάτων και η υψηλή διάθεση για υπογραφές/διαδηλώσεις ταιριάζουν με τον «ρεαλισμό χωρίς μαξιμαλισμό» που εμφανίζεται στα γεωπολιτικά ερωτήματα. Η κοινωνία επιθυμεί ορατό, χαμηλού κόστους, μετρήσιμο αντίκρισμα συμμετοχής (π.χ. πλατφόρμες, υπογραφές, συμμετοχικός προϋπολογισμός)· όχι αναγκαστικά ριζοσπαστικές ρήξεις.

Μέρος 6: Εργαλεία Λογοδοσίας και Ψηφιακής Συμμετοχής

Μέρος 6: Εργαλεία Λογοδοσίας και Ψηφιακής Συμμετοχής

Η τρέχουσα αποτίμηση της δημοκρατικής ποιότητας δεν αρκεί να στηριχθεί μόνο στην έκταση της αντιπροσώπευσης· απαιτεί συνεχή έλεγχο της λογοδοσίας και της πραγματικής συμμετοχής. Η νομιμοποίηση νοείται ως ισορροπία εισροών και εκροών, με ρητή απαίτηση για θεσμούς που αποδεικνύουν, και όχι απλώς διακηρύσσουν, ικανότητα ανταπόκρισης (Rosanvallon, 2008· Keane, 2009). Το σχήμα αυτό δεν προδικάζει πρόοδο· θέτει ένα ελάχιστο πρότυπο: κανόνες που δεσμεύουν την εξουσία και δίαυλοι συμμετοχής που παράγουν δεσμευτικό αποτέλεσμα.

Όλα αυτά συγκλίνουν σε ένα συνεκτικό πρότυπο: οι πολίτες ζητούν κανόνες που τηρούνται και διαφάνεια που αποδεικνύεται -όχι πόλωση, ούτε τεχνο-ουτοπία. Ωστόσο, αυτό δεν πρέπει να εκληφθεί ως ένδειξη ώριμης θεσμικής ετοιμότητας· αντανakλά κυρίως δυσπιστία προς τις υφιστάμενες διαδικασίες και αναζήτηση χαμηλού κόστους τρόπων επιρροής (Mansbridge, 2012). Η κρίση εμπιστοσύνης μετασχηματίζεται έτσι σε αξίωση για λογοδοτούσα και διαφανή διακυβέρνηση, αλλά η μετάβαση από τη διάθεση στην εφαρμογή παραμένει υπό όρους και εξαρτάται από την ποιότητα των θεσμικών ανταποκρίσεων.

Η ανεξαρτησία της Δικαιοσύνης και η ισότητα ενώπιον του νόμου δεν είναι αφηρημένες αρχές, αλλά τα θεμέλια πάνω στα οποία εδράζεται η εμπιστοσύνη των πολιτών προς το κράτος δικαίου. Η ανάγκη θωράκισης αυτών των δύο αξόνων αποτυπώνεται καθαρά στα ευρήματα της έρευνας: η αλλαγή του τρόπου επιλογής των ανώτατων δικαστών συγκεντρώνει συντριπτική αποδοχή (93,7%), στοιχείο που δεν εκφράζει απλώς προτίμηση σε έναν εναλλακτικό μηχανισμό, αλλά κυρίως απόρριψη της πεποίθησης ότι οι κορυφαίες δικαστικές θέσεις μπορούν να εξαρτώνται από πολιτικές ισορροπίες. Η κοινωνική στήριξη προς διαφανείς και πολυκεντρικές διαδικασίες -μικτές επιτροπές, δημοσιευμένα κριτήρια, δημόσιες ακροάσεις- εκφράζει μια μορφή θεσμικής δυσπιστίας που ζητά αντισταθμίσματα.

Αντίστοιχα, η κατάργηση της βουλευτικής ασυλίας συγκεντρώνει 93,1% αποδοχή (ελαφρώς υψηλότερη μεταξύ των γυναικών και εκτός Αττικής), μετατρέποντας την ισονομία από αφηρημένη αξία σε μετρήσιμο κριτήριο νομιμοποίησης στην πράξη (Dahl, 1989· Urbinati, 2014· Rosanvallon, 2011). Τα δύο αυτά ευρήματα συγκροτούν έναν συνεκτικό πυρήνα «θεσμικής ηθικής», όπου η διαφάνεια και η λογοδοσία λειτουργούν ως πρωτεύουσες αξιώσεις δημοκρατικής εμπιστοσύνης. Ωστόσο, δεν αποτελούν από μόνες τους μεταρρύθμιση: χωρίς σαφή πρωτόκολλα επιλογής, μηχανισμούς ελέγχου σύγκρουσης συμφερόντων και εγγυήσεις μη παρεμβατικότητας, η προσδοκία κινδυνεύει να αναπαράγει τις ίδιες απογοητεύσεις που επιδιώκει να υπερβεί.

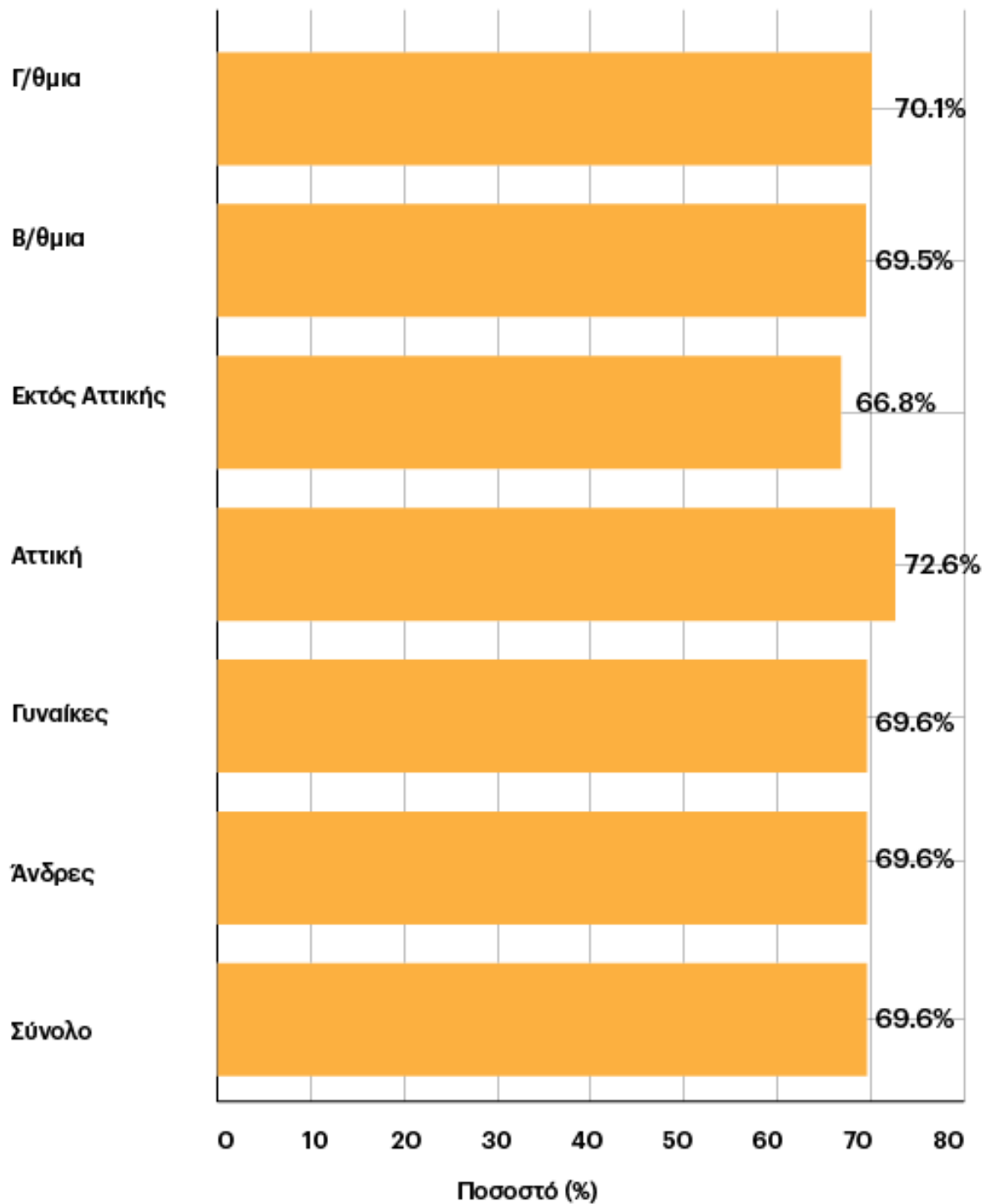
Η ψηφιακή διάσταση της συμμετοχής αναδεικνύεται σε έναν από τους πιο δυναμικούς, αλλά και πιο αμφίσημους, τομείς της

δημοκρατικής εμπειρίας. Η αποδοχή των ψηφιακών πλατφορμών συμμετοχής ανέρχεται στο 73,8% (υψηλότερη στις γυναίκες και στην περιφέρεια), ενώ η υποστήριξη της ηλεκτρονικής ψήφου φτάνει το 69,6%. Η ευρεία αυτή αποδοχή δεν σημαίνει άκριτη εμπιστοσύνη· αντιθέτως, συνοδεύεται από αυξανόμενη επίγνωση των κινδύνων: ανισότητες ψηφιακής πρόσβασης, δυνατότητα χειραγώγησης, αδιαφάνεια αλγοριθμικών διαδικασιών και μορφές «συμβολικής» συμμετοχής χωρίς δεσμευτικό αποτέλεσμα.

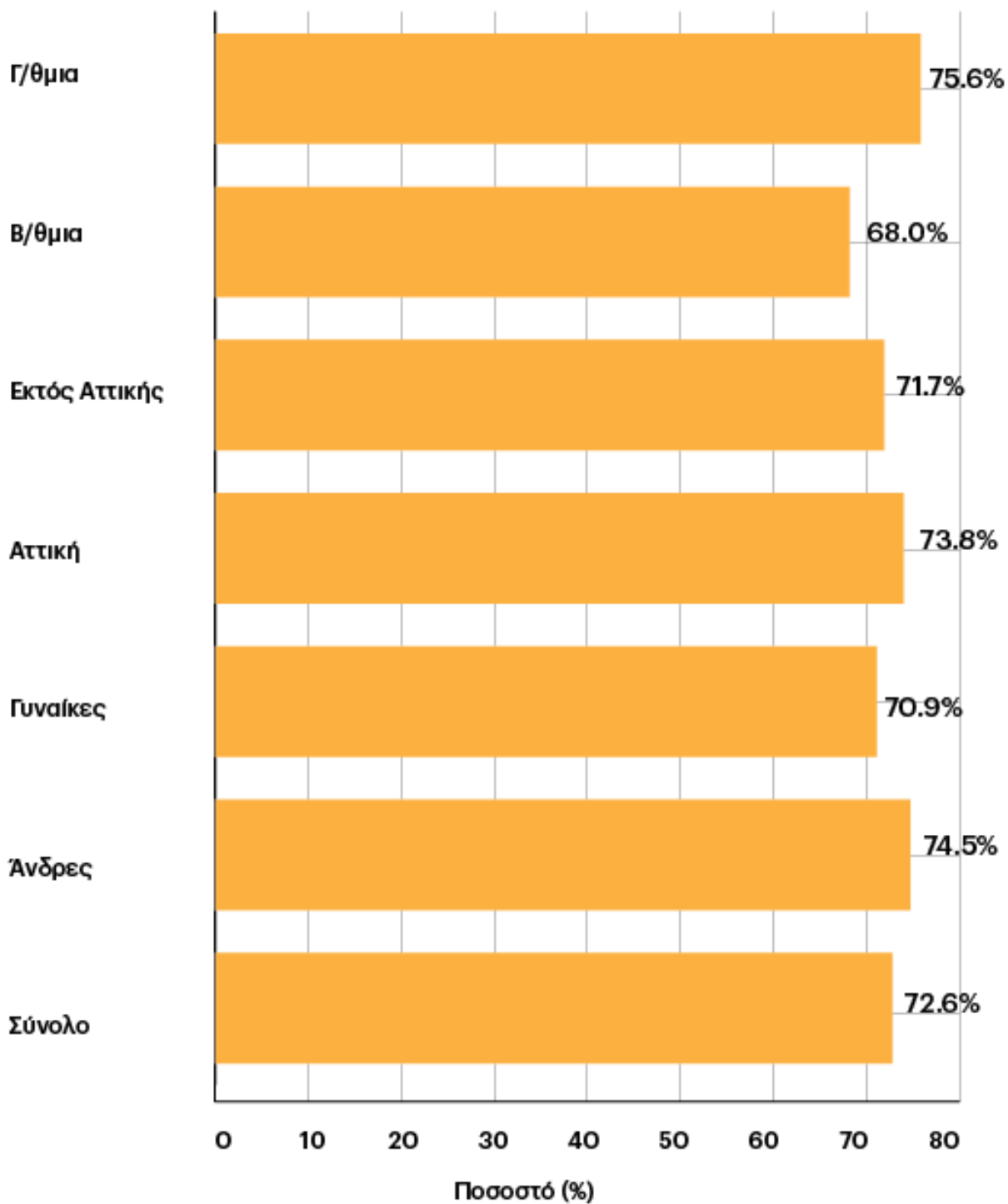
Οι ίδιοι οι πολίτες θέτουν σαφείς όρους για την ψηφιακή εμπλοκή τους: ασφάλεια, μυστικότητα, επαληθευσιμότητα και θεσμική ανθεκτικότητα των συστημάτων (Schedler, 1999). Εμπειρικά, χωρίς ανεξάρτητους προληπτικούς και εκ των υστέρων ελέγχους, δημόσιο αποτύπωμα αξιολόγησης, πλήρη δημοσιοποίηση των τεχνικών προδιαγραφών και, όπου ενδείκνυται, χρήση ανοικτού λογισμικού, τα ψηφιακά εργαλεία δύσκολα μετατρέπονται από απλά κανάλια έκφρασης σε πραγματικούς μηχανισμούς λογοδοσίας (Coleman & Blumler, 2009). Με άλλα λόγια, η τεχνολογία δεν υποκαθιστά την πολιτική· μπορεί να μειώσει το κόστος πρόσβασης και να διευρύνει το φάσμα των συμμετοχικών ευκαιριών, αλλά αν δεν ενσωματωθεί σε θεσμικά δεσμευτικές διαδικασίες, απλώς αναπαράγει την απόσταση ανάμεσα στη γνώμη και την απόφαση.

Συνολικά, τα ευρήματα επιβεβαιώνουν μια συνεπή ιεράρχηση δημοκρατικών αξιώσεων: «πρώτα διαφάνεια, έπειτα συμμετοχή» (Schmidt, 2020). Η κοινωνική αποδοχή των ψηφιακών εργαλείων παραμένει υψηλή, αλλά προϋποθέτει θεσμική αξιοπιστία· η εμπιστοσύνη δεν είναι ζήτημα τεχνολογικής υιοθέτησης, αλλά πολιτικής λογοδοσίας. Ο βαθμός εμπιστοσύνης καθορίζεται από τη σαφήνεια των κανόνων, τη διαφάνεια των ελέγχων και την ύπαρξη συμμετοχικών διαδικασιών με πραγματικό αντίκρισμα στη δημόσια απόφαση.

Γράφημα 14: Ηλεκτρονική ψήφος (e-vote) — Αποδοχή

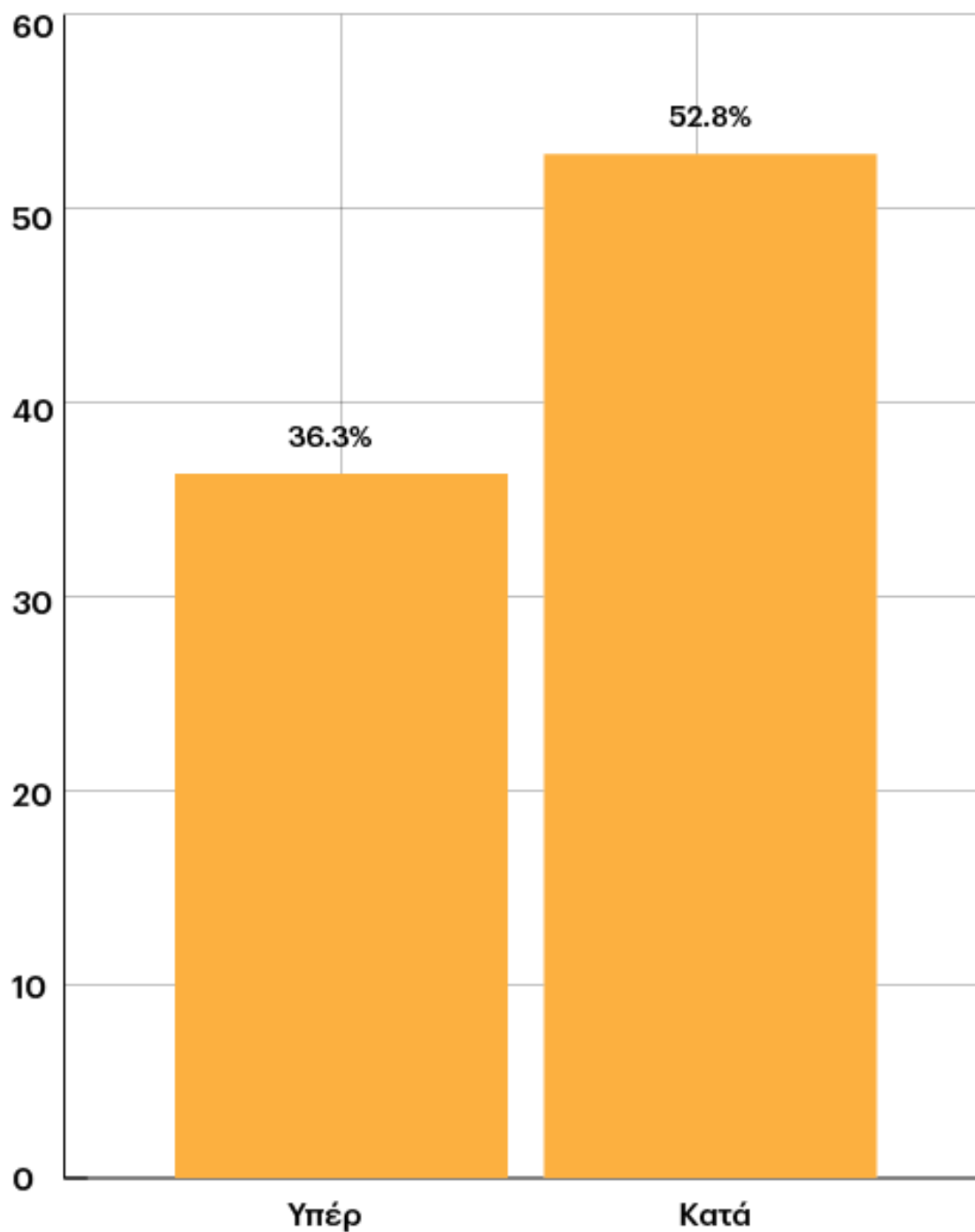
Γράφημα 15: Τεχνητή Νοημοσύνη για ανίχνευση/μείωση διαφθοράς — Αποδοχή

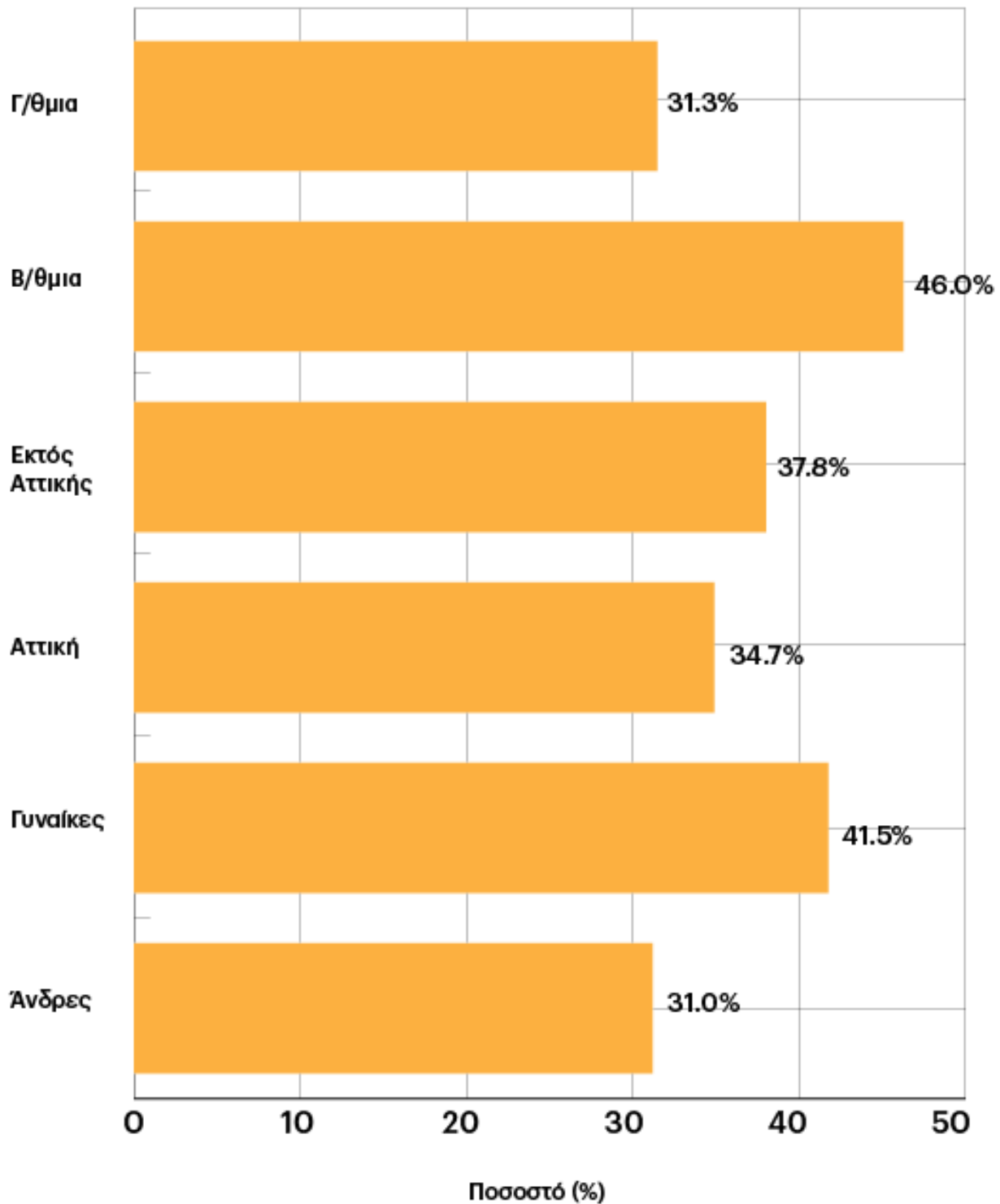
Η εικόνα που προκύπτει είναι μιας κοινωνίας που εμπιστεύεται τη δημοκρατία μέσω των θεσμών, αλλά απαιτεί θεσμούς που να αποδεικνύουν την αξιοπιστία τους. Οι ψηφιακοί δίαυλοι δεν λειτουργούν εδώ ως υποκατάστατο του δημόσιου λόγου, αλλά ως τεκμήριο λογοδοσίας: η συμμετοχή, η διαβούλευση και η διαφάνεια μετατρέπονται σε μετρήσιμες διαδικασίες (Rosanvallon, 2015). Οι πολίτες δεν αρκούνται στο να ακούγονται· ζητούν απόδειξη ότι η φωνή τους παράγει αποτέλεσμα. Πρόκειται για ουσιαστική μετάβαση από τη δημοκρατία της εμπιστοσύνης στη δημοκρατία της επαληθευσιμότητας -όπου η λογοδοσία είναι η νέα μορφή νομιμοποίησης.

Σε ό,τι αφορά πιο πειραματικές θεσμικές ιδέες -όπως η κλήρωση μέρους των βουλευτών- καταγράφεται επιφυλακτικότητα χωρίς πλήρη απόρριψη: 36,3% θετικά και 52,8% αρνητικά. Τα ποσοστά αυτά δεν συνιστούν διάθεση θεσμικής ρήξης, αλλά υπόρρητο πραγματισμό: δυνητική αποδοχή μόνον υπό σαφείς όρους κανόνων, επαρκούς ενημέρωσης και λειτουργικής επάρκειας. Στο πλαίσιο αυτό, σχηματισμοί όπως συμβούλια πολιτών φαίνεται να καθίστανται αποδεκτοί εφόσον διαθέτουν καθορισμένο (κατά βάση συμβουλευτικό) ρόλο, διαφανείς διαδικασίες και ρητή -κατά το δυνατόν δεσμευτική- ανταπόκριση των θεσμών στις τεκμηριωμένες εισηγήσεις τους (Fishkin, 2018). Η έμφαση, συνεπώς, μετατίθεται από τη θεσμική καινοτομία καθαυτή στην ικανότητα αυτής της καινοτομίας να παράγει αξιόπιστη διαδικαστική νομιμοποίηση και ανιχνεύσιμη επίδραση στη δημόσια απόφαση. Η ισότιμη πρόσβαση, αφ' εαυτής, δεν επαρκεί· η συμμετοχή καθίσταται ουσιαστική μόνον όταν πλαισιώνεται από επαρκή τεκμηρίωση και γνώση, σαφείς μηχανισμούς λογοδοσίας και συστηματική αξιολόγηση των αποτελεσμάτων (Fung, 2006).

Γράφημα 16: Κλήρωση μέρους των βουλευτών — Συνολική στάση (υπέρ/κατά)

Γράφημα 17: Κλήρωση μέρους των βουλευτών — Υποστήριξη ανά υποομάδα

Η δημοκρατία που αναδύεται από τα ευρήματα δεν εμφανίζεται απορρυθμισμένη αλλά αναδιαρθρωμένη: η λαϊκή παρουσία δεν αποσύρεται· αναπλαισιώνεται και μετασχηματίζεται. Από την αποκλειστικά εκλογική ανάθεση μεταβαίνουμε σε καθεστώτα «επαληθεύσιμης λογοδοσίας» στη δημόσια σφαίρα, όπου η εμπιστοσύνη δεν θεμελιώνεται πρωτίστως στην πίστη, αλλά στην διαφάνεια των διαδικασιών και στην τεκμηρίωση/αιτιολόγηση των αποφάσεων (Keane, 2018). Υπό αυτό το πρίσμα, η Ελλάδα του 2025 λειτουργεί ως εργαστήριο ώριμης, συναινετικής δημοκρατίας, η οποία μετατρέπει το έλλειμμα εμπιστοσύνης σε κίνητρο θεσμικού εκσυγχρονισμού και συμμετοχικής καινοτομίας.

Το προκύπτον κοινωνικό συμβόλαιο δεν υπόσχεται ιδεώδη, άνευ ελλειμμάτων, συνθήκη· αντιθέτως εισηγείται μια δημοκρατία με επίγνωση των ορίων της και με εργαλειοθήκη υπέρβασής τους: σαφείς θεσμικές εγγυήσεις, λειτουργικές ψηφιακές υποδομές, τεχνολογίες ελέγχου υπό καθεστώς διαφάνειας και δημόσιας εποπτείας, και –πρωτίστως- πολίτες που, παρά τη δυσπιστία τους, επιλέγουν τη συμμετοχή. Πρόκειται για δημοκρατία ακεραιότητας και συμμετοχής, όπου η ισχύς περιορίζεται θεσμικά, η κοινωνική φωνή αποκτά δεσμευτικό αντίκρισμα και η τεχνολογία δεν υποκαθιστά τη δημοκρατία, αλλά συμβάλλει στην εμπράγματη επιβεβαίωσή της.

Προϋποθέσεις και κίνδυνοι υλοποίησης.

Η μετάβαση από τις κανονιστικές αξιώσεις σε εφαρμόσιμες πρακτικές προϋποθέτει, πρώτον, ενίσχυση διοικητικής ικανότητας. Χωρίς επαρκείς πόρους, δεξιότητες και σταθερούς κύκλους δημόσιας πολιτικής, η λογοδοσία παραμένει τυπική αξίωση και όχι λειτουργική πραγματικότητα.

Δεύτερον, η πολιτική οικονομία των μεταρρυθμίσεων επιβάλλει ρεαλιστική αποτίμηση: οργανωμένα συμφέροντα και κομματικά κίνητρα τείνουν να απορροφούν ή να αδρανοποιούν εργαλεία διαφάνειας· η αντιστάθμιση προϋποθέτει ισχυρές εγγυήσεις ακεραιότητας και ανεξάρτητη εποπτεία.

Τρίτον, οι ψηφιακές ανισότητες (ηλικιακές, μορφωτικές, χωρικές) απειλούν να καταστήσουν τη συμμετοχή άνιση. Η καθολική πρόσβαση απαιτεί πολιτικές συμπερίληψης, εκπαίδευση ψηφιακού γραμματισμού και παράλληλους φυσικούς διαύλους, ώστε η διεύρυνση της συμμετοχής να μην συνεπάγεται νέο αποκλεισμό.

Τέταρτον, ο κίνδυνος μιας «γραφειοκρατίας της λογοδοσίας» είναι υπαρκτός: σωρευτικές απαιτήσεις δημοσιότητας άνευ αντίστοιχων πόρων παράγουν διοικητικό βάρος και επιβραδύνουν τη λήψη αποφάσεων. Χρειάζεται αναλογική ρύθμιση και ευφυής τυποποίηση των υποχρεώσεων διαφάνειας.

Πέμπτον, η θεσμική μηχανική είναι ανεπαρκής χωρίς μετασχηματισμό οργανωσιακών κουλτουρών σε δημόσιο τομέα, ΜΜΕ και κόμματα. Η συνεπής εφαρμογή κανόνων κυρώσεων/ανταμοιβών συνιστά αναγκαία συνθήκη οικοδόμησης εμπιστοσύνης.

Έκτον, η εισαγωγή αλγοριθμικών εργαλείων άνευ δυνατότητας επεξήγησης και επαλήθευσης και δυνατότητας ένστασης ενέχει τον κίνδυνο «απρόσωπης αυθαιρεσίας». Η τεχνητή νοημοσύνη οφείλει να υπάγεται σε ανεξάρτητο έλεγχο, διαφανή τεκμηρίωση και σαφείς κανονιστικές δικλίδες.

Έβδομον, η αύξηση αντιβάρων και διαύλων συμμετοχής συνεπάγεται περισσότερους παίκτες αρνησικυρίας. Ελλείψει σαφών κανόνων εκκαθάρισης διαφορών, δεσμευτικών χρονοδιαγραμμάτων και ρητρών επίπτωσης στις μεταρρυθμίσεις, ο θεσμικός κατακερματισμός δύναται να εκτραπεί σε λειτουργική αδράνεια.

Τέλος, η «επαληθεύσιμη λογοδοσία» προϋποθέτει μετρησιμότητα: δείκτες εκροών/αποτελεσμάτων, δημοσιευμένους κύκλους ανατροφοδότησης («τι άλλαξε και γιατί») και θεσμοθετημένη υποχρεωτική απάντηση. Χωρίς αυτά, η διαφάνεια εκπίπτει σε τελετουργία και η συμμετοχή σε συμβολική πρακτική.

Συνολικά, η αναδιαρθρωμένη δημοκρατία που σκιαγραφείται δεν συνιστά υπόσχεση «εύκολων νικών», αλλά πρόγραμμα απαιτητικής προσαρμογής: περιορισμός ισχύος, διεύρυνση συμμετοχής με πραγματικές δυνατότητες επιρροής και τεχνολογική καινοτομία υπό δημοκρατική εποπτεία. Μόνον υπό αυτές τις συνθήκες η κρίση εμπιστοσύνης μπορεί να μετατραπεί από διαβρωτικό σύμπτωμα σε μοχλό βιώσιμης νομιμοποίησης.

Συμπεράσματα

Συμπεράσματα

Από την αθηναϊκή εκκλησία του δήμου έως τις φιλελεύθερες συνταγματικές δημοκρατίες του 19ου αιώνα και τις μαζικές δημοκρατίες του 20ού, η δημοκρατία παραμένει διαχρονικά ένα πολίτευμα αναστοχασμού· επιβιώνει επειδή ενσωματώνει την αμφιβολία ως μηχανισμό αυτοδιόρθωσης. Από τον Μοντεσκιέ και τον Τοκβίλ έως τις σύγχρονες εκδοχές της συμμετοχικής και ρεπουμπλικανικής παράδοσης, η δημοκρατία νοείται ως δυναμική διαδικασία αμφισβήτησης και αναστοχασμού, ικανή να μετατρέπει τις κρίσεις της σε πηγές ανανέωσης. Στη σημερινή εποχή, η πρόκληση δεν αφορά πλέον την εγκαθίδρυση των θεσμών, αλλά την ικανότητά τους να μετασχηματίζουν τη δυσπιστία σε λειτουργικό στοιχείο της διακυβέρνησης. Η ποιότητα ενός πολιτεύματος δεν αποτιμάται πρωτίστως από την περιοδικότητα των εκλογών, αλλά από την ικανότητά του να εγγυάται διαρκή επαλήθευση, διαφάνεια, λογοδοσία και ιχνηλασιμότητα των θεσμικών πράξεων.

Η συγκυρία είναι παγκόσμια και πολυεπίπεδη. Οι δημοκρατίες της Δύσης δοκιμάζουν τα όρια αντοχής τους απέναντι σε ένα τριπλό φαινόμενο: τον εκλογικό αυταρχισμό τύπου Όρμπαν, τη λαϊκιστική και αντιθεσμική ρητορική που εκπροσωπούν ηγέτες όπως ο Τραμπ, και τον αυταρχικό αναθεωρητισμό του ρωσικού παραδείγματος. Παράλληλα, η άνοδος της άκρας δεξιάς στην Ευρώπη, η εργαλειοποίηση του μεταναστευτικού, η διάβρωση της πληροφόρησης από τις ψηφιακές πλατφόρμες και η πολιτισμική πόλωση εντείνουν τη δομική κρίση εμπιστοσύνης που υπονομεύει τη νομιμοποίηση των φιλελεύθερων δημοκρατιών. Πρόκειται για μια νέα φάση πολιτικής ρευστότητας, όπου η δυσπιστία δεν εκφράζεται μόνο θεσμικά, αλλά και συναισθηματικά και γνωσιακά, διαμορφώνοντας ένα πεδίο διαρκούς αμφισημίας ανάμεσα στη συμμετοχή και την αποξένωση.

Μέσα σε αυτό το περιβάλλον, η Ελλάδα δεν αποτελεί εξαίρεση· εντάσσεται στην ίδια ευρωπαϊκή διαλεκτική, όπου η δημοκρατία επιχειρεί να απαντήσει στις πιέσεις όχι με αξιακή υποχώρηση, αλλά με θεσμικό αναστοχασμό. Η ελληνική περίπτωση του 2025 λειτουργεί ως ενδεικτικό παράδειγμα δημοκρατίας που, παρά την αξιοσημείωτη ανθεκτικότητά της απέναντι σε πολλαπλές κρίσεις, εξακολουθεί να επιβαρύνεται από διαρθρωτικές παθογένειες που περιορίζουν τη νομιμοποιητική της δυναμική και τροφοδοτούν κρίση αντιπροσώπευσης. Παρά την υψηλή αξιακή αποδοχή του δημοκρατικού ιδεώδους, η λειτουργική αξιολόγηση της δημοκρατίας παραμένει χαμηλή έως μέτρια (3,85/10), ενώ οι πολίτες ταυτοποιούν τρεις αλληλένδετους άξονες απειλής - τη διαφθορά, την ατιμωρησία και τη στρέβλωση της πληροφόρησης - ως βασικά αίτια αποδυνάμωσης της θεσμικής αξιοπιστίας. Η διάβρωση της ισονομίας, η επιλεκτικότητα της δικαιοσύνης και η παραμόρφωση της ενημέρωσης υπονομεύουν τη σχέση εμπιστοσύνης μεταξύ πολιτών και κράτους, προκαλώντας μια βαθιά μετατόπιση του κέντρου βάρους της νομιμοποίησης: από την εκ των προτέρων εμπιστοσύνη στην εκ των υστέρων, επαληθεύσιμη

εμπιστοσύνη. Η δημοκρατία, με άλλα λόγια, δεν νομιμοποιείται μέσω πίστης αλλά μέσω διαδικασιών επαλήθευσης, ελέγχου και τεκμηριωμένων αποτελεσμάτων.

Οι κοινωνικές ιεραρχήσεις αναδεικνύουν ένα συνεπές αξιακό υπόβαθρο. Οι πολίτες δίνουν προτεραιότητα στον περιορισμό της επιρροής ισχυρών συμφερόντων, στη σαφή διάκριση των εξουσιών και στην ενίσχυση της λογοδοσίας, καθώς και στη θεσμοθέτηση μορφών συμμετοχής με πραγματικό αντίκρισμα. Η ευρεία στήριξη σε μεταρρυθμίσεις του κράτους δικαίου -όπως η αλλαγή στον τρόπο επιλογής των ανώτατων δικαστών και η κατάργηση της βουλευτικής ασυλίας- δείχνει ότι η ακεραιότητα δεν θεωρείται συμπληρωματική, αλλά θεμελιώδης προϋπόθεση νομιμοποίησης. Παράλληλα, οι πολίτες επιζητούν την ενδυνάμωση των ανεξάρτητων αρχών, όχι την κατάργησή τους: ζητούν ενίσχυση αρμοδιοτήτων, πόρων, σαφήνεια εντολών και διαφάνεια λειτουργίας. Η ίδια τάση αντικατοπτρίζεται στην προτίμηση προς θεσμικούς μηχανισμούς ελέγχου αντί για χαρισματικές μορφές ηγεσίας· η Δικαιοσύνη και οι θεσμοί θεωρούνται ο βασικός έλεγχος της εκτελεστικής εξουσίας, έναντι μόλις 20% που εμπιστεύεται τον ηγέτη. Παράλληλα, η αποδοχή δημοψηφισμάτων, διαδικτυακών διαβουλεύσεων και συμμετοχικών εργαλείων δείχνει ότι οι πολίτες ζητούν μια δημοκρατία που δεν εξαντλείται στην εκλογική ανάθεση αλλά ανατροφοδοτείται μέσα από πράξεις διαρκούς λογοδοσίας.

Η ίδια ισορροπία διαφαίνεται και στα ζητήματα εκλογικού σχεδιασμού. Η προτίμηση στην απλή αναλογική δεν εκφράζει αντισυστημική διάθεση, αλλά αίτημα ισοτιμίας και δίκαιης κατανομής πολιτικής ισχύος. Ταυτόχρονα, η σημαντική υποστήριξη προς την ενισχυμένη αναλογική δείχνει μέριμνα για σταθερότητα και προβλεψιμότητα. Η κοινωνία δεν αναζητά περισσότερη εξουσία αλλά περισσότερη προβλεψιμότητα: ένα πλαίσιο όπου η αναλογικότητα συνδυάζεται με σταθερούς μηχανισμούς επίλυσης αδιεξόδων και σαφείς κανόνες λογοδοσίας. Αντίστοιχη ωριμότητα αποτυπώνεται στη στήριξη για όρια θητειών και ασυμβίβαστο βουλευτή-υπουργού, καθώς και στην επιθυμία εξορθολογισμού του εκλογικού κατωφλίου μεταξύ πλουραλισμού και λειτουργικότητας.

Η ελληνική κοινωνία δείχνει επίσης να αποδέχεται την αξιοποίηση των νέων τεχνολογιών, αλλά με όρους. Η ευρεία στήριξη των ψηφιακών εργαλείων συμμετοχής, της ηλεκτρονικής ψήφου και της τεχνητής νοημοσύνης για την αντιμετώπιση της διαφθοράς δεν συνεπάγεται άνευ όρων εμπιστοσύνη: συνδέεται με αυστηρές προϋποθέσεις ασφαλείας, επαληθευσιμότητας, ανεξάρτητου ελέγχου και ιχνηλασιμότητας. Η τεχνολογία νοείται ως μέσο θεσμικής λογοδοσίας και όχι ως υποκατάστατο πολιτικής κρίσης. Πρόκειται για έναν «τεχνολογικό φιλελευθερισμό υπό όρους», που μετατρέπει την καινοτομία σε εργαλείο λογοδοσίας και όχι σε μηχανισμό αδιαφάνειας.

Η κρίση της κομματικής διαμεσολάβησης παραμένει βαθιά. Τα κόμματα, ιστορικοί φορείς αντιπροσώπευσης, πλήττονται περισσότερο από τη δυσπιστία. Η αποστασιοποίηση των πολιτών δεν δηλώνει αποπολιτικοποίηση αλλά δυσπιστία προς τη λειτουργικότητα της μεσολάβησης. Οι πολίτες μετατοπίζονται από ιδεολογικά σε αποϊδεολογικοποιημένα κριτήρια: ακεραιότητα, διαφάνεια, αποτελεσματικότητα. Εκεί όπου τα κόμματα αποτυγχάνουν να ανανεωθούν θεσμικά, η δυσφορία διοχετεύεται είτε σε αποχή είτε σε αντιφιλελεύθερες δυνάμεις. Ωστόσο, το αξιακό ανάχωμα παραμένει ισχυρό: η πλειοψηφία εξακολουθεί να επιλέγει κανόνες έναντι προσώπων, επιβεβαιώνοντας μια βαθύτερη πολιτική ωριμότητα.

Η ελληνική περίπτωση εντάσσεται στην τυπολογία της νοτιοευρωπαϊκής δημοκρατίας υψηλής αξιακής προσήλωσης αλλά άνισου θεσμικού κεφαλαίου. Σε σύγκριση με τη δυτικοευρωπαϊκή «πυρηνική» ζώνη, η Ελλάδα εξαρτά περισσότερο τη νομιμοποίησή της από την ποιότητα των θεσμικών εκροών και την αξιοπιστία των αντιβάρων. Διαφέρει από τις κεντροευρωπαϊκές περιπτώσεις αξιακής οπισθοδρόμησης (Ουγγαρία, Πολωνία, Τσεχία), ενώ πλησιάζει την Ιταλία ως προς την κρίση κομματικής διαμεσολάβησης, αλλά με σταθερότερη κοινωνική προσήλωση στο κράτος δικαίου. Η Πορτογαλία και η Ισπανία διαθέτουν ισχυρότερη διοικητική συνοχή και συνεκτικές διαδικασίες λογοδοσίας· η Ελλάδα, αντίθετα, λειτουργεί ως μεταβατική μορφή, όπου η νομιμοποίηση εξαρτάται λειτουργικά από την αποτελεσματικότητα των θεσμών και την ποιότητα των αντιβάρων. Στη νοτιοανατολική της γειτονιά, οι πιέσεις από μεταναστευτικές ροές, ενεργειακή αστάθεια και αναθεωρητισμό εντείνουν την τάση συγκέντρωσης εξουσίας, χωρίς όμως να αναιρούν το αίτημα για ασφάλεια εντός κανόνων και όχι εις βάρος τους.

Η θεσμική πορεία της χώρας εξηγείται μέσα από το ιστορικό της ίχνος. Ως χώρα του «τρίτου κύματος» εκδημοκρατισμού, η Ελλάδα γνώρισε ταχεία μετάβαση, ισχυρή αντι-αυταρχική συναίνεση και εκτεταμένη κομματική ενσωμάτωση, αλλά και εξάρτηση από εξωτερικούς μηχανισμούς σταθεροποίησης, όπως η Ευρωπαϊκή Ένωση και η περίοδος της τρόικας. Η σημερινή κρίση, επομένως, εκδηλώνεται ως λειτουργική απονομιμοποίηση και όχι ως αξιακή αποκήρυξη του δημοκρατικού κανόνα. Η πρόκληση είναι η αντιστροφή αυτής της δυσαναλογίας: η ενίσχυση του κράτους δικαίου και της διοικητικής ικανότητας ώστε να συμβαδίζουν με την αξιακή νομιμοποίηση που η Μεταπολίτευση κληροδότησε. Η κοινωνική βούληση για αυτή την ανανέωση είναι υπαρκτή και σαφής.

Η θεωρητική ανάγνωση αυτής της εμπειρίας δείχνει ότι η παραδοσιακή τριμερής τυπολογία νομιμοποίησης των Easton, Scharpf και Morlino — εισροές, διεργασίες, εκροές — δεν επαρκεί πλέον για να περιγράψει τη σύγχρονη σχέση πολιτών

και θεσμών. Η ελληνική περίπτωση αναδεικνύει την εμφάνιση μιας νέας μορφής νομιμοποίησης, που δεν εδράζεται ούτε στη συμμετοχή ούτε αποκλειστικά στα αποτελέσματα, αλλά στην ικανότητα των θεσμών να καθιστούν τη λογοδοσία και τη διαφάνεια επαληθεύσιμες. Πρόκειται για μια «νομιμοποίηση μέσω επαλήθευσης», μια τέταρτη διάσταση που συμπληρώνει το κλασικό σχήμα: μετατρέπει τη δυσπιστία από διαβρωτικό σύμπτωμα σε θεσμοποιημένη μορφή εμπιστοσύνης. Η επαλήθευση δεν αναιρεί τη θεσμική νομιμοποίηση των διαδικασιών (throughput), αλλά την καθιστά μετρήσιμη και αποδεικτέα.

Υπό αυτό το πρίσμα, η ελληνική δημοκρατία αναδεικνύεται σε χαρακτηριστικό παράδειγμα «δημοκρατίας της επαλήθευσης»: ένα πολίτευμα στο οποίο η εμπιστοσύνη δεν αποτελεί προϋπόθεση αλλά αποτέλεσμα, και η νομιμοποίηση δεν προκύπτει από την αποδοχή αλλά από τη δυνατότητα ελέγχου. Η εξέλιξη της δημοκρατίας δεν κρίνεται πλέον από τη σταθερότητά της, αλλά από την ικανότητά της να αναστοχάζεται θεσμικά και να μετατρέπει την αμφιβολία σε γνώση διακυβέρνησης. Η ελληνική περίπτωση φωτίζει αυτήν ακριβώς τη μετάβαση: από τη δημοκρατία της εμπιστοσύνης στη δημοκρατία της επαλήθευσης, σε ένα νέο υπόδειγμα νομιμοποίησης όπου διαφάνεια και εμπιστοσύνη λειτουργούν ταυτόχρονα ως αμοιβαίοι μηχανισμοί διασφάλισης της δημοκρατικής ποιότητας.

Παραδοσιακές διαστάσεις (Easton–Scharpf–Morlino)	Προτεινόμενη επέκταση για την περίπτωση της Ελλάδας	Κύρια λειτουργία
Input: συμμετοχή, αντιπροσώπευση		Δημιουργία νομιμοποίησης μέσω συμμετοχής
Throughput: θεσμική διαφάνεια, λογοδοσία		Διασφάλιση νομιμοποίησης μέσω διαδικασιών
Output: αποτελεσματικότητα, εκροές πολιτικής		Διατήρηση νομιμοποίησης μέσω αποτελέσματος
Επαλήθευση, δυνατότητα ιχνηλασίας, διαφάνεια αποτελεσμάτων	Νέα μορφή θεσμικής εμπιστοσύνης	Μετατροπή της δυσπιστίας σε θεσμοποιημένη εμπιστοσύνη

Εξέλιξη των διαστάσεων δημοκρατικής νομιμοποίησης: Από το σχήμα Easton–Scharpf–Morlino στη νομιμοποίηση μέσω επαλήθευσης

Βιβλιογραφία

- Almagisti, M., et al. (2022). Una democrazia possibile: politica e territorio nell'Italia contemporanea (Nuova ed. aggiornata). Roma: Carocci.
- Bauman, Z. (1998). *Globalization: The Human Consequences*. Columbia University Press.
- Bauman, Z. (1999). *In Search of Politics*. Stanford University Press.
- Bermeo, N. (2016). On democratic backsliding. *Journal of Democracy*, 27(1), 5–19. <https://doi.org/10.1353/jod.2016.0012>
- Bobbio, N. (1984). *Il futuro della democrazia*. Einaudi.
- Boese, V. A., Edgell, A. B., Hellmeier, S., Maerz, S. F., & Lindberg, S. I. (2021). How democracies prevail: Democratic resilience as a two-stage process. *Democratization*, 28(5), 885–907.
- Coleman, S., & Blumler, J. G. (2009). *The Internet and Democratic Citizenship: Theory, Practice and Policy*. Cambridge University Press.
- Colantone, I., & Stanig, P. (2018). The trade origins of economic nationalism: Import competition and voting behavior in Western Europe. *American Journal of Political Science*, 62(4), 936–953.
- Crozier, M. J., Huntington, S. P., & Watanuki, J. (1975). *The Crisis of Democracy: Report on the Governability of Democracies to the Trilateral Commission*. New York University Press.
- Crouch, C. (2004). *Post-Democracy*. Polity Press.
- Dahl, R. A. (1971). *Polyarchy: Participation and Opposition*. Yale University Press.
- Dahl, R. A. (1989). *Democracy and Its Critics*. Yale University Press.
- De Dijn, A. (2020). *Freedom: An Unruly History*. Harvard University Press.
- della Porta, D., & Vannucci, A. (1999). *Corrupt Exchanges: Actors, Resources, and Mechanisms of Political Corruption*. Aldine de Gruyter.
- Diamond, L. (2015). Facing up to the democratic recession. *Journal of Democracy*, 26(1), 141–155.
- Diamond, L., & Morlino, L. (2004). The quality of democracy: An overview. *Journal of Democracy*, 15(4), 20–31.
- Di Gregorio, L. (2019). *Demopatia: Sintomi, diagnosi e terapie del malessere democratico*. Rubbettino.
- Di Palma, G. (1970). *Apathy and Participation: Mass Politics in Western Societies*. Free Press.
- Druckman, J. N., Klar, S., Krupnikov, Y., Levendusky, M., & Ryan, J. B. (2023). *Democratic Backsliding: Elite, Institutional, and Citizen Dimensions*. Institute for Policy Research Working Paper, Northwestern University.
- Easton, D. (1965). *A Systems Analysis of Political Life*. Wiley.
- Easton, D. (1975). A re-assessment of the concept of political support. *British Journal of Political Science*, 5(4), 435–457.
- Economist Intelligence Unit. (2025, February 27). *Democracy Index 2024: What's wrong with representative democracy?* The Economist Group. <https://www.eiu.com/n/campaigns/democracy-index-2024/>
- Eteron. (2025a). *Project: Unmute Democracy*. Αθήνα: Eteron – Ινστιτούτο για την Έρευνα και την Κοινωνική Αλλαγή. <https://eteron.org/projects/unmute-democracy/>
- Eteron. (2025b). *Project: Ακτινογραφία των Ψηφοφόρων 2025*. Αθήνα: Eteron – Ινστιτούτο για την Έρευνα και την Κοινωνική Αλλαγή. <https://eteron.org/projects/aktinografia-twn-psifoforon/>
- Eulau, H., & Karps, P. (1977). The puzzle of representation: Specifying components of responsiveness. *Legislative Studies Quarterly*, 2(3), 233–254.
- Featherstone, K. (2011). The Greek sovereign debt crisis and EMU: A failing state in a skewed regime. *Journal of Common Market Studies*, 49(2), 193–217.
- Fishkin, J. S. (2018). *Democracy When the People Are Thinking: Revitalizing Our Politics Through Public Deliberation*. Oxford University Press.
- Floridi, L., & Cows, J. (2021). A unified framework of five principles for AI in society. *Harvard Data Science Review*, 3(1).
- Freedom House. (2024). *Freedom in the World 2024: The Mounting Damage of Disinformation*. Freedom House.
- Fukuyama, F. (1992). *The End of History and the Last Man*. Free Press.
- Fukuyama, F. (2014). *Political Order and Political Decay: From the Industrial Revolution to the Globalization of Democracy*. Farrar, Straus & Giroux.
- Fung, A. (2006). Varieties of participation in complex governance. *Public Administration Review*, 66(1), 66–75.
- Fung, A., & Wright, E. O. (2003). *Deepening Democracy: Institutional Innovations in Empowered Participatory Governance*. Verso.
- Gallagher, M., & Mitchell, P. (Eds.). (2005). *The Politics*

of Electoral Systems. Oxford University Press.

Gest, J. (2016). *The New Minority: White Working Class Politics in an Age of Immigration and Inequality*. Oxford University Press.

Goodhart, D. (2017). *The Road to Somewhere: The New Tribes Shaping British Politics*. Hurst Publishers.

Gunther, R., & Diamond, L. (2003). Species of political parties: A new typology. *Party Politics*, 9(2), 167–199.

Habermas, J. (1973). *Legitimation Crisis*. Beacon Press.

Habermas, J. (1996). *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*. MIT Press.

Haggard, S., & Kaufman, R. R. (2021). *Backsliding: Democratic Regress in the Contemporary World*. Cambridge University Press.

Hallin, D. C., & Mancini, P. (2004). *Comparing Media Systems: Three Models of Media and Politics*. Cambridge University Press.

Hirschman, A. O. (1970). *Exit, Voice, and Loyalty: Responses to Decline in Firms, Organizations, and States*. Harvard University Press.

Hopkin, J. (2004). The problem with party finance: Theoretical perspectives on the funding of party politics. *Party Politics*, 10(6), 627–651.

Inglehart, R. (2003). How solid is mass support for democracy — and how can we measure it? *PS: Political Science & Politics*, 36(1), 51–57.

Inglehart, R., & Norris, P. (2019). *Cultural Backlash: Trump, Brexit, and Authoritarian*

Populism. Cambridge University Press.

Katz, R. S., & Mair, P. (1995). Changing models of party organization and party democracy: The emergence of the cartel party. *Party Politics*, 1(1), 5–28.

Keane, J. (2009). *The Life and Death of Democracy*. Simon & Schuster.

Keane, J. (2018). *Power and Humility: The Future of Monitory Democracy*. Cambridge University Press.

Levitsky, S., & Ziblatt, D. (2018). *How Democracies Die*. Crown.

Lijphart, A. (1999). *Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries*. Yale University Press.

Linde, J., & Ekman, J. (2003). Satisfaction with democracy: A note on a frequently used indicator in comparative politics. *European Journal of Political Research*, 42(3), 391–408.

Linz, J. J., & Stepan, A. (1996). *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. Johns Hopkins University Press.

Lührmann, A., & Lindberg, S. I. (2019). A third wave of autocratization is here: What is new about it? *Democratization*, 26(7), 1095–1113.

Mair, P. (2013). *Ruling the Void: The Hollowing of Western Democracy*. Verso.

Mansbridge, J., & Parkinson, J. (Eds.). (2012). *Deliberative Systems: Deliberative Democracy at the Large Scale*. Cambridge University Press.

Morlino, L. (2003). *Democrazie e democratizzazioni*. Il Mulino.

Morlino, L. (2021). The quality of democracy: Improving or deteriorating? In L. Morlino & M. R. Sanchez-Cuenca (Eds.), *The Quality of Democracy in the 21st Century* (pp. 1–24). Palgrave Macmillan.

Mounk, Y. (2018). *The People vs. Democracy: Why Our Freedom Is in Danger and How to Save It*. Harvard University Press.

Nemitz, P. (2018). Constitutional democracy and technology in the age of AI. *Philosophical Transactions of the Royal Society A*, 376(2133).

Norris, P. (2004). *Electoral Engineering: Voting Rules and Political Behavior*. Cambridge University Press.

Norris, P. (2011). *Democratic Deficit: Critical Citizens Revisited*. Cambridge University Press.

Norris, P. (2022). *In Praise of Skepticism: Trust but Verify*. Cambridge University Press.

O'Donnell, G., Schmitter, P. C., & Whitehead, L. (Eds.). (1986). *Transitions from Authoritarian Rule: Prospects for Democracy*. Johns Hopkins University Press.

Olson, M. (1965). *The Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Groups*. Harvard University Press.

Ostrom, E. (1990). *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*. Cambridge University Press.

Pharr, S. J., & Putnam, R. D. (Eds.). (2000). *Disaffected Democracies: What's Troubling the Trilateral Countries?* Princeton University Press.

Pitkin, H. F. (1967). *The Concept of Representation*. University of California Press.

- Przeworski, A. (2010). *Democracy and the Limits of Self-Government*. Cambridge University Press.
- Putnam, R. D. (1993). *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton University Press.
- Putnam, R. D. (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. Simon & Schuster.
- Rasmussen, D. C. (2016). *The Pragmatic Enlightenment: Recovering the Liberalism of Hume, Smith, Montesquieu, and Voltaire*. Cambridge University Press.
- Rodrik, D. (2018). Populism and the economics of globalization. *Journal of International Business Policy*, 1(1–2), 12–33.
- Rosanvallon, P. (2008). *Counter-Democracy: Politics in an Age of Distrust*. Cambridge University Press.
- Rosanvallon, P. (2010). *La légitimité démocratique: Impartialité, réflexivité, proximité*. Seuil.
- Rosanvallon, P. (2011). *La Société des égaux*. Seuil.
- Rosanvallon, P. (2015). *Le Bon Gouvernement*. Seuil.
- Rousseau, J.-J. (1762/2011). *Du Contrat Social*. Flammarion.
- Sajo, A., Uitz, R., & Holmes, S. (2021). *Ruling by Cheating: Governance in Illiberal Democracy*. Cambridge University Press.
- Scharpf, F. W. (1999). *Governing in Europe: Effective and Democratic?* Oxford University Press.
- Scarrow, S. E. (2006). Party subsidies and the freezing of party competition: Do cartel mechanisms work? *West European Politics*, 29(4), 619–639.
- Schedler, A. (1999). *The Self-Restraining State: Power and Accountability in New Democracies*. Lynne Rienner.
- Scheppele, K. L. (2018). *Autocratic legalism*. *University of Chicago Law Review*, 85(2), 545–583.
- Schmidt, V. A. (2013). Democracy and legitimacy in the European Union revisited: Input, output and “throughput.” *Political Studies*, 61(1), 2–22.
- Schmidt, V. A. (2020). *Europe’s Crisis of Legitimacy: Governing by Rules and Ruling by Numbers in the Eurozone*. Oxford University Press.
- Trechsel, A. H. (2007). E-voting and electoral participation. In C. H. de Vreese (Ed.), *The Dynamics of Referendum Campaigns* (pp. 173–187). Palgrave Macmillan.
- Tsebelis, G. (2002). *Veto Players: How Political Institutions Work*. Princeton University Press.
- Urbinati, N. (2014). *Democracy Disfigured: Opinion, Truth, and the People*. Harvard University Press.
- Verba, S., Scholzman, K. L., & Brady, H. E. (1995). *Voice and Equality: Civic Voluntarism in American Politics*. Harvard University Press.
- Welzel, C., & Inglehart, R. (2008). The role of ordinary people in democratization. *Journal of Democracy*, 19(1), 126–140.

**Research ON
ETERON**